

ΤΟ ΕΡΓΟΝ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΟ 1988

ΤΟ ΕΡΓΟΝ

ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΟ 1988

ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΥ

ΓΕΝΙΚΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΑΘΗΝΑΙ 1989

© Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, Πανεπιστημίου 22, 106 72
ISSN 0570-6211

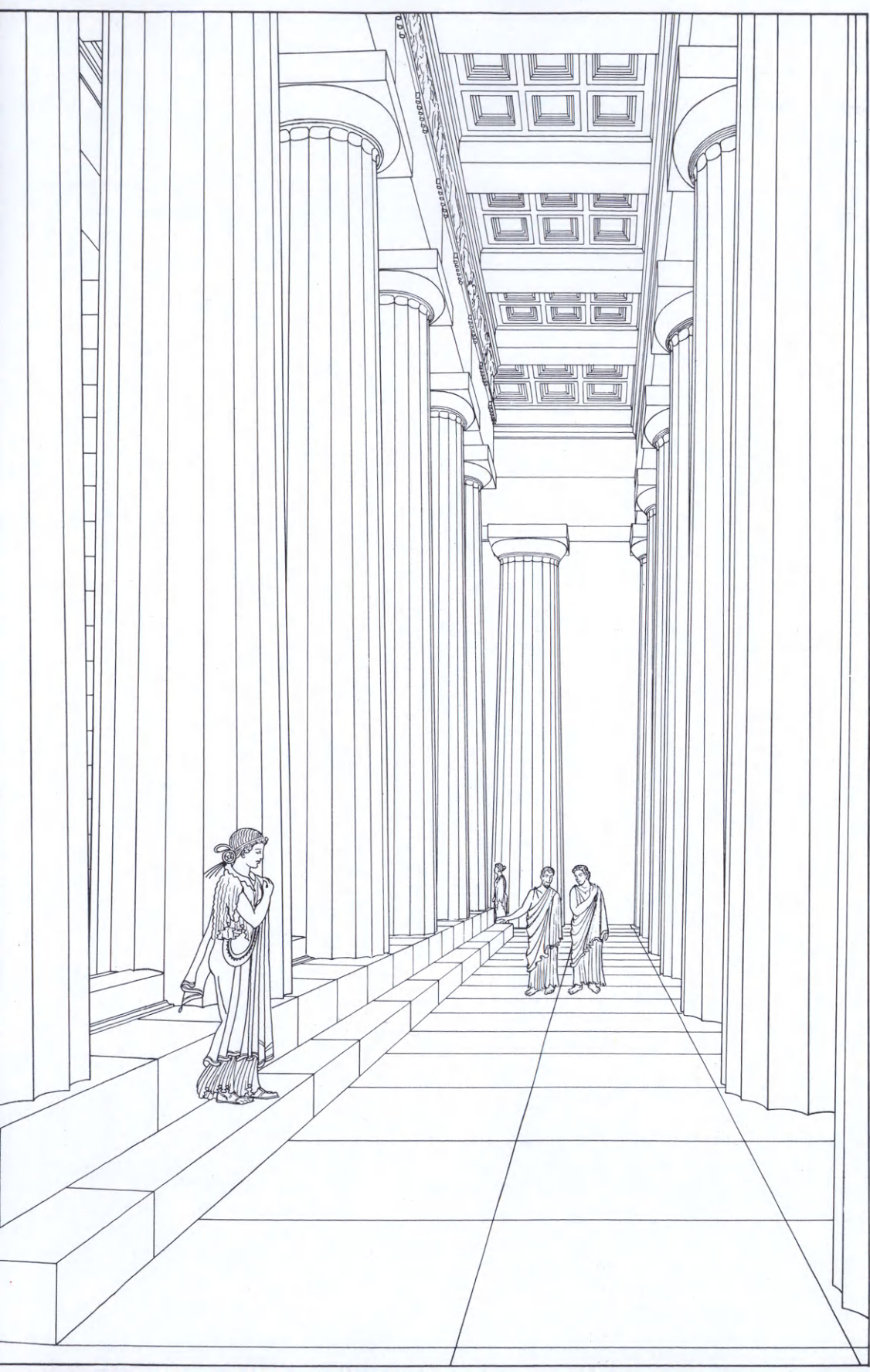
ΓΡΑΦΕΙΟ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ

Γενικὴ ἐπιμέλεια ἔκδοσης: Ἐλευθερία Κονδυλάκη-Κόντου

ΓΝΩΣΤΟΠΟΙΗΣΗ

Τὸ Συμβούλιο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ὑπενθυμίζει ὅτι ὁ χαρακτήρας τῶν δημοσιευομένων ἐκθέσεων τῶν ἀνασκαφῶν εἶναι προσωρινός. Οἱ ἀνασκαφεῖς διατηροῦν τὸ δικαίωμα τῆς μελέτης καὶ τῆς ὀριστικῆς δημοσίευσης τῶν εὐρημάτων τους.

Ἀπαγορεύεται ἡ μερικὴ ἢ ὀλικὴ ἀναδημοσίευση χωρὶς τὴν ἄδεια τοῦ Συμβουλίου καὶ τοῦ ἀνασκαφέως.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἐφέτος γίνεται καί πάλι ἐγκαίρως ἡ ἔκθεση τῶν πεπραγμένων τῆς Ἑταιρείας καθὼς καί ἡ ἔκδοση τοῦ Ἔργου 1988 παρά τὴν ὑπερβολικὴ καθυστέρηση, ἐκ μέρους πολλῶν ἀνασκαφῶν, ἀποστολῆς τῶν προκαταρκτικῶν ἐκθέσεων τῆς ἀνασκαφῆς τους. Ἐνα ἀπὸ τὰ παράδοξα τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιολογικῆς κοινωνίας εἶναι ὅτι σύσσωμη ζητοῦσε βελτίωση τῶν πραγμάτων τῆς Ἑταιρείας, δηλαδή νὰ γίνει συνεπέστερη στὶς ἐπιστημονικὲς ὑποχρεώσεις της ἀπὸ τίς ὁποῖες ἡ σημαντικότερη εἶναι ἡ δημοσιευτικὴ της δραστηριότητα. Τὸ Συμβούλιο πίστευε ὅτι ἡ ἐκπλήρωση ἐκ μέρους του τοῦ αἰτήματος αὐτοῦ θὰ ἦταν εὐκόλη γιατί θὰ ὑποστηριζόταν ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν ἀρχαιολόγων καί κυρίως αὐτῶν ποὺ κάνουν

άνασκαφές και ενδιαφέρονται να βλέπουν τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν τους γρήγορα δημοσιευμένα στὰ Πρακτικὰ τῆς Ἑταιρείας. Τοῦτο δὲν συνέβη. Οἱ τόμοι τῶν ΠΑΕ τῶν τελευταίων ἐτῶν, μετὰ τὸ 1984, δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ ἐκδοθοῦν γιατί δὲν στέλνονταν οἱ ἐκθέσεις ἀπὸ τοὺς ἕως τὸν Ἰούνιο τοῦ 1988 διαμαρτυρόμενους ἀνασκαφεῖς. Ἔργα ὅμως ὅπως ἡ συνέχιση τῶν ΠΑΕ ἢ τοῦ Ἔργου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ προσωπικὲς διαθέσεις· ἡ δημοσίευση τῶν ἐκθέσεων δὲν ἀποτελεῖ δικαίωμα τοῦ ἀνασκαφέως ἀλλὰ ὑποχρέωσή του, ὅπως ἐπίσης ἀποτελεῖ ὑποχρέωση τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας νὰ βρεῖ τὰ μέσα γιὰ νὰ γίνει ἡ δημοσίευση αὐτή. Τὰ παραπάνω δὲν σημαίνουν ὅτι διακόπτεται ἡ ἐκδοση τῶν ΠΑΕ, ἀντίθετα ἔχει δοθεῖ στὸ τυπογραφεῖο ὁ τόμος τοῦ 1985 καὶ ἀκολουθεῖ τοῦ 1986. Τὸ Συμβούλιο ἐλπίζει ὅτι γρήγορα θὰ ἐξαλειφθεῖ ἡ καθυστέρηση ποὺ ὑπάρχει καὶ τὰ Πρακτικὰ θὰ ἐκδίδονται κανονικά.

Πιθανὸν στοὺς τόμους ποὺ θὰ ἐκδοθοῦν καὶ στοὺς ὁποῖους οἱ ἐκθέσεις θὰ εἶναι διαταγμένες κατὰ γεωγραφικὴ τάξη, ὅπως στὸ Ἔργον 1988, νὰ λείπουν μερικές. Γι' αὐτὸ δὲν θὰ εὐθύνεται τὸ Συμβούλιο ἀλλὰ οἱ ὑπόχρεοι γιὰ τὴ σύνταξή τους. Ἡ ἀνάθεση ἐκ μέρους τῆς Ἑταιρείας σὲ οἰονδήποτε ἀρχαιολόγο τῆς εὐθύνῃς διεξαγωγῆς ἀνασκαφῆς γίνεται μὲ ἕναν ἀπαράβατο ἠθικὸ ὄρο, τῆς ἐγκαιρῆς ἐπιστημονικῆς δημοσίευσής της, πρῶτα στὰ ΠΑΕ καὶ κατόπιν ἰδιαιτέρως. Ὁ ἀνασκαφεὺς ἀναλαμβάνει τὴν ὑποχρέωση αὐτὴ ἀπέναντι τὴν Ἑταιρεία καὶ τὴν Ἐπιστήμη. Ἡ παράλειψη τῆς ἐκπλήρωσής της ἀποδεσμεύει τὴν Ἑταιρεία ὡς πρὸς τὶς δικές της ὑποχρεώσεις, πρὸς τὸν ἀνασκαφέα.

Ὅπως θὰ παρατηρήσουν οἱ ἀναγνώστες τοῦ Ἔργου ὁ φετινὸς τόμος διαφέρει σὲ πολλὰ ἀπὸ τοὺς προηγούμενους καὶ οἱ διαφορές, πρὸς τὸ καλῦτερο, θὰ εἶναι περισσότερο αἰσθητὲς στοὺς ἐπόμενους τόμους. Σύντομα θὰ ἐκδοθεῖ κανονισμὸς τῶν ΠΑΕ καὶ τοῦ Ἔργου ὥστε νὰ ἀποφεύγονται ὀρισμένες δυσχέρειες ποὺ παρατηροῦνται καὶ τὰ δημοσιεύματα αὐτὰ τῆς Ἑταιρείας νὰ ἐκπληρώνουν πλήρως τὸν προορισμὸ τους.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Ἡ ἐφειτηνὴ ἐτήσια ὁμιλία τοῦ Γραμματέως τῆς Ἑταιρείας γίνεται καὶ πάλι κατὰ τὸν ὀρισμένο χρόνον, ὅπως ἔχει καθιερωθεῖ κατὰ τὴ μακρὰ συνήθεια. Τοῦτο εἶναι τὸ ἐξωτερικὸ τεκμήριον ὅτι τὰ πράγματα τῆς Ἑταιρείας βρίσκονται στὴν ἀναγκαίαν ἡρεμία ποῦ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ δράσουμε ἀπερίσπαστοι γιὰ τὴν πρόοδον καὶ τὴν ὀλοκλήρωσιν τοῦ ἔργου ποῦ παραλάβουμε.

Τὸ 1988, ὅπως γνωρίζετε καὶ ὅπως εἶχα τὴν εὐκαιρίαν νὰ σᾶς πῶ στὶς 11 τοῦ περασμένου Δεκεμβρίου, ὑπῆρξε γιὰ τὴν Ἑταιρεία πολὺ σκληρὸν μὲ ἐπιστέγασμα τὸν θάνατον τοῦ *Γεωργίου Μυλωνᾶ*. Τὸ σημερινὸ Συμβούλιον ἔκαμε ἐκεῖνον ποῦ ἔπρεπε γιὰ νὰ τιμῆσιν τὸν δέκατον γραμματέαν του καὶ γιὰ νὰ ἐξάρει τὸ ἐπιστημονικὸν τοῦ ἔργου. Ἡ Ἑταιρεία καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἀρχαιολογία θὰ θυμοῦνται πάντοτε ὅσα προσέφερε.

Στὶς 25 Φεβρουαρίου 1988 ἔφυγε, σὲ βαθεῖαν γεράματα, ὁ ἐπίτιμος σύμβουλος, καθηγητὴς τῆς ἀρχαιολογίας *Bernard Ashmole*, διαπρεπὴς μελετητὴς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης.

Γεννημένος στὶς 22 Ἰουνίου τοῦ 1894, ὑπηρέτησε καὶ στοὺς δύο μεγάλους πολέμους, πληγώθηκε μάλιστα σοβαρὰ στὸ Somme, τὸ 1917, κατέλαβε πολλὰ ἀκαδημαϊκὰ ἀξιώματα ὅπως καὶ τὴ θέσιν τοῦ Ἐφόρου τῆς ἑλληνικῆς καὶ ρωμαϊκῆς συλλογῆς τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου καὶ τοῦ Διευθυντοῦ τῆς Βρετανικῆς Σχολῆς στὴν Ρώμην. Τὰ σημαντικὰ του ἔργα εἶναι πολὺ γνωστὰ γιὰ νὰ περιγραφοῦν, ὅπως ἡ *Ἑλληνικὴ Γλυπτικὴ καὶ Ζωγραφικὴ* σὲ συνεργασίαν μὲ τὸν Beazley, *Τὰ γλυπτὰ τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς τῆς Ὀλυμπίας* σὲ συνεργασίαν μὲ τὸν Ν. Γιαλούρη καὶ τὴν Α. Frantz, *Ὁ Γλύπτης καὶ ὁ Ἀρχιτέκτων στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα*, γιὰ νὰ ἀναφέρω τὰ γνωστότερα. Τὸ Συμβούλιον τῆς Ἑταιρείας λυπεῖται γιὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ μεγάλου ἀρχαιολόγου, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸ ἐπίγραμμα ποῦ συνέθεσε ὁ Denys L. Page γιὰ τὰ ἐβδομήντα του χρόνια,

ἀρχαίων ὃς κάλλος ἐφώτισας ὀπλοτέροισι
τίμιος ἐγχθονίοις, τίμιος ἄλλοθρόοις.

Στις 23 Δεκεμβρίου τοῦ 1988 ἡ ἀρχαιολογία ἔχασε καὶ ἄλλον μεγάλο ἐκπρόσωπό της καὶ ἡ Ἑταιρεία ἕναν παλαιὸ φίλο καὶ ἐπίτιμο ἀντιπρόεδρό της, τὸν *Georges Daux*. Πολλοὶ στὴν αἴθουσα τούτη θὰ τὸν θυμοῦνται, γνήσιο Ἀθηναῖο ἀπὸ κάθε ἄποψη. Γιατὶ ἦταν Ἀθηναῖος ὡς μέλος τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς στὴ νεότητά του καὶ ἀργότερα ὡς Διευθυντῆς της στὴν ὠριμότητά του, ἀπὸ τὸ 1950 ὡς τὸ 1969.

Ὁ *Georges Daux* ὑπῆρξε ἐπιγραφικός, ἐλληνιστής, ιστορικός, ἀρχαιογνώστης. Στὰ πρῶτα του δημοσιεύματα ἐξετάζει τοὺς δύο θησαυροὺς τῆς Μαρμαριάς τῶν Δελφῶν. Ἀκολουθοῦν πλῆθος ἀπὸ ἐπιγραφικὲς δημοσιεύσεις καὶ τὸ 1936 ἐμφανίζονται δύο σημαντικὰ βιβλία του. *Οἱ Δελφοὶ κατὰ τὸν 2^ο καὶ τὸν 1^ο αἰῶνα π.Χ.* καὶ *Ὁ Πausανίας στοὺς Δελφούς*. Ἡ ἱκανότητά του νὰ συνθέτει ἀπὸ πλῆθος ἑτερογενῶν στοιχείων φαίνεται σὲ ἄλλο του μεγάλο ἔργο, τὴν *Chronologie Delphique*, ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1943, ἔργο ποὺ κρατᾶ ἀκέραιη τὴν ἀξία του. Στούς ἀναγνώστες τοῦ περιοδικοῦ τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς εἶναι πολὺ οἰκεῖα τὰ πολλὰ ἄρθρα του, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, μὲ τὸν τίτλο *Notes de Lecture* καὶ τὸ ἐτήσιο *Chronique de Fouilles* ἀπὸ τὸ 1958 ὡς τὸ 1969. Τὸ τελευταῖο ἔργο του, ἡ δημοσίευση τοῦ θησαυροῦ τῶν Σιφνίων τὸ 1987 μὲ τὸν *Erik Hansen*, ὑπῆρξε τὸ ἐπιστέγασμα σχετικῶν μελετῶν ποὺ εἶχε ἀρχίσει τὸ 1927 μὲ τὴ συνεργασία τοῦ *Pierre de la Coste-Messelière*.

Ἡ ἀνάμνηση τοῦ *Georges Daux*, παρὰ τὴν πάροδο τῶν 20 χρόνων ἀπὸ τὴν ἀποχώρησή του ἀπὸ τὴ Διεύθυνση τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς, θὰ μένει πάντα ζωνηρὴ ἀνάμεσά μας.

Φέτος ὅμως, κυρίες καὶ κύριοι, στὶς 6 Ὀκτωβρίου συμπληρώνονται δέκα χρόνια ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ διδασκάλου μας καὶ ἑνατου Γραμματέα τῆς Ἑταιρείας Ἀναστασίου Ὀρλάνδου. Τὸ νὰ σᾶς περιγράψω τὴν προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργο του θὰ ἦταν ἴσως ἀλαζονεῖα ἐκ μέρους μου γιατί

στήν αΐθουσα τούτη υπάρχουν, εὐτυχῶς, καὶ ἄλλοι μαθητές του καὶ συνεργάτες. Ὁ Ὀρλάνδος ὑπῆρξε γιὰ πολλές δεκαετίες τὸ πρότυπο τοῦ ἀρχαιολόγου, τοῦ ἀναστηλωτῆ καὶ τοῦ διδασκάλου. Ἡ κυριαρχία ποὺ ἄσκησε στήν ἑλληνικὴ ἀρχαιολογία θεωρήθηκε ἐξ ἀρχῆς κάτι τὸ φυσικὸ γιὰτὶ ὁ Ὀρλάνδος, πέραν τῶν ἀντιρρήσεων ποὺ μποροῦμε νὰ ἔχουμε γιὰ τὸ ἔργο του, ἐννοῶ τὸ ἔργο του τὸ ὑλικό, τὶς ἀναστηλώσεις ποὺ ἔκαμε σ' ὀλόκληρη τὴν Ἑλλάδα, ὑπῆρξε μεγάλος διδάσκαλος καὶ μεγάλος ἐπιστήμων. Καὶ τώρα ποὺ πιθανῶς μερικοὶ ἀμφισβητοῦν κάποιο μέρος τοῦ ἔργου του, τὸ κάνουν, εἶμαι βέβαιος, μὲ φόβο καὶ τύψεις. Γιὰ νὰ ἀμφισβητήσεις κάποιον πρέπει νὰ εἶσαι ἰσάξιος του καὶ ἱκανὸς νὰ βάλεις κάτι νέο στὴ θέση αὐτοῦ ποὺ γκρεμίζεις. Καὶ δὲν ὑπάρχει κανεὶς σήμερα ποὺ μπορεῖ νὰ δώσει καὶ πάλι τὴν *Παλαιοχριστιανικὴ βασιλική, τὰ Ὑλικά δομῆς, τὸ Ἀρχεῖο τῶν βυζαντινῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος καὶ τὸν Παρθενώνα*. Ὁ Ὀρλάνδος εἶναι ἕνας κλασικὸς τῆς ἀρχαιολογίας καὶ τῆς ἐπιστήμης, ὅπως ὁ Καροῦζος, ὁ Τσουντας, ὁ Ρωμαῖος. Διορθώνεται τὸ ἔργο του σὲ λεπτομέρειες ἀλλὰ δὲν ξεπερνιέται ὡς σύλληψη καὶ ὡς σύνθεση. Ἄλλὰ καὶ στίς ἀναστηλώσεις του ποιά ἀντίρρηση μποροῦμε νὰ προβάλλουμε καὶ ποιὸς θὰ τὴν προβάλλει; Ἡ ἀποχώρησή του ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία ὑπῆρξε μοιραία γιὰ τὴ συντήρηση τῶν μνημείων. Ἐπαψαν νὰ γίνονται ἀναστηλώσεις καὶ αὐτὲς ποὺ γίνονται σήμερα, μιλιῶ κυρίως γιὰ τὰ ἔργα τῆς Ἀκρόπολης, δὲν εἶναι ἀναστηλώσεις ἐξ ἀρχῆς ὅπως ἐκεῖνες τοῦ Ὀρλάνδου ἢ τοῦ Μπαλάνου. Δὲν βλέπουμε τὶς ἐκκλησίες-στάνες νὰ μεταμορφώνονται σὲ κομψὰ ἀρχιτεκτονήματα τῶν Κομνηνῶν καὶ τῶν Παλαιολόγων, οὔτε τοὺς πεσμένους σφονδύλους νὰ γίνονται κολόνες μὲ τὸ θριγὸ τους. Τέτοιο μνημεῖο θυμᾶμαι γιὰ τελευταία φορὰ τὸ 1963, τὴ στοὰ τῆς Βραυρῶνος, ἔργο μαθητῆ τοῦ Ὀρλάνδου.

Οἱ ἀναστηλώσεις στήν Ἑλλάδα προβάλλουν τὸν τελευταῖο καιρὸ ἕνα πρόβλημα ποὺ ζητάει ἐπείγοντως τὴ λύση του. Τὴ σύνταξη ἐνὸς νέου Χάρτου, ἃς τὸν ὀνομάσουμε

Χάρτη τῶν Ἀθηνῶν, σὲ ἀντικατάσταση ἐκείνου τῆς Βενετίας. Γιὰ τοῦτο ὅμως θὰ εἰπωθοῦν ἀλλοῦ περισσότερα.

Ὅταν συνέτασσα αὐτὴ τὴν ἐκθεση ἤλπιζα ὅτι τὰ δυστυχήματα τῆς Ἑταιρείας καὶ τῆς ἀρχαιολογικῆς οἰκογενείας μας σταματοῦσαν μὲ τὸ κλείσιμο τῆς χρονιᾶς ποὺ πέρασε. Δὲν συνέβη ὅμως ἔτσι. Στις 11 Μαρτίου χάθηκαν δύο ἐταῖροι καὶ συνεργάτες, ἡ Ἰωάννα Κωνσταντίνου, καὶ ἡ Λασκαρίνα Μπούρα.

Ἡ Ἰωάννα Κωνσταντίνου διετέλεσε Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ εἶχε σημαντικὴ ἀρχαιολογικὴ δράση ἀπὸ τὴν ὁποία ξεχωρίζει ἡ ἐργασία της, τῆς ἐκθέσεως τοῦ Μουσείου τῶν Δελφῶν κατὰ τὰ ἔτη 1959-1964. Ἡ ἐργασία αὐτὴ μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ ὡς ὑποδειγματικὴ καὶ ἐρμηνευτικὴ τῶν μνημείων καὶ δείχνει τὴν ἐπιστημοσύνη καὶ τὴ γνῶση τῆς ἀρχαίας τέχνης τῆς Ἰωάννας Κωνσταντίνου.

Ὁ θάνατος τῆς Λασκαρίνας Μπούρα ὑπῆρξε γιὰ ὅλους μας ἓνα παράλογο γεγονός ποὺ τὸ δεχομαστε χωρὶς νὰ τὸ καταλαβαίνουμε. Παράλογο γιὰτὶ διέκοψε τὴ ζωὴ ἑνὸς ἀνθρώπου στὴν πλέον δημιουργικὴ του ὥρα. Ἡ Ἑταιρεία εἶχε τὴν τύχη νὰ ἐκδώσει πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια τὸ βιβλίον της γιὰ τὸν γλυπτὸ διάκοσμο τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας στὸ μοναστήρι τοῦ ὁσίου Λουκά. Ὁ ἐπιστημονικὸς κόσμος περίμενε τὴν ὀλοκλήρωση καὶ τῶν ἄλλων ἔργων ποὺ παρασκεύαζε, ἐνῶ τὸ μουσεῖο Μπενάκη στήριζε στίς γνώσεις της καὶ στίς ικανότητές της ἐπιστημονικὰ προγράμματα. Ἄς θεωρήσουμε, καὶ τοῦτο γιὰ δική μας παρηγοριά, πὼς ὁ θάνατός της εἶναι δεῖγμα τῆς εὐνοίας τοῦ θεοῦ.

Οἱ ἀνασκαφές ποὺ ἔγιναν κατὰ τὸ 1988 εἶναι ἐκεῖνες ποὺ εἶχε ἐγκρίνει τὸ προηγούμενο Συμβούλιο, συνέχιση κυρίως τῶν παλαιῶν, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἄλλες χρηματοδοτοῦνται ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία καὶ ἄλλες ἀπὸ τὸ Δημόσιο ὡς μέρος τοῦ προγράμματος τῆς Ἑταιρείας. Ἡ σύντομη περιγραφή τους θὰ γίνῃ σύμφωνα μὲ τὴν καθιερωμένη γεωγραφικὴ τάξη.

ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ 1988

ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ

Στὸν Ραμνούντα, τὸν ἄττικὸ δῆμο τῆς ΒΑ Ἀττικῆς, οἱ ἐργασίες, πού συνεχίστηκαν γιὰ δέκατο τέταρτο ἔτος, ὑπὸ τῆ διεύθυνση τοῦ ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς, Γεν. Γραμματέως τῆς Ἀρχ. Ἐταιρείας Βασιλείου Πετράκου, ἦταν διττές: ἀνασκαφικὲς καὶ ἀναστηλωτικὲς. Φιλοδοξία τοῦ ἀνασκαφέως καὶ τῶν συνεργατῶν του εἶναι νὰ παραδοθεῖ ὁ χῶρος μετὰ τὴ λήξη τῆς ἔρευνας, τῆς ὁποίας τὸ τέλος εἶναι πλέον ὀρατό, μὲ τὰ μνημεῖα ἀποκατεστημένα κατὰ τὸ δυνατὸν καὶ προφυλαγμένα ἀπὸ τὶς ἐπιβουλές.

Ἀνασκαφὴ ἔγινε στὴν κορυφὴ τοῦ λόφου πού βρίσκεται δυτικὰ τῆς βόρειας ὁδοῦ. Κάτω ἀπὸ ἐλάχιστη ἐπίχωση ἀποκαλύφθηκε περίβολος, δηλαδὴ μαντρότοιχος, πού περικλείει ἔκταση 200 μ.² περίπου, κατάσπαρτη (εἰκ. 1) μὲ χιλιάδες θραύσματα μικρῶν σκύφων, ἐλαχίστων κυλίκων καὶ ἀκόμη λιγότερων εἰδωλίων καὶ σφονδυλίων ἀδραχτιῶν μὲ γραπτὴ διακόσμηση, πού χρονολογοῦνται τὰ περισσότερα στὸν 5ο π.Χ. αἰ. Ἡ ἀπουσία ἀναθηματικῶν ἐπιγραφῶν δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἀπόδοση τοῦ χώρου στὴ λατρεία ὀρισμένης θεότητος, πιθανότατα γυναικείας. Ἡ συνέχιση τῆς ἔρευνας τοῦ τεμένους αὐτοῦ καὶ τοῦ γύρω χώρου, ὅπου διακρίνονται λείψανα κτισμάτων, θὰ μᾶς διαφωτίσει περισσότερο.

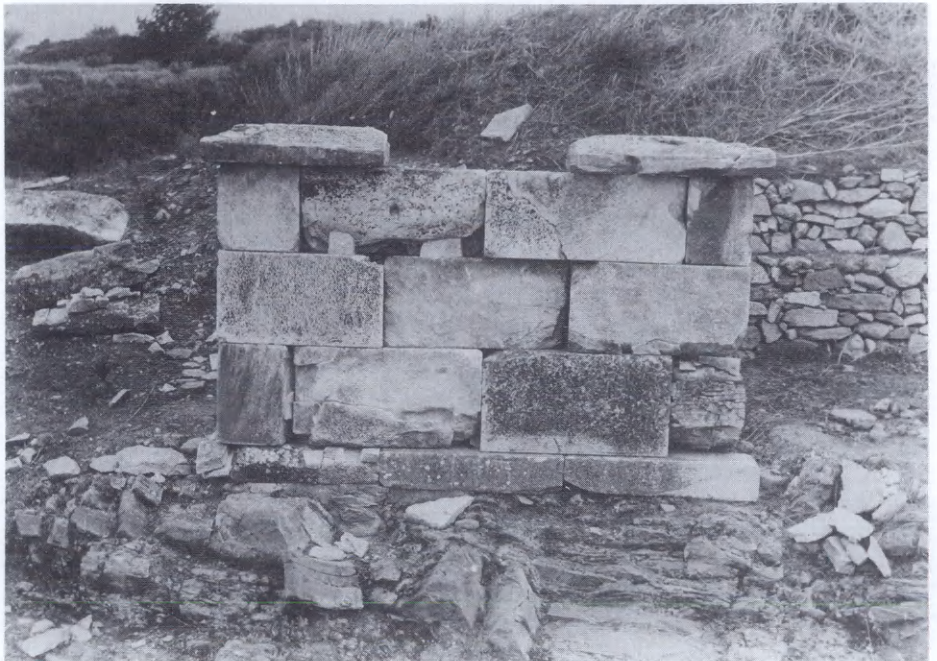
Ἐξ ἴσου αἰνιγματικὴ, πρὸς τὸ παρόν, ὑπῆρξε καὶ ἡ ἔρευνα βορειότερα τοῦ τεμένους γιὰ τὸ ὁποῖο ἔγινε λόγος. Ἐρευνήθηκαν τὰ λείψανα μακρότατου ταφικοῦ περιβόλου σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν ὁποῖο, δυτικὰ, σώζονται τὰ θεμέλια τετράγωνου πύργου κατοπτεύσεως. Ὁμοῖος πύργος σώζεται καὶ στὸν ἀπέναντι, ἀνατολικά, λόφο.

1. ΡΑΜΝΟΥΣ

*Τέμενος
γυναικείας
θεότητος*

Είχ. 1. Τέμενος γυναικείας θεότητας. Θραύσματα αγγείων (σχύφων).

Είχ. 2. Ό περίβολος τής Μνησικρατείας (4ος π.Χ. αϊ.), άναστηλωμένος με τὰ δικά του μέλη.

Ἡ συντήρηση καὶ ἡ ἀναστήλωση τῶν περιβόλων τῆς βόρειας ὁδοῦ εἶχε ἐντυπωσιακὰ ἀποτελέσματα. Πρῶτος στή σειρά, ἀπὸ Νότου πρὸς Βορρά, ἀναστηλώθηκε (εἰκ. 2) χωρὶς τὴν χρῆση οὔτε ἐνὸς νέου λίθου, ὁ μικρὸς ταφικὸς περίβολος τῆς Μνησικρατείας, τοῦ ὁποῖου τὰ μέλη βρέθηκαν σκορπισμένα σὲ ἀρκετὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ τους θέση. Ἡ ἀναστήλωση ποὺ ἔγινε, μὲ τοὺς αὐστηροὺς τῆς κανόνες, τροποποίησε καὶ τὰ παλαιότερα συμπεράσματα γιὰ τὴ μορφή τοῦ μνημείου. Στὴν κορυφή του ἦταν ἰδρυμένη τὸν 4ο π.Χ. αἰ. ἡ μεγάλη καὶ ὠραία στήλη τῆς Μνησικρατείας καὶ τοῦ ἀδελφοῦ τῆς Λυσίππου, παιδιῶν τοῦ Λυσικλείδου. Δυὸ αἰῶνες ἀργότερα, ὅπως συμπεραίνεται ἀπὸ τὶς ἐπιγραφὰς τῆς στήλης, τάφηκε στὸν ἴδιο περίβολο ἀπόγονος τοῦ Λυσίππου, ὁ Λυσικλείδης, γιὸς τοῦ Λυσικλέους.

Στὴν ἀπέναντι πλευρὰ τοῦ δρόμου, λίγο βορειότερα, ἐρευνήθηκε πολυγωνικὸ ἀνάλημμα ταφικοῦ ἀνδῆρου. Ἐμπρὸς του, στὴ μέση τοῦ δρόμου βρέθηκε ἀκέραιη ἐπιτύμβια στήλη (εἰκ. 3) τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., μὲ ἀνάγλυφη παράσταση καθισμένου ἄντρα, τοῦ Ἀρξία ποὺ χαιρετᾷ γυναίκα, τὴ Ναυσικρίτη, σύζυγό του προφανῶς. Ἡ παράσταση εἶναι τυπικὴ ἀλλὰ ἔχει καὶ προσωπικὰ στοιχεῖα γιὰτὶ πίσω ἀπὸ τὴ Ναυσικρίτη ὑπάρχει κοριτσάκι, ἡ Ναυσίππη, ποὺ τῆς κρατεῖ τὸ φόρεμα, συνηθισμένη κίνηση τῶν μικρῶν παιδιῶν ποὺ ἀντλοῦν τὸ αἶσθημα τῆς ἀσφάλειας ἀπὸ τὴν ἐπαφή μὲ τὴ μητέρα τους. Κάτω ἀπὸ τὸ κάθισμα τοῦ Ἀρξία εἰκονίζεται μισόγυμνο ἀγοράκι (εἰκ. 4), ὁ Πραξιμένης, ποὺ καὶ αὐτὸς στρέφεται πρὸς τὴ μητέρα του. Πίσω ἀπὸ τὸν Ἀρξία ὑπάρχει ἄλλη γυναίκα, Ναυσικρίτη καὶ αὐτὴ, μητέρα ἴσως τῆς προηγούμενης καὶ γιὰτὶ τῆς μικρῆς Ναυσίππης.

Ἡ στήλη εἶναι σημαντικὴ γιὰ τὴν ἐξαίρετη διατήρησή της, τὴν καλῆς ποιότητος ἀνάγλυφη παράστασή της καὶ τὶς ἐπιγραφὰς ποὺ ὀνομάζουν ἰδιαιτέρως ὅλα τὰ πρόσωπα. Ἀξίζει νὰ παρατηρηθεῖ πῶς οἱ δυὸ γυναῖκες καὶ τὸ κοριτσάκι ἔχουν ὀνόματα μὲ πρῶτο συνθετικὸ τὴ λέξη ναῦς, ἔνδειξη ναυτικῆς παράδοσης στὴν πατρικὴ οἰκογένεια τῆς συζύγου.

Ὁ περίβολος
τῆς Μνησικρατείας

Ἡ στήλη
τοῦ Ἀρξία

Εικ. 3. Ἡ ἀνάγλυφη παράσταση οἰκογενειακῆς ἐπιτύμβιας στήλης μετὰ τὰ ὀνόματα τῶν εἰκονιζομένων. Πάνω: *Ναυσικρίτη, Ἀρξίας, Ναυσικρίτη*. Κάτω: *Πραξιμένης, Ναυσίππη*.

Εικ. 4. Ὁ μικρὸς Πραξιμένης, λεπτομέρεια τῆς εἰκ. 3.

Εικ. 5. Τὰ χώματα τοῦ περιβόλου τῆς Ἀριστοκλείας (4ος π.Χ. αἰ.).

Εικ. 6. Τμῆμα τῆς βόρειας ὁδοῦ τοῦ Ραμνοῦντος.

Ὁ περίβολος
τοῦ Πυθάρχου

Ἡ ἀνακατασκευὴ τοῦ ἀναλήμματος τοῦ περιβόλου τοῦ Πυθάρχου, τοῦ περισσότερο κατεστραμμένου ταφικοῦ περιβόλου τοῦ Ραμνοῦντος, προφυλάσσει τώρα τὰ λείψανα τοῦ μνημείου, τὴν ἐσωτερικὴ ἐπίχωση καὶ τὴν ἀθέατη βάση τοῦ ἐπιτύμβιου ναῖσκου. Πλάι ἀκριβῶς στὸν περίβολο τοῦ Πυθάρχου ὑπάρχει, ἐξ ἴσου κατεστραμμένος, ὁ περίβολος τῆς Ἀριστοκλείας (εἰκ. 5), τοῦ ὁποίου ἀνακατασκευάστηκε τὸ ἀνάλημα. Μὲ τὶς ἐργασίες ποὺ μνημονεύτηκαν τρεῖς πῶρινοι περίβολοι, τοῦ Πυθάρχου, τῆς Ἀριστοκλείας καὶ τοῦ Φανοκράτους, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀναστηλωθεῖ τὸ 1987, ἔπαψαν νὰ φθειρόνται καὶ ἡ βόρεια ὁδὸς ἀπέκτησε στὸν χῶρο τῶν περιβόλων αὐτῶν περίπου τὴν ἀρχαία της μορφή (εἰκ. 6).

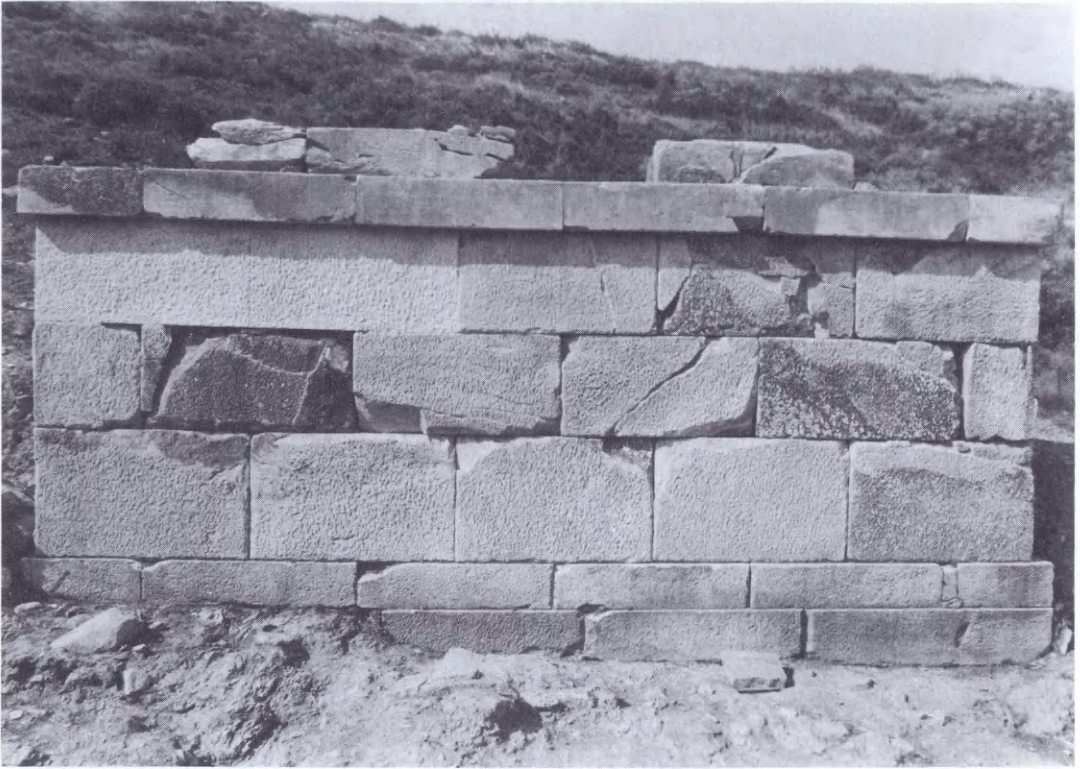
Στὸν περίβολο τοῦ Πυθάρχου ἦταν ἰδρυμένος ὁ μέγας ναῖσκος μὲ τὶς μορφές τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας, ἀναστηλωμένος καὶ αὐτός, ἀλλὰ σὲ στεγασμένο χῶρο καὶ στὸν περίβολο τῆς Ἀριστοκλείας ἡ ὠραία στήλη της ποὺ ἀποκαταστάθηκε, μὲ τὴν ὑδρία-λουτροφόρο, σημάδι ἀγαμίας, καὶ τὴν ἀνάγλυφη παράσταση τοῦ καθισμένου ἀντρακαὶ τῆς γυναικας ποὺ κοιτάζεται σὲ καθρέφτη, παράσταση σπάνια.

Ἄλλος ἓνας περίβολος μαρμάρινος ἀλλὰ ἀνώνυμος (εἰκ. 7) ἀναστηλώθηκε στὴ βόρεια ὁδὸ καὶ ξαναβρῆκε, ἂν καὶ τραυματισμένος, τὴν ἀρχικὴ μορφή του. Τὰ μέλη καὶ αὐτοῦ σκορπισμένα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως καὶ τοὺς ἀρχαιοκαπήλους ξαναβρῆκαν τὴ θέση τους καὶ ὁ περίβολος, ἄρτιος πλέον, ἀποτελεῖ ὑπαρκτὸ μνημεῖο τῆς Ἀττικῆς.

Μὲ τὶς ἀναστηλώσεις τοῦ 1988 καὶ τῶν παλαιότερων ἐτῶν ἀπὸ τὶς ὁποῖες πρώτη ἦταν τοῦ περιβόλου τοῦ Διογείτονος, ὁ Ραμνοῦς ἀποτελεῖ, μετὰ τὸν Κεραμεικὸ τῶν Ἀθηνῶν, τὸ σημαντικότερο κέντρο ταφικῆς ἀρχιτεκτονικῆς στὴν Ἀττική. Οἱ μαρμάρινοι περίβολοί του μάλιστα, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ἀπομένουν καὶ ἄλλοι γιὰ νὰ ἀναστηλωθοῦν, ὑπερέχουν τῶν περιβόλων τοῦ Κεραμεικοῦ ὡς πρὸς τὸ ὑλικὸ τῆς κατασκευῆς, τὴ διατήρηση, τὴ μορφή καὶ τὴν πρωτοτυπία.

Ἀνιχνευτικοὶ καθαρισμοὶ στὴ βόρεια ὁδὸ πάντοτε, ἀποκάλυψαν τὰ λείψανα καὶ ἄλλων περιβόλων καὶ οἰκημάτων

Ἀνώνυμος
περίβολος

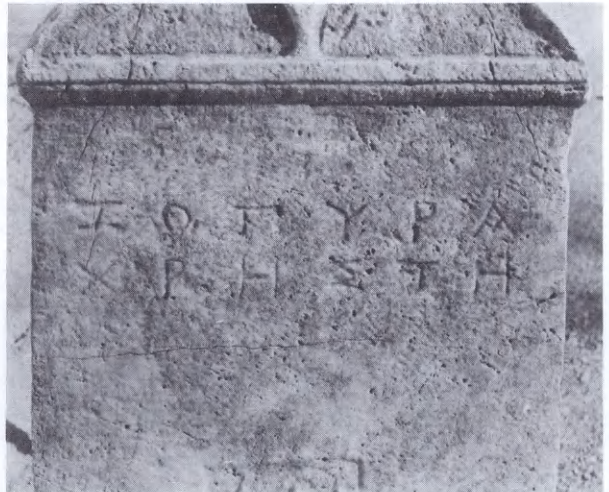

Εἰκ. 7. Ἄνωνυμος περίβολος τῆς βόρειας ὁδοῦ.

Εἰκ. 8. Ἡ ἐπιτύμβια στήλη τῆς Ἀνφιτολέμης.

Εἰκ. 9. Ἡ στήλη τῆς Ζωπύρας.

Ἐπιτύμβιες
στήλες

καὶ ἔφεραν στὸ φῶς τρεῖς ἐπιτύμβιες στήλες. Ἡ πρώτη ἔχει μόνο τὸ ὄνομα τῆς νεκρῆς, Ἀνφιπτολέμη (εἰκ. 8), ἡ δεύτερη φαίνεται ὅτι ἀνῆκε σὲ φυσικὸ τέκνο, Πυρρία[ς] Θαλεῖ[ας] εἶναι χαραγμένο στὸ μάρμαρο. Ἡ τρίτη στήλη μικρὴ καὶ λιτῆ (εἰκ. 9) ἔχει ἀνάγλυφη λουτροφόρο, ἡ ὁποία κοσμεῖται μὲ ταινίες καὶ φέρει τὴν ἐπιγραφὴ Ζωπύρα χρηστή, τοῦ 3ου-2ου αἰώνα π.Χ. Πρόκειται γιὰ κάποια δούλη ποὺ τὴν τίμησε μὲ τὴ μικρὴ στήλη καὶ τὸ ἐπίθετο ὁ κύριός της.

2. ΜΥΚΗΝΑΙ

Ἡ φετινὴ ἀνασκαφὴ ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ καθηγητῆ Σπυρ. Ἰακωβίδη εἶχε σκοπὸ τὴ μελέτη τῆς στρωματογραφίας ἄσκαφτου χώρου στὸ δυτικὸ τμήμα τῆς ἀκροπόλεως, πάνω ἀπὸ τὸ κτιριακὸ συγκρότημα Α τῆς ἀνασκαφῆς 1972-1973, καὶ τὴν προετοιμασίαν τῆς μελέτης τοῦ πρὸς τὸν Χάβο ἄκρου τῆς ΝΔ συνοικίας, ποὺ ἦταν θαμμένο ἀπὸ τὰ χῶματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Τσοῦντα. Ἡ στρωματογραφικὴ τομὴ, ἐκτάσεως 2.90 × 2.70 μ., ἔγινε μέσα σὲ ἐπίχωση τῆς ὁποίας τὰ πρῶτα στρώματα ἦταν χαλαρὰ καὶ ταραγμένα καὶ περιεῖχαν ἀνάμικτη κεραμεικὴ διαφόρων ἐποχῶν, χάλκινη ἀρχαϊκὴ περόνη (εἰκ. 10), χάλκινη ἔλλειψοειδῆ φολίδα θώρακος καὶ κομμάτια πίθου τοῦ πρώιμου 6ου π.Χ. αἰ. μὲ ἀνάγλυφη ζώνη στὸν ὦμο διακοσμημένη μὲ ἔκτυπους ταύρους καὶ σφίγγες (εἰκ. 11). Τὰ στρώματα αὐτὰ σκέπαζαν ἀνδρὸ χτισμένο ἀπὸ πέτρες μέσα ἀπὸ τίς ὁποῖες περνοῦσε ἀγωγὸς (εἰκ. 12). Ἡ κορυφὴ τοῦ ἀνδρῶν εἶχε στεγανοποιηθεῖ μὲ παχὺ στρῶμα ἀπὸ ὑδατοστεγῆς ἀργιλόχωμα (μπελίτσα) καὶ εἶχε διαμορφωθεῖ σὲ σκληρό, καλὰ πατημένο δάπεδο.

Εἰκ. 10. Ἀρχαϊκὴ περόνη.

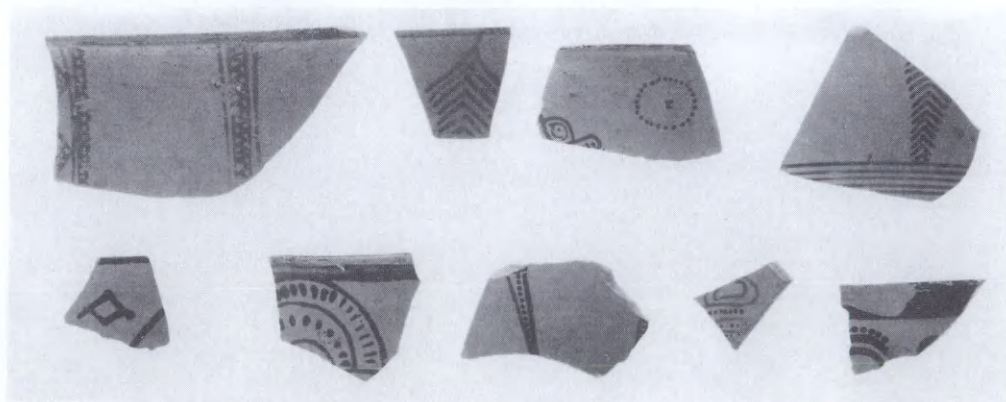

Ειχ. 11. Θραύσματα πίθου.

Είχ. 12. Μικηναϊκός άγωγός.

Είχ. 13. "Οστρακα δαπέδου.

Ἡ διαδοχὴ τῆς κεραμεικῆς εἶναι σαφής: Ἡ παλαιότερη ὁμάδα προέρχεται ἀπὸ τὴν κατασκευὴ τοῦ ἀνδῆρου, ἀπὸ τὶς πέτρες τοῦ γεμίσματός του δηλαδή καὶ ἀπὸ τὸ στρώμα τῆς μπελίτσας πού τὸς κάλυψε. Ἡ ἐπόμενη, πού χρονολογεῖ τὴν χρῆση του, ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ ὄστρακα τοῦ δαπέδου (εἰκ. 13) καὶ ἡ τρίτη ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἀγωγοῦ πού, ὅπως ἔδειχνε ἡ κατάστασι στὸ ἐσωτερικὸ του, ἐξακολούθησε νὰ λειτουργεῖ καὶ μετὰ τὴν ἐγκατάλειψι τοῦ ἀνδῆρου. Τὸ μέρος ξανακατοικήθηκε συστηματικὰ τὸν 3ο-2ο π.Χ. αἰ., ὑπάρχουν ὅμως ἐνδείξεις χρήσεώς του καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαῖ-κούς χρόνους.

Ἡ κεραμεικὴ τῶν τριῶν μυκηναϊκῶν ὁμάδων εἶναι ἀρκετὰ ὁμοιογενής. Χαρακτηρίζεται ἀπὸ πληθώρα κυλίκων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μὲ κεντρικὸ κοίλωμα στὴ βάση, ἀπὸ κύπελλα μὲ ἀναγλύφους ἱμάντες στὰ χεῖλη καὶ ἀπὸ σκύφους στοὺς ὁποίους οἱ ὀλόβαφοι ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ συνυπάρχουν μὲ τοὺς διακοσμημένους κατὰ τὸν ἀραιὸ τρόπο μὲ σπεῖρες, στενὲς στῆλες ἀπλῶν θεμάτων ἢ ὄρθιες πορφύρες. Ἡ περιοχὴ δηλαδή, πού εἶχε κατοικηθεῖ ἤδη κατὰ τοὺς ΜΕ χρόνους καὶ πού διατηρεῖ ἔχνη χρήσεως κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ, χτίστηκε ἀμέσως μετὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ δυτικοῦ κυκλωπέου τείχους καὶ ἐγκαταλείφθηκε προτοῦ ἀρχίσουν νὰ σπανίζουν οἱ κύλικες καὶ προτοῦ ἐμφανιστοῦν ἡ, πάντως, ἐπικρατήσουν οἱ σκύφοι τοῦ μεστοῦ τρόπου.

Μὲ χρηματοδότηση τοῦ Ἰδρύματος Ψύχα καὶ τοῦ Νομαρχιακοῦ Ταμείου Ἀργολίδος συνεχίσθηκαν τὸ 1988 οἱ ἐργασίες στὸ Ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτα τῆς Ἐπιδαύρου ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ καθηγητῆ Β. Λαμπρινουδάκη. Οἱ ἐργασίες αὐτὲς συνίστανται σὲ πέντε τομὲς, πού ἔγιναν μέσα στὸ οὐσιαστικὰ πλήρως ἐρευνημένο κυρίως ἱερὸ γιὰ τὴν ἀπάντησι σὲ ὑπάρχοντα ἀκόμη ἐπὶ μέρους ἐρωτήματα, στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ δυτικοῦ τμήματος τῆς ἐπιχώσεως βο-

3. ΕΠΙΔΑΥΡΟΣ

Ἱερὸν Ἀπόλλωνος

Μαλεάτα

*Τέμενος στα νότια
τοῦ ναοῦ*

ρείως τοῦ μεγάλου ἀναλήμματος, στήν ἀποπεράτωση τοῦ καθαρισμοῦ τῆς δεξαμενῆς τοῦ Ἄντωνίου καί σέ ἐργασίες διαμορφώσεως καί συντηρήσεως (στέγαστρα ναοῦ καί δεξαμενῆς καί στερέωση περιβόλου ρωμαϊκοῦ τέμενος):

Στό δυτικό τμήμα τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνδῆρου στά νότια τοῦ ναοῦ, ὅπου στοὺς πρώιμους χρόνους τῆς Ρωμαιοκρατίας ἐγκαταστάθηκε ὑπαίθριο ναόσχημο τέμενος (εἰκ. 14), ἔγινε τομὴ 0.80×5.5 μ., παράλληλη πρὸς τὸ ρωμαϊκὸ ἐγκάρσιο θεμέλιο τοῦ τοίχου τοῦ ἀδύτου καί σέ ἀπόσταση 5 μ. ἀνατολικά ἀπὸ αὐτό, μὲ κύριο σκοπὸ τὴ διερεύνηση τῆς ἐπιχώσεως κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνδῆρου. Τὰ συμπεράσματα ἀπὸ τὴν τομὴ αὐτὴ ἦταν τὰ ἀκόλουθα: α) Ἀποδείχθηκε ὅτι ὁ νότιος τοῖχος τοῦ τέμενος τῆς ρωμαιοκρατίας θεμελιώθηκε στὸν ἀνερχόμενο πρὸς τὰ ἐκεῖ βράχο καί ἐπιβεβαιώθηκε ὅτι ὁ τοῖχος αὐτὸς ἀποτελοῦσε χαμηλὸ

Εἰκ. 14. Τὸ μυκηναϊκὸ ἀνδῆρο μὲ τὸν ναόσχημο περιβόλο τοῦ 1ου π.Χ. αἰ. μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῶν ἐργασιῶν σ' αὐτό.

περίβολο υπαίθριου τεμένους, ἀφοῦ πωρολατύπη ἀπὸ τῆ διάβρωση τοῦ τοίχου ποὺ κατασκευάσθηκε ἀπὸ κυβόπλινθους διαλυμένων κλασικῶν κτιρίων συγχρόνως μὲ τὸ τέμενος λίγο νοτιότερα γιὰ νὰ συγκρατήσῃ τὰ χῶματα τοῦ λόφου βρέθηκε τόσο στὸ ἐπιφανειακὸ στρώμα ὅσο καὶ στὸ στρώμα διαμόρφωσης τοῦ δαπέδου τῶν χρόνων τῆς Ρωμαιοκρατίας.

β) Ἐγινε φανερὸ ὅτι ὁ βράχος ἀπὸ ἓνα σημεῖο ποὺ βρίσκεται 3 περ. μ. πρὸς τὰ βόρεια τοῦ νότιου ἄκρου τοῦ ἀνδῆρου παρουσίαζε στὴν ἀρχικὴ μορφή τοῦ ἐδάφους ἀπτόμη κλίση πρὸς τὰ βόρεια (ταπεινώση κατὰ 1.20 περ. μ. σὲ ἀπόσταση 2 μ.). Τὸ τμήμα τοῦ ἀνδῆρου ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ μέχρι τὸν ἀναλημματικὸ βόρειο τοῖχο γεμίσθηκε ἤδη στὴν πρώιμη μυκηναϊκὴ περίοδο μὲ μεγάλες πέτρες ἀπὸ τὸ κόψιμο τοῦ βράχου καὶ ἀπὸ τὴ διάλυση παλαιότερων κτισμάτων τῶν ὁποίων πάντως θεμέλια δὲν διαπιστώθηκαν στὴ διαδρομὴ τῆς τομῆς. γ) Ὅτι ὅμως τὸ ὑλικὸ τῆς πρώιμης μυκηναϊκῆς ἰσοπέδωσης τοῦ χώρου προερχόταν καὶ ἀπὸ τὴ διάλυση ἐνὸς παλαιότερου οἰκισμοῦ ἔγινε ἀπόλυτα σαφές ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ μέσα σ' αὐτὸ καταλοιπῶν πηλίνων τμημάτων στέγης μὲ ἀποτυπώματα καλαμιῶν, μυλολίθων, ἐνδείξεων γιὰ τὴν ὑπαρξὴ κεραμικοῦ κλιβάνου, τεμαχίων χυτρῶν καὶ πηνίων. Ἀντίθετα ἡ ὑπαρξὴ καρβουνακίων καὶ καμένων ὀστῶν στὴν ἴδια ἐπίχωση δὲν μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ μὲ βεβαιότητα ὡς ἐνδειξὴ ὑπάρξεως μιᾶς προμυκηναϊκῆς ἤδη λατρείας στὸν χώρο (πρβ. τὴν ἄφθονη γραπτὴ ΜΕ κεραμικὴ ἀπὸ παλαιότερες ἀνασκαφικὲς περιόδους).

Μιὰ ἀκόμη τομὴ (διαστ. 1.90 × 1.70 μ.) πραγματοποιήθηκε μεταξὺ τῶν θεμελίων τοῦ μνημειώδους βωμοῦ καὶ τοῦ μικροῦ οἰκοδομήματος στὰ ἀνατολικά του (Ἔργον 1987, 96) γιὰ νὰ διευκρινισθεῖ ἡ χρονικὴ καὶ κατασκευαστικὴ σχέση τῶν δύο κτιρίων καὶ γιὰ νὰ συλλεγοῦν περαιτέρω στοιχεῖα γιὰ τὴ μορφή καὶ τὴ χρῆση τους. Διαπιστώθηκε ὅτι οἱ τρεῖς πρώτες στρώσεις τῶν πωρίνων θεμελίων τοῦ βωμοῦ ἐξέχουν 0.70 περ. μ. πρὸς Β κάτω ἀπὸ τὸ δόμο τῆς εὐθυντηρίας γιὰ καλύτερη στήριξη τῆς κατασκευῆς πρὸς τὴν κατωφέρεια, ἀλλὰ ἴσως καὶ γιὰ τὴν ἔδραση βάσεων στηριγμάτων τοῦ

*Μνημειώδης βωμὸς
καὶ μικρὸ κτίριο στὰ
ἀνατολικά του*

ελεύθερου θριγκοῦ πού διέθετε ὁ βωμὸς αὐτὸς (ΠΑΕ 1981, 160-179). Τὰ δύο κτίρια φαίνεται ὅτι ἔγιναν ταυτόχρονα, ἀφοῦ δὲν διαπιστώθηκαν μεταξὺ τους κάθετες τομὲς στὴν ἐπίχωση. Ὅμως ἡ βάση τοῦ βωμοῦ δὲν παρουσιάζει στοὺς λίθους τῆς βόρειας πλευρᾶς του περιτένειες ὅπως αὐτὲς πού ὑπάρχουν στὴ βόρεια πλευρὰ καὶ στὸ ἴδιο βάθος στὸ μικρὸ κτίριο ἀνατολικά του. Ἀντιθέτως ἡ εὐθυντηρία καὶ τὸ προεξέχον μέρος καλύπτονταν ἀπὸ ἓνα ἐπικλινὲς στρώμα ἐπιχώσεως τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. μὲ πωρολατύπη στὸ ἀνώτερο μέρος του, ἀκριβῶς ὅπως καὶ τὸ ἀρχικὰ ἀθέατο τμήμα τοῦ κτιρίου ἀνατολικά. Πάνω ἀπὸ τὸ στρώμα αὐτὸ συναντήθηκε καὶ ἐδῶ ἡ συμπληρωματικὴ ἐπίχωση πού γέμισε τὸν χῶρο μεταξὺ τῶν κτιρίων αὐτῶν καὶ τῆς στοᾶς πάνω στὸ μεγάλο βόρειο ἀνάλημμα ὀλοκληρώνοντας τὴν πλατεία τοῦ ἱεροῦ. Κατὰ τὸ βραχὺ διάστημα πού στὰ βόρεια τοῦ βωμοῦ καὶ τοῦ κτιρίου ἀνατολικά του ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους κατέβαινε ἀκόμη ἀρκετὰ ἀπότομα, ἡ βάση τοῦ μεγάλου βωμοῦ, ἐπειδὴ βρισκόταν νοτιότερα, δὲν χρειάστηκε νὰ μείνει ἐκτεθειμένη. Ἡ ἔνδειξη αὐτὴ γιὰ πρωιμότερη θεμελίωση τοῦ μεγάλου βωμοῦ μέσα στὸν 4ο π.Χ. αἰ. εἶναι ἀντίθετη μὲ τὴ χρονολόγησή του μὲ βάση τὰ διακοσμητικὰ στοιχεῖα τῆς ἀνωδομῆς του μισὸ αἰῶνα ἀργότερα· εἶναι ὅμως πιθανὸ νὰ καθυστέρησε ἡ ὀλοκλήρωση τοῦ ἔργου. Στὸν δυτικὸ τοῖχο τοῦ μικροῦ κτιρίου διαπιστώθηκε ἡ τοποθέτηση κατὰ τὴ θεμελίωση μεγάλης ποσότητας τέφρας πού περιεῖχε πολλὰ καμένα ὄστὰ μικρῶν ζώων. Τὸ στοιχεῖο αὐτὸ μαζί μὲ τὴ θυσία πτηνοῦ στὸ βόρειο θεμέλιο (Ἔργον 1987, 96) ἐπιβεβαιώνει τὴν ἰδιαίτερη σημασία τοῦ κτιρίου γιὰ τὴ λατρεία τῆς Ἐπιδαύρου. Τὸ μικρὸ οἰκοδόμημα θὰ μπορούσε νὰ ἀποτελεῖ σηκὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Βαθύτερα στρώματα

Ἡ τομὴ τοῦ 1987 μεταξὺ μνημειώδους βωμοῦ καὶ Μουσείου (Ἔργον 1987, 95-96) ἐπεκτάθηκε ἐφέτος μὲ πλάτος 0.80 μ. κατὰ 3.25 μ. πρὸς τὰ Α μεταξὺ τρίτου καὶ τέταρτου πεσσίσκου τοῦ Μουσείου μέχρι τὸν ὀπίσθιο τοῖχο του (εἰκ. 15). Σκοπὸς τῆς ἐργασίας αὐτῆς ἦταν ἡ παρακολούθηση τῶν βαθυτέρων στρωμάτων τῆς ἐπιχώσεως μέχρι τὸ

ἀνατολικὸ ἄκρο τοῦ κυρίως ἱεροῦ. Ἐδῶ ἐπιβεβαιώθηκε ἡ ὑπόθεση ὅτι πρὶν ἀπὸ τῆ διαμόρφωση τῆς πλατείας τοῦ ἱεροῦ ὑπῆρχε κοιλότητα στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους μεταξὺ τῶν δύο ὑψωμάτων στὰ νότια καὶ στὰ ἀνατολικά τοῦ κυρίως ἱεροῦ. Τὸ βαθύτερο μέρος της περνοῦσε μπροστὰ ἀπὸ τὸ Μουσεῖο, ἐνῶ κάτω ἀπὸ αὐτὸ τὸ παρθένο ἔδαφος ἤδη ἀνερχόταν πρὸς τὰ ἀνατολικά. Τὸ πιὸ ἐνδιαφέρον ὅμως εὕρημα τῆς τομῆς εἶναι ὅτι κάτω ἀπὸ τὴν πάχους 0.60-1.20 μ. κλασικὴ ἐπίχωση τῆς πλατείας ἀπλωνόταν ἓνα ἐξ ἴσου παχὺ στρώμα ἀπὸ ριγμένες πέτρες, ποὺ γέμιζε πέρα ἀπὸ τὸν περίβολο τοῦ μυκηναϊκοῦ ἱεροῦ (Ἔργον 1987, 95) τὴν μικρὴ κοιλάδα ἤδη πρὶν ἀπὸ τὸ τέλος τῆς μυκηναϊκῆς φάσης λειτουργίας τοῦ ἱεροῦ: Τὰ εὐρήματα μέσα σ' αὐτὸ ἦταν ἀποκλειστικὰ μυκηναϊκῶν χρόνων καὶ παλαιότερα, ἐνῶ

Εἰχ. 15. Ἡ τομὴ στὸ Μουσεῖο. Ὁ μεσαῖος πεσίσκος, εὕρημα τοῦ 1988.

πάνω από τις πέτρες άπλωνόταν λεπτό στρώμα χώματος ανάμεικτο με τέφρα. Φαίνεται λοιπόν ότι ήδη μέσα στους μυκηναϊκούς χρόνους έγιναν εύρύτερες διαμορφώσεις του τοπίου και πέραν του κυρίως ιεροῦ.

Είσοδος του ιεροῦ

των κλασικῶν χρόνων

Δύο ακόμη τομές πραγματοποιήθηκαν στην περιοχή τῆς εισόδου του κλασικοῦ ιεροῦ (εἰχ. 16), ἡ κλίμακα τῆς ὁποίας καθαρίστηκε καὶ μελετήθηκε λεπτομερέστερα. Μὲ τὶς τομές αὐτὲς διαπιστώθηκε: α) ὅτι στὸν 40 π.Χ. αἰ., γιὰ τὸ μεταβατικὸ διάστημα κατὰ τὸ ὁποῖο ὑπῆρχαν ἤδη τὰ κτίρια ἀλλὰ δὲν εἶχε διαμορφωθεῖ ἡ πλατεία πρὸς τὰ βόρεια, κατασκευάσθηκε πρόχειρος ἀναλημματικὸς τοῖχος πὺ προεξέτεινε τὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ κλιμακοστασίου 4 μ. πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ιεροῦ, γιὰ νὰ συγκρατήσῃ στὸ σημεῖο αὐτὸ τὰ χώματα τῆς «ὀδοῦ» ἀπὸ τὸ κλιμακοστάσιο πρὸς τὸν βωμὸ καὶ τὸν ναό, καὶ β) ὅτι ὁ χώρος μεταξὺ αὐτοῦ τοῦ

Εἰχ. 16. Ἡ κλίμακα τῆς εισόδου τοῦ κλασικοῦ ιεροῦ.

πρόχειρου τοίχου και τῆς στοᾶς στὰ βόρεια γεμίσθηκε στὴν ἀρχὴ τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων ἀπὸ τὰ Β-ΒΔ, ἄρα σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ γέμισμα τοῦ ἀνώτερου μέρους τοῦ μεγάλου ἀναλήμματος γιὰ τὴν ἔδραση τῆς στοᾶς αὐτῆς.

Στὰ βόρεια τοῦ μεγάλου ἀναλήμματος συνεχίσθηκε ἡ ἀπομάκρυνση τῆς ἐπιχώσεως μεταξὺ ὄγδοης καὶ ἑνατῆς ἀπὸ τὰ δυτικὰ ἀντηρίδας (εἰκ. 17). Ἡ ὄγδοη δὲν ἀποκαταστάθηκε μετὰ τὴ μερικὴ καταστροφὴ τῶν κατασκευῶν τοῦ ἀναλήμματος κατὰ τὸν 1ο π.Χ. αἰ. (ΠΑΕ 1983, 158-159), ἡ ἑνατὴ ὁμως ἀντιστηρίχθηκε πρόχειρα μὲ φθαρμένο ὑλικὸ πωρολίθων, ποὺ τὴν ἐπέξετεινε στὰ 3 μ. πρὸς τὰ βόρεια καὶ τὴν ἀποκατέστησε σὲ ὕψος 1 περ. μ. πάνω ἀπὸ τὸ ὑγιὲς τμήμα της. Τὸ μέτωπο τῶν φθαρμένων πωρολίθων πρὸς τὰ βόρεια συγκρατήθηκε μὲ ἀσβεστολιθικὰ μέλη ἄλλων κατασκευῶν. Τὰ πρόχειρα αὐτὰ μέτρα στὴν ἑνατὴ ἀντηρίδα διαφέρουν ἀπὸ τὴ συστηματικὴ ἀνάκτιση τῆς πέμπτης, ἕκτης καὶ ἑβδομῆς ἀντηρίδας (ΠΑΕ 1983, 158) καὶ εἶχαν ἐδῶ τὸν σκοπὸ τῆς συγκράτησης τοῦ ἐρειπωμένου ἀνατολικὰ τμήματος τοῦ ἀναλήμματος μάλλον παρὰ τῆς ἀποκατάστασής του. Κατὰ τὰ ἄλλα ἡ εἰκόνα στὴν ἐπίχωση ἦταν ἡ γνωστὴ

Μέγα ἀνάλημα

Εἰκ. 17. Τὸ μεγάλο ἀνάλημα ἀπὸ τὰ βόρεια. Διακρίνονται ἡ (ρωμαϊκὴ) ἑβδομη, ἡ ὄγδοη καὶ ἡ ἑνατὴ ἀντηρίδα.

ἤδη, μὲ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῆς στοᾶς καὶ τοῦ ἀνώτερου μέρους τοῦ ἀναλήμματος διαστρωμένα κατὰ τὴ σειρά τῆς πτώσης τους. Παράλληλα μὲ τὶς ἐργασίες αὐτὲς ἄρχισε ἡ διαμόρφωση τοῦ χώρου βορείως τοῦ ἀναλήμματος μὲ τὴν ἀνασκαφὴ μέχρις ἰσοπεδώσεως τοῦ ἄσκαφου τμήματος τῆς ἐπιχώσεως στὰ βόρεια τοῦ ἐρευνημένου μπροστὰ στὸ ἀνάλημμα χώρου. Ἔτσι διαμορφώθηκε ἡ ἔκταση ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὸ διάστημα ἀπὸ τὴν τρίτη μέχρι τὴν ἕκτη ἀντηρίδα, ἀπὸ τὴν ὁποία προῆλθαν δύο ἀκόμη πώρινες πλάκες ἀπὸ τὸν τοῖχο τῆς στοᾶς.

Δεξαμενὴ τοῦ
Ἄντωνίνου

Στὴ δεξαμενὴ τοῦ Ἄντωνίνου περατώθηκε ἐφέτος ὁ καθαρισμὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς μὲ τὴν ἀπομάκρυνση τῆς ὕψους δύο περ. μ. ἐπιχώσεως στὸ βόρειο τμήμα τῆς, ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὰ δύο τελευταῖα πρὸς τὴν πλευρὰ αὐτῆ τόξα τῆς ὀροφῆς τῆς (εἰκ. 18 καὶ 19). Τὰ ἀποκαλυφθέντα τμήματα τῶν δύο τελευταίων στηριγμάτων (κίονα καὶ πεσσοῦ) βρέθηκαν σὲ πολὺ καλὴ κατάσταση, τὸ προσωρινὸ ὅμως σύστημα στήριξης τοῦ ἐσωτερικοῦ μὲ μεταλλικὰ στοιχεῖα ἐπεκτάθηκε γιὰ λόγους ἀσφάλειας καὶ στὸ τμήμα αὐτό. Μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς πρώτης φάσης τῶν ἐνεργειῶν (Ἔργον 1984, 58-59) γιὰ τὴ συντήρηση τοῦ μνημείου, θὰ συνταχθεῖ τώρα ἡ ὀριστικὴ μελέτη ἀποκαταστάσεώς του. Στὴ ΒΔ γωνία τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς δεξαμενῆς ἀποκαλύφθηκε τὸ κατώτερο μέρος τῆς λίθινης κλίμακας ποὺ ὀδηγοῦσε στὸ ἐσωτερικὸ τῆς καὶ τὸ στόμιο τοῦ ἀγωγοῦ μὲ τὸ ὁποῖο τὸ νερὸ διοχετευόταν στὰ παρακείμενα οἰκοδομήματα (εἰκ. 20). Ἐννέα βαθμίδες ὀδηγοῦν ἀπὸ τὸ ἀνοιγμα στὴ δυτικὴ πλευρὰ σὲ πλατύσκαλο, ποὺ ἀποτελεῖ συγχρόνως καὶ τὸ κάλυμμα τοῦ ἐλεύθερου στομίου τοῦ ἀγωγοῦ καὶ ἀπὸ ἐκεῖ μὲ δύο ἀκόμη (σημαντικὰ ὑψηλότερες) βαθμίδες, μία πρὸς τὴ ΒΔ γωνία καὶ μία πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ πάλι τοῦ χώρου, γίνεται προσιτὸ τὸ δάπεδο τῆς δεξαμενῆς.

Ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τῆς δεξαμενῆς ἀνακτῆθηκε ἀκέραιος ὁ τέταρτος ἀπὸ τοὺς ἑπτὰ πεσσίσκους ποὺ ἔκλειναν τὴν πρόσθια πλευρὰ τοῦ Μουσείου (ΠΑΕ 1983, 157), ἐπιγεγραμμένος καὶ αὐτὸς μὲ σημαντικὸ κείμενο, ποὺ χρονολογεῖται

Είχ. 18. Τὸ ἐσωτερικὸ τῆς δεξαμενῆς ἀπὸ τὰ βόρεια
μετὰ τὸν καθαρισμό.

Είχ. 19. Τὸ ἐσωτερικὸ τῆς δεξαμενῆς ἀπὸ τὰ νότια
μετὰ τὸν καθαρισμό.

Εικ. 20. Ἡ κλίμακα καθόδου τῆς δεξαμενῆς καὶ τὸ στόμιο ἀποροῆς τοῦ νεροῦ.

ἀκριβῶς, στὸ πέμπτο ἔτος ἀπὸ τὴ νίκη τοῦ Τραϊανοῦ ἐπὶ τῶν Δακῶν, δηλ. τὸ ἔτος 111 μ.Χ. (εἰκ. 21). Τὸ κείμενο ἔχει ὡς ἐξῆς:

Ἔτους Ε' ἀπὸ τῆς / αὐτοκράτορος Νέρ/βα Τραιανοῦ Καί-
 σαρος / Σεβαστοῦ Γερμανικοῦ / ἐν Μυσία νείκης / σπόρος
 Ἀλεξᾶ πυρο/φορήσας εἰεράς νυ/κτὸς βωμὸν ἔθηκε / ἐπὶ
 Σωτηρίχου τοῦ Ἀπολλοφάνους.

Εἰκ. 21. Ὁ ἐνεπίγραφος πεσ-
 σίσκος τοῦ Μουσείου.

Ἡ ἀναφορὰ σ' αὐτὸ τῆς ἱεράς νυκτὸς προστίθεται στὶς πληροφορίες μας γιὰ τὴν ἐνίσχυση τοῦ μυστικοῦ στοιχείου στὴ λατρεία τοῦ ἱεροῦ κατὰ τοὺς ὕστερους χρόνους.

Ἔργασίες συντηρήσεως ἔγιναν στὸ στέγαστρο τοῦ ναοῦ, ὅπου ἀντικαταστάθηκαν στυλοὶ τῆς κατασκευῆς καὶ ἀπελευθερώθηκαν οἱ βάσεις τῶν ὑπολοίπων ὥστε νὰ μὴ σαπίζουν ἀπὸ τὴν ὑγρασία, καθὼς καὶ στοὺς τοίχους τοῦ ναο-
 σχήμου τεμένους νοτίως τοῦ ναοῦ, ὅπου στερεώθηκαν οἱ λίθοι.

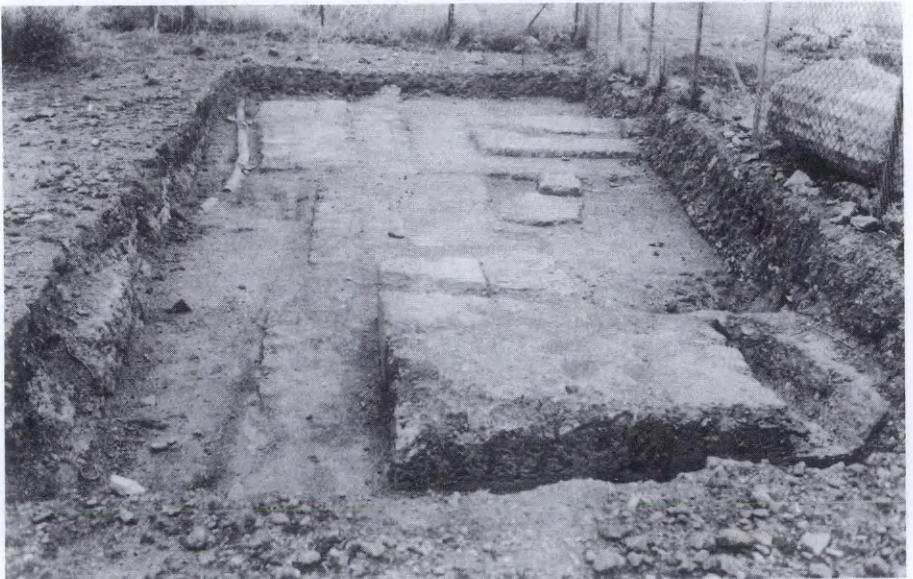
4. ΣΙΚΥΩΝ

Ἡ ἀνασκαφή στὴν Ἀρχαία Σικυώνα συνεχίστηκε κατὰ τὸ 1988 ἀπὸ τὴν τ. ἔφορο Ἀρχαιοτήτων *Κ. Κρυστάλλη-Βότση* στὴ βόρεια πλευρὰ τῶν ναῶν, ὅπου ἀποκαλύφθηκε ἡ ὑποθεμελίωση τοῦ κτίσματος πού εἶχε ἀρχίσει νὰ ἐμφανίζεται κατὰ τὸ 1987 (εἰκ. 22). Πρόκειται γιὰ θεμελίωση κτίσματος διαστ. 9.20×10 μ., τὸ ὁποῖο, ὅπως ἡ ἀνασκαφέας πιστεύει, εἶναι πιθανῶς ὁ ἐλληνιστικὸς βωμός. Τὰ ἐλάχιστα ὄστρακα πού βρέθηκαν ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ὑστερορρωμαϊκὰ εἶναι τοῦ τύπου «δυτικῆς κλιτύος».

Παράλληλα ἡ ἀνασκαφή ἐπεκτάθηκε δύο μέτρα καθ' ὄλο τὸ μῆκος τῆς στενῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ἀρχαικοῦ ναοῦ, ὅπου ἔβαιναν οἱ τοῖχοι τοῦ ὑστερορρωμαϊκοῦ-πρωτοχριστιανικοῦ ναῖκοῦ οἰκοδομήματος. Ἀπὸ τοὺς σωριασμένους ὑψηλότερους τοίχους τοῦ ὕστερου οἰκοδομήματος ἀνασύρθηκαν πολλὰ ἀντικείμενα πού βοήθοῦν στὴν πληρέστερη ἀντίληψη τῶν μνημείων.

Ἀξιολογότερα εὐρήματα: α) μαρμάρينو ἀνδρικό χέρι πού κρατᾷ ὀφθαλμωτὴ φιάλη ἀπὸ ὑπερφυσικοῦ μεγέθους

Εἰκ. 22. Τμῆμα βωμοῦ.

Εικ. 23. Μαρμάρινο άνδρικό χέρι.

Εικ. 24. Τμήμα τέμπλου.

άγαλμα (είκ. 23), β) σπαράγματα κορμών άγαλμάτων με πτυχές, γ) τμήματα τριγλύφων του άρχαϊκού ναού (στο ένα υπάρχει άρχαϊκή έπιγραφή), δ) τμήμα έπιγραφής, ε) διάφορα νομίσματα, ζ) τμήμα μικρού έπιστυλίου με τμήμα έπιγραφής ρωμαϊκών χρόνων, η) τμήμα μαρμάρινο μάλλον πρωτοχριστιανικού τέμπλου διακοσμημένου με άκανθες (είκ. 24), θ) ψηφίδες γαλαζωπού και πράσινου χρώματος που προφανώς προέρχονται από ψηφιδωτό δάπεδο, ι) μεγάλος μαρμάρινος άρράβδωτος κίων από τó νεώτερο οικόδομημα και άρκετά όστρακα και θραύσματα γυάλινων δακρυδόχων. Άπό άγάλματα τά όποια οί πρώτοι χριστιανοί κατέστρεφαν με μανία, θά πρέπει νά προέρχονται τά πολλά ξέσματα μαρμάρου που βρέθηκαν στην άνασκαφή.

5. ΚΑΛΛΙΘΕΑ
ΠΑΤΡΩΝ

Συνεχίστηκε για έβδομη ανασκαφική περίοδο ή έρευνα του μυκηναϊκού νεκροταφείου Καλλιθέας Πατρών με χρηματοδότηση τῆς Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας καὶ τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων ἀπὸ τὸν ἀναπλ. καθηγητὴ Θ. Παπαδόπουλο.

Στὴ θέση «Λαγανιδιά», ὅπου πέρυσι εἶχε βρεθεῖ καὶ ἀνασκαφεῖ θολωτὸς μυκηναϊκὸς τάφος, ἐντοπίστηκαν ἐφέτος τέσσερις θαλαμοειδεῖς τάφοι (I-IV) σὲ περιμετρικὴ σχεδὸν διάταξη πρὸς τὸν θολωτὸ τάφο (εἰκ. 25). Δυστυχῶς ὅλοι οἱ θάλαμοι βρέθηκαν βυθισμένοι. Οἱ τάφοι εἶναι λαξευμένοι σὲ σχετικῶς σαθρὴ κιμηλιὰ μὲ προσανατολισμὸ ἀπὸ ΒΑ-ΝΔ. Ἔχουν δρόμους βραχεῖς, πολὺ κατωφερικούς, μὲ τοιχώματα συγκλίνοντα πρὸς τὰ ἄνω καὶ θαλάμους μέτριου μεγέθους σχήματος κυκλικοῦ καὶ πεταλόσχημου (εἰκ. 26). Ὅλοι εἶχαν

Εἰκ. 25. Τὸ μυκηναϊκὸ νεκροταφεῖο.

χρησιμοποιηθεῖ γιά περισσότερες τῆς μιᾶς ταφῆς καὶ ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ἰδιαίτερα τὸ ἔθιμο τῆς ταφῆς σὲ ἐπάλληλα στρώματα σὲ δύο τουλάχιστον τάφους (II, III), ἐνῶ στοὺς ἄλλους δύο (I, IV) οἱ ταφῆς σὲ ἐπάλληλα στρώματα καὶ ἡ ἀπώθηση τῶν σκελετικῶν καταλοίπων στὰ πλάγια τοιχώματα συνυπάρχουν.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ λίγα ὄστρακα τῶν ἐπιχώσεων τῶν δρόμων βρέθηκαν περισσότερα ἀπὸ 30 ὀλόκληρα ἀγγεῖα (κυρίως ψευδόστομοι ἀμφορεῖς, ἀλάβαστρα, κύπελλα, πυξίδες, ἕνας μεγάλος δίωτος ἀμφορέας κ.ἄ.) καὶ σημαντικὸς ἀριθμὸς μικροευρημάτων (περιδέραια ἀπὸ χάντρες ὑαλόμαζας, φαγεντιανῆς, ἀχάτη, δύο ἀσημένια ἐνώτια, χάλκινες καὶ ὀστίνες περόνες, χάλκινα μαχαίρια, αἰχμὲς βελῶν, πῆλινα καὶ στεάτινα σφονδύλια, λίθινο ἀκόνι κ.ἄ.).

Τὸ νέο ὕλικό, πὺ χρονολογεῖται στὴν ΥἚ II-IIIΓ ἐποχῇ, εἶναι σημαντικὸ γιὰ τὴ μελέτη τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν τάφων καὶ τῶν ταφικῶν ἐθίμων τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς στὴν περιοχὴ τῆς Ἀχαΐας.

Εἰκ. 26. Τάφος I: ταφῆς καὶ εὐρήματα κατὰ χώραν.

Ἀξιοσημείωτη είναι, ὅπως προαναφέρθηκε, ἡ σχεδὸν περιμετρικὴ διάταξη τῶν ἀνασκαφέντων τάφων σὲ σχέση μετὸν θολωτό, τοῦ ὁποίου ἡ κατασκευὴ, σύμφωνα μετὰ τὰ εὐρήματα, πρέπει νὰ εἶχε προηγηθεῖ (ΥΕ Ι). Ἄν αὐτὴ ἡ διάταξη ἔχει σχέση μετὰ συνθήκες ἐξάρτησης, σεβασμοῦ ἢ ἀπλῆς φροντίδας τῶν ταφέντων στοὺς θαλαμοειδεῖς πρὸς τοὺς νεκροὺς τοῦ θολωτοῦ, εἶναι μάλλον πρόωρο νὰ ὑποστηριχθεῖ. Ὑπάρχουν πολλὲς ἐνδείξεις γιὰ ὑπαρξὴ καὶ ἄλλων τάφων σ' αὐτὴ τὴ θέση, ποὺ πρέπει νὰ ἐρευνηθοῦν κατὰ τὴν ἐπόμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο.

6. ΠΥΛΙΑ

Ἡ δραστηριότητα τῆς ομάδας τῶν ἀνασκαφῶν Πύλου ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τοῦ καθηγητῆ Γεωργίου Στυλ. Κορρέ στράφηκε σὲ ὀρισμένους τομεῖς:

1. Στὴν ἐπεξεργασία τοῦ ὑλικοῦ τῶν θολωτῶν τάφων 1-2 Ρούτση Μυρσινοχωρίου Πυλίας. Κατὰ τὴ φωτογράφηση τοῦ τάφου 1 βρέθηκε μπροστὰ στὴν ἀριστερὴ παραστάδα καὶ σὲ ὕψος 1.50 μ. πρόχους ὕψους 26 ἐκ. τοῦ τέλους τῆς ΥΕ ΙΙΙ Α: 2 φάσεως, ἐσωτερικὰ τῆς ὑφιστάμενης ἐπίχωσης.
2. Στὴν τοπογραφικὴ ἀποτύπωση τῶν ταφικῶν μνημείων στὴν Τουρλιδίτσα Σωληναρίου (θολ. τάφος), Γουβαλάρη Κουκουνάρας (θολ. τάφοι καὶ τυμβικὰ ἐξάρματα) καὶ Παπούλια-Πλάτανο (θολ. τάφοι καὶ τύμβοι).
3. Στὴν ἐπεξεργασία τοῦ ζωολογικοῦ καὶ τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ ὑλικοῦ μέσα στὰ πλαίσια τοῦ ἐρευνητικοῦ προγράμματος «ἡ μεταγενέστερη χρῆση τῶν μυκηναϊκῆς ἐποχῆς τάφων τῆς Μεσσηνίας».
4. Στὴν ἐπεξεργασία τοῦ κεραμικοῦ ὑλικοῦ τῆς Μεσοελλαδικῆς ἐποχῆς καὶ 5. Στὴν ἐπεξεργασία τῶν μεταλλικῶν ἀντικειμένων τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ.

Ἰδιαίτερα σημαντικὴ ἦταν ἡ ἀνεύρεση τμήματος ἐνὸς μικροῦ πήλινου πλακιδίου τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. μετὰ παράσταση νεκροδείπνου βόρεια τῆς ΝΑ οἰκίας τῆς Περιστεριᾶς. Τὸ πλακίδιο αὐτὸ ἀποτελεῖ ἴσως ἐνδειξὴ ταφικῆς λατρείας-ἡρωολατρείας στὸν χῶρο τοῦ προϊστορικοῦ νεκροταφείου τῆς Περιστεριᾶς, ὅπως στὴ Βοῖδοκοιλιά (1982-83)

καί στην "Ανθεια (1984 κέ.). Συλλέχθηκαν και παραδόθηκαν ὄστρακα τῶν πρῶιμου ΜΕ ἐποχῆς ταφικῶν πίθων τοῦ τύμβου Κοκοράκου Περιστεριᾶς.

Τέλος καθαρίστηκε μερικῶς ὁ τύμβος στην 'Αραμπόστρατα Παπουλίων και παραδόθηκαν πολυάριθμα ὄστρακα ἀπὸ ταφικούς πίθους και ὄστρακα διαφόρων ἀγγείων.

Κατὰ τὸ 1988 συνεχίστηκαν οἱ ἀνασκαφικὲς ἐρευνες τῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας στην ἀρχαία Μεσσήνη ὑπὸ τῆ διεύθυνση τοῦ καθηγητῆ τῆς Κλασικῆς 'Αρχαιολογίας στὸ Πανεπιστήμιο Κρήτης Πέτρου Θέμελη.

Τὰ μνημεῖα ποὺ ἐρευνήθηκαν ἦταν: α. 'Η μεγάλη Κρήνη, μέσα στὸ χωριὸ Μαυρομάτι. β. Τὸ Θέατρο (δυτικὸ ἀνάλημμα και δυτικὴ πάροδος). γ. Τὸ Σεβάστειο στὰ βόρεια και ὁ λεγόμενος «Οἶκος τῶν 'Ιερέων» στὰ νότια τοῦ 'Ασκληπιείου. δ. Τὸ Στάδιο μὲ τὸ ταφικὸ 'Ηρῶο. ε. Τὸ 'Ιερὸ τῆς Λιμνάτιδος.

Μὲ τὴν εὐκαιρία ἐκτέλεσης ἐργασιῶν διαμόρφωσης τοῦ χώρου τῆς μεγάλης πηγῆς μέσα στὸ χωριὸ Μαυρομάτι και τοῦ ὑπερκείμενου ὑστεροβυζαντινοῦ ναυδρίου τοῦ 'Αι-Γιάννη ἀπὸ τὸν Ε.Ο.Τ., πραγματοποιήθηκε, σὲ συνεργασία μὲ τὴν Ζ' 'Εφορεία Προϊστορικῶν και Κλασικῶν 'Αρχαιοτήτων, ἀνασκαφικὴ ἐρευνα. Παρὰ τὶς ἀντίξοες συνθῆκες (στενότητα χώρου, ροὴ νεροῦ, νεώτερες κατασκευὲς και βαθιὲς ἐπικίνδυνες ἐπιχώσεις) ἡ ἀναγκαστικὰ περιορισμένη σ' αὐτὴ τὴ φάση ἐρευνα ἔδωσε πολὺ ἐνδιαφέροντα ἀποτελέσματα:

Διαπιστώθηκε ὅτι στην ἴδια ἀκριβῶς θέση ὑπῆρχε ἀρχαία κρήνη μνημειακῶν διαστάσεων, τῆς ὁποίας τὰ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα ἔχουν ἐνσωματωθεῖ στὶς νεώτερες κατασκευὲς. Περιελάμβανε εὐμέγεθες προστώο, διαστ. 6 × 12 μ. περίπου, ἀπὸ τὸ ὁποῖο σώζεται τμῆμα τοῦ στυλοβάτη και μεγάλο μέρος τοῦ ὑποστρώματος τῆς πλακόστρωσης ἀπὸ ἐπιμελημένα ἀρμολογημένους πωρόπλινθους (εἰκ. 27). Τὸ σύγχρονο ἀνάλημμα τῆς συλλεκτῆριας δεξαμενῆς ἐδράζεται ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου ἰσοδόμου, ἐνῶ στὴ θέση τῆς ἀρχαίας δεξα-

7. ΜΕΣΣΗΝΗ

'Η Κρήνη Κλεψύδρα

Είχ. 27. Τμήμα τῆς πλακόστρωσης τῆς Κρήνης.

μενῆς ἔχει κατασκευασθεῖ νεώτερη ἀπὸ σκυρόδεμα. Τὸ νερὸ διοχετεύεται στὴ δεξαμενὴ μέσω ἀρχαίας λιθοκτιστῆς σήραγγος (πλ. 0.30 μ., ὕψ. + 1.70 μ.) ἡ ὁποία φέρει στὸ δάπεδό της λαξευμένη αὐλάκα. Σώζεται σὲ μῆκος 30 μ. περίπου μὲ βορειοανατολικὴ κατεύθυνση, κατὰ μῆκος τοῦ ὑδροφόρου ὀρίζοντα, ἐνῶ ἀπὸ τὸ μῆκος τῶν 20 μ. ξεκινάει δεύτερος κλάδος τῆς σήραγγος μὲ βόρεια κατεύθυνση.

Μέσα σὲ χαλαρὴ ἐπίχωση στὸν χῶρο μεταξὺ δεξαμενῆς καὶ ΝΑ γωνίας τῆς ἐκκλησίας, βρέθηκε ἀκανόνιστο ἀσβεστολιθικὸ βάθρο (μῆκ. 0.50 μ., ὕψ. 0.24 μ., πλ. 0.33 μ.) μὲ ὀρθογώνιο τόρμο γιὰ τὴν ἔνθεση ἀναθήματος. Λαξευμένη καὶ ἐπίπεδη εἶναι μόνο ἡ πρόσθια ἐπιφάνεια, ἡ ὁποία καὶ φέρει τὴν ἐξῆς ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή (ἀρ. εὐρ. 1115): Ἐχελώϊω τιμεον. Γράμματα (ὕψ. 0.025 μ.) τῶν πρώιμων ἐλληνιστικῶν χρόνων.

Μέσα στὴν ἴδια ἐπίχωση γύρω στὸ βάθρο βρέθηκαν γυναικεῖα εἰδῶλια, τὰ περισσότερα τοῦ ἴδιου τύπου ἱματιοφόρων γυναικῶν καὶ θραύσματα πλακιδίου ἀνακεκλιμένης

Εικ. 28. Ειδώλια και αστράγαλοι από τὸν ἀποθέτη τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἄχελώου.

μορφῆς (εἰκ. 28), καθὼς ἐπίσης ἀστράγαλοι καὶ λίγα ὄστρακα γεωμετρικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν χρόνων καὶ τὸ περιχεῖλωμα ἑνὸς χάλκινου λέβητα. Ὅλα τὰ εὐρήματα ἀνήκουν σὲ ἀποθέτη ἱεροῦ, ἀφιερωμένου στὴ λατρεία τοῦ Ἄχελώου, τῆς γνωστῆς χθόνιας θεότητας τοῦ νεροῦ, ποῦ ἀπεικονίζεται συνήθως ταυρόμορφη ἢ μὲ κερασφόρο ἀνδρικό κεφάλι (Πρβ. H. P. Isler, Acheloos 1970).

Ὁ περιηγητὴς Πausanίας ἀναφέρει τὴν πηγὴ Κλειψύδρα, ἡ ὁποία πρέπει νὰ ταυτίζεται μὲ τὴν Κρήνη ποῦ ἀποκαλύφθηκε, στὸ δρόμο γιὰ τὴν ἀκρόπολη καὶ τὸ Ἱερό τοῦ Ἰθωμάτα (Pausanias IV, 33, 1). Τὸ ἱερό τοῦ Ἄχελώου ὅμως δὲν τὸ γνωρίζει, γιατί, ὅπως φαίνεται, δὲν λειτουργοῦσε στὴν ἐποχὴ του.

Συνεχίστηκε και φέτος η ανασκαφή σε έπαφή με την έξωτερική παρειά του δυτικού αναλήμματος του κοίλου του Θεάτρου (Πρβ. Έργον 1987, 98) (εικ. 29). Άποκαλύφθηκε σε μήκος 9 μ. η όδος Β-Ν κατεύθυνσης με τον αποχετευτικό άγωγό στο μέσο. Κατά μήκος τής δυτικῆς πλευρᾶς τῆς όδοῦ ἤλθε στο φῶς τμήμα ιδιωτικῆς κατοικίας τῶν ὕστερων ἑλληνιστικῶν χρόνων, ἡ όποία ἐντάσσεται μέσα στον ἵπποδάμειο πολεοδομικό ἰστό τῆς πόλεως, στο κέντρο του όποίου βρίσκεται τὸ συγκρότημα τῶν δημόσιων καὶ ἱερῶν οἰκοδομημάτων (τῆς ἀγορᾶς, του Ἀσκληπιείου, του Σταδίου κ.ἄ.). Ὁ χῶρος I τῆς κατοικίας με τὸν πῆλινο ἀνοιχτὸ ἀγωγὸ στο μέσο ἦταν μάλλον ὑπαίθριος. Ὁ παρακείμενος χῶρος II περικλείει κυκλική κατασκευὴ με δάπεδο ἀπὸ πυρακτωμένες πῆλινες πλάκες, ἡ όποία ἀναγνωρίστηκε ὡς κλίβανος ἄρτου (εικ. 29).

Ἡ συνέχιση τῆς ἔρευνας στὴ δυτικὴ πάροδο ἔφερε στο φῶς μέρος του σκηνικοῦ οἰκοδομήματος ἀμέσως νότια τῆς παρόδου καὶ τμήμα τριῶν ἀναβαθμῶν μεγάλου κλιμακοστασίου Β-Ν κατεύθυνσης ποὺ ὀδηγεῖ στὴν πάροδο ἀπὸ τὸ χαμηλότερα κείμενο ἄνδρηο. Ἀμελεῖς κατασκευές καὶ προσθῆκες ἀσαφῶν πρὸς τὸ παρὸν κτισμάτων τῶν ὕστερων ρωμαϊκῶν χρόνων, συμπεριλαμβανομένου καὶ ἐνὸς ἀκτέριστου κιβωτιόσχημου τάφου με τρεῖς σκελετούς, ἀμαυρώνουν τὴν εἰκόνα τῶν ἑλληνιστικῶν φάσεων τῆς παρόδου καὶ εἶναι ὑπεύθυνες γιὰ τὴν καταστροφὴ καὶ ἀπώλεια οἰκοδομικοῦ ὕλικου. Ἡ κατάσταση ἐπιδεινώνεται λόγω τῆς παρουσίας μεγάλου ἀριθμοῦ λιθοπλίνθων ποὺ ἔχουν καταπέσει μέσα στὴν πάροδο ἀπὸ τὸ κοῖλο καὶ τὸ δυτικὸ ἀνάλημμα.

Τὸ «Σεβάστειον» ἢ
«Καισαρεῖον»

Οἱ δύο μεγάλες ὀρθογώνιες αἵθουσες κατὰ μήκος τῆς βόρειας πλευρᾶς τῆς αὐλῆς του Ἀσκληπιείου, ποὺ διαχωρίζονται ἀπὸ τὸ μνημειῶδες κλιμακοστάσιο με τὸ πρότυλο πρὸς τὸ ὑπερκείμενο ἄνδρηο, ἔχουν ταυτισθεῖ ἐπὶ τῆ βάσει ἐπιγραφικῶν μαρτυριῶν ἀπὸ τὸν ἀείμνηστο Ἀναστάσιο Ὁρλάνδο με τὸ Σεβάστειον ἢ Καισαρεῖον, χῶρο λατρείας τῶν ρωμαίων αὐτοκρατόρων, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τὸν Σεβαστὸ Αὐγούστο (ΠΑΕ 1959, 170-173. IG V, 1, 1462.

Είχ. 29. Δυτικό ανάλημμα του κοίλου του θεάτρου, όχητός και τμήμα έλληνιστικής οίκίας.

A. Orlandos, Νεώτεροι έρευναι έν Μεσσήγη, Neue Forschungen in griechischen Heiligtümern, 1976, 30 κέ., είχ. 11). Πάνω στόν βόρειο τοίχο τών δύο αίθούσών του Σεβαστείου έδράζεται ό τοίχος μεταγενέστερης στοάς του 3ου/4ου μ.Χ. αί., πλ. 5 μ. και μήκ. 80 μ. περίπου, τής όποιας τόν στυλοβάτη έφερε στó φώς ή άνασκαφή του 'Α. 'Ορλάνδου (ΠΑΕ 1962, 1120. ΑΔ 18, 1963, Χρονικά 96-97).

Τὰ παλαιὰ σκάμματα καὶ ὀλόκληρη ἡ περιοχή Σεβαστείου καὶ στοᾶς καθαρίστηκε ἐπιμελῶς καὶ ἀποτυπώθηκε. Ἡ ἀνασκαφὴ στὸ ἀνατολικὸ πέρασ τοῦ Σεβαστείου ἀποκάλυψε κρυπτὴ ἐπικαμπὴ κλίμακα, πλ. 0.90 μ., σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν λατρευτικὸ οἶκο Η, ἡ ὁποία ὀδηγεῖ στὸ ἄνω διάζωμα τοῦ κοίλου τοῦ Θεατροειδοῦς Συνεδρίου ἢ Ὁδείου (εἰκ. 30). Οἱ παραστάδες τῆς θύρας προεξέχουν σχηματίζοντας ἀβαθὲς προστώο. Στὴν ἴδια θέσση ἐπιφανειακὰ βρέθηκε ἡ δεξιὰ παρειά μὲ μέρος τοῦ αὐτιοῦ καὶ τῆς κόμης κολοσσιαίας γυναικείας κεφαλῆς ἀγάλματος (ἀρ. 1188, σωζ. ὕψ. 0.27 μ.).

Εἰκ. 30. Κλιμακοστάσιο ἀνόδου πρὸς τὸ Ὁδεῖο.

Συνανήκει πιθανῶς μετὰ τὸ ἐλλιπὲς κολοσσιαῖο γυναικεῖο κεφάλι ποῦ βρέθηκε τὸ 1962 στὴν ἐπίχωση τῆς βόρειας στοᾶς κοντὰ στὸν οἶκο Η (ΠΑΕ 1962, 122, πίν. 24β).

Στὴ ΒΔ γωνία τῆς ἀνατολικῆς αἴθουσας τοῦ Σεβαστείου ἤρθαν στὸ φῶς δύο συνανήκοντα θραύσματα ἀπὸ τὸ κάτω μέρος στήλης (σωζ. ὕψ. 0.59 μ., πλ. 0.675 μ., πάχ. 0.11 μ.), ἡ ὁποία σώζει τοὺς δέκα τελευταίους στίχους ψηφίσματος τῶν χρόνων τοῦ αὐτοκράτορος Τιβερίου (4-14 μ.Χ.). Ἀναφέρει ἐκεχειρίαν ἐπὶ τρεῖς ἀμ[έρας ἐφ'] ἐξῆς, τέλεση γυμνικοῦ ἀγῶνα παίδων καὶ ἵππικοῦ νέων ἐν τᾷ γενεθλίῳ ἀμέρα τοῦ αὐτοκράτορος Τιβερίου Καίσαρος καὶ ἀνάθεση ὄπλων τῶν νικητῶν ἀπὸ τοῦ καθ' ἔτος ἱερέος. Στὸ ἴδιο ψήφισμα ἀποφασίζεται ἡ ἀποστολὴ πρεσβείας στὴ Ρώμη, πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Τιβέριο, προκειμένου νὰ τὸν συγχαρεῖ ἐπὶ τῷ ... ἀγεμόνα γεγενῆσθαι τοῦ παντὸς κόσμου, νὰ διαμαρτυρηθεῖ ταυτόχρονα περὶ τῶν κατεσχηκότων τὴν πόλιν ἀτόπων καὶ νὰ τὸν ἱκετεύσει νὰ ἐλεήσει τὴν πόλιν τῆς Μεσσήνης. Ἡ ἐπιγραφή, ποῦ ἀντιμετωπίζει τὸν αὐτοκράτορα Τιβέριο ὡς θεό, παρουσιάζει καὶ ἱστορικὸ ἐνδιαφέρον, ἐπιβεβαιώνει ἀκόμη τὴν ταύτιση τοῦ Σεβαστείου ὡς χώρου λατρείας τῶν μελῶν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ οἴκου καὶ τὴν τέλεση ἀγῶνων πρὸς τιμὴν τους στὰ πλαίσια τῶν ἐορτῶν ποῦ μαρτυροῦνται ἐπιγραφικὰ ὡς *Ρωμαῖα ἢ Καισάρεια* (IG V, 1, 1462. ΑΕ 1965, 111 κέ.).

Σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν παραπάνω ἐπιγραφή βρέθηκε θραῦσμα μαρμάρινου ἀγάλματος μεγάλου μεγέθους, ποῦ σώζει μέρος μηροῦ μετὰ πτυχὲς ἱματίου (σωζ. μῆκ. 0.42, ἀρ. εὐρ. 962).

Τὸ οἰκοδόμημα μετὰ τὸ ἐσωτερικὸ περιστύλιο καὶ τὰ παραρτήματά του, ποῦ βρίσκεται ἀμέσως νότια ἀπὸ τὸ Ἀσκληπιεῖο καὶ συνδέεται κατασκευαστικὰ καὶ λειτουργικὰ μετὰ αὐτό, εἶχε ἀναγνωρισθεῖ ἀπὸ τὸν Ἄν. Ὀρλάνδο ὡς πιθανὸς Οἶκος τῶν ἱερέων (Νεώτεροι Ἐρευνᾶν ἐν Μεσσήνῃ, ὅ.π. 36, εἰκ. 26), ἐνῶ ὁ ἴδιος ἐρευνητὴς εἶχε ἀναρωτηθεῖ παλαιότερα ἐὰν «πρόκειται περὶ τοῦ Πρυτανεῖου ἢ περὶ ἀπλῆς τινος οἰκίας» (ΠΑΕ 1958, 183) (εἰκ. 31). Ὁ Ν. Παπαχατζῆς (Παυσ.

Ἡ «Οἶκος τῶν Ἱερέων»

Ἑλλάδος περιήγησις, Μεσσηνιακά, 125, σημ. 1) ταυτίζει τὸ συγκρότημα μὲ τὸ Ἱεροθύσιον, χῶρο τελετουργικῶν συνεστιάσεων, ποῦ μνημονεύει ὁ Πausανίας (IV, 32.1). Καμιὰ ἀπὸ τὶς παραπάνω ταυτίσεις δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ δεκτὴ, ἀλλὰ οὔτε καὶ νὰ ἀπορριφθεῖ.

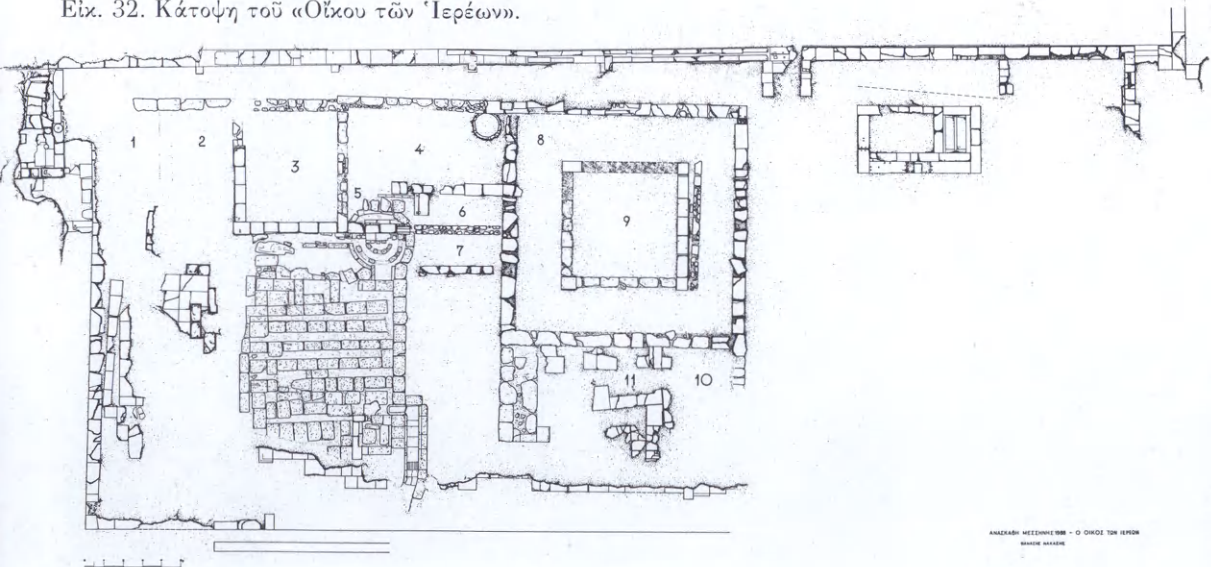
Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα βεβαίωσε πρὸς τὸ παρὸν τὴν παρουσία τῶν δύο οἰκοδομικῶν φάσεων (εἰκ. 32). Ἡ νεώτερη δευτέρη φάση ἀνήκει στοὺς ὕστερους ρωμαϊκοὺς χρόνους καὶ περιλαμβάνει τὸ τετράγωνο περιστύλιο (6.62 μ. × 6.62 μ.) μὲ δύο δωμάτια συνεχόμενα στὰ δυτικὰ του. Τὸ σύνολο

Εἰκ. 31. Τὸ τετράγωνο περιστύλιο τοῦ «Οἴκου τῶν Ἱερέων».

σχεδόν τοῦ οἰκοδομικοῦ του ὑλικοῦ προέρχεται ἀπό παλαιότερα κτίσματα, ἐνῶ ἡ ὅλη κατασκευὴ εἶναι ἀμελής καὶ μαρτυρεῖ προχειρότητα καὶ ἔνδεια σὲ σχέση μετὶ τῆς ἐπιμελημένες μνημειώδεις ἑλληνιστικῆς κατασκευῆς τοῦ οἰκοδομικοῦ συμπλέγματος τοῦ Ἀσκληπιείου. Ἡ παλαιότερη πρώτη φάση, ποὺ χρονολογεῖται (μετὰ βάση τὴν κεραμεικὴ καὶ τὰ νομίσματα) στοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους, περιλαμβάνει κυκλικὸ ὑποκαύσιο (διαμ. 3 μ. περίπου) καὶ σὲ ἐπαφὴ μετὰ τὴν νότια πλευρὰ του τὴν πώρινη ἰσχυρὴ θεμελίωση (σὲ μορφή ἐσχάρας) ὀρθογώνιας αἴθουσας, ἡ ὁποία ἔφερε πλακόστρωση ἀπὸ ἀσβεστολιθικῆς μεγάλης πλάκας (εἰκ. 33) ἀρμολογημένες μετὰ ἰσχυρὸ ὑδραυλικὸ κονίαμα. Ἀπὸ τὸ ΝΑ ἄκρο τῆς αἴθουσας ἐκβάλλει καὶ κατευθύνεται πρὸς Ν κτιστὴ ἀποχετευτικὴ αὐλάκα. Τὰ μέχρι στιγμῆς ἀποκαλυφθέντα δομικὰ κατάλοιπα φαίνεται πῶς ἀποτελοῦν μέρος λουτρικοῦ συγκροτήματος συγγενοῦς πρὸς τὸ γνωστὸ λουτρικὸ οἰκοδόμημα τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς ἀρκαδικῆς Γόρτυνος (R. Ginouvès, L'établissement thermal de Gortys d'Arcadie, 1959, 145 κέ. Τοῦ ἴδιου, Balaneutike, 1962, 358, σμ. 1). Τὸ πρόσφατα ἀποκαλυφθὲν λουτρικὸ οἰκοδόμημα τῆς

Εἰκ. 32. Κάτοψη τοῦ «Οἴκου τῶν Ἱερέων».

Μεσσήνης, τοῦ ὁποίου ἡ σημασία καὶ ἡ σχέση μετὰ τὸ παρακείμενο Ἀσκληπιεῖο εἶναι προφανής, περιλαμβάνει καὶ ἄλλους χώρους, καλυπτόμενους ἐν μέρει ἀπὸ τῆς ὑστερορωμαϊκῆς κατασκευῆς, οἱ ὁποῖες ἐκτείνονται σ' ὅλη σχεδὸν τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἀνδῆρου ποῦ περιβάλλεται ἀπὸ ἰσχυροὺς ἀναλημματικούς τοίχους. Τὸ ἀνδῆρο ἦταν προσιτὸ μέσω κλιμακοστασίου, ποῦ ἄρχισε νὰ ἀποκαλύπτεται κατὰ τὴ ΒΔ γωνία. Στὰ δυτικὰ τοῦ κλιμακοστασίου καὶ σὲ ἄμεση ἐπαφὴ μ' αὐτὸ βρίσκεται ἀνεξάρτητο κτίσμα ἀφοδευτηρίων, ποῦ εἶχαν ἀποκαλύψει οἱ ἀνασκαφῆς τοῦ Ἄν. Ὁρλάνδου (εἰκ. 32). Κάτω ἀπὸ τῆς διάτρητες πλάκες τῶν ἀφοδευτηρίων, τῶν ὁποίων ἡ γειννίαση μετὰ τὸν λουτρόνα δὲν εἶναι τυχαία, διέρχεται ὁ μεγάλος ὑπόγειος ὄχετος ποῦ συλλέγει καὶ παροχετεῖ τὰ ὄμβρια ὕδατα τῆς αὐλῆς τοῦ Ἀσκληπιείου (ΠΑΕ 1971, 159, εἰκ. 2).

Στὸν βόρειο τοῖχο τοῦ δωματίου 4 παρὰ τὸ περιστύλιον τῆς ὑστερῆς φάσης βρέθηκε ἐντοιχισμένος ἐλλιπῆς κυβόλιθος (σωζ. ὕψ. 0.33 μ., πλ. 0.28 μ., πάχ. 0.19 μ., ἀρ. εὐρ. 1147),

Εἰκ. 33. Κυκλικὸ ὑπόκαστο.

πού σώζει είκοσιεννέα στίχους καταλόγου με δεκαεννέα ονόματα (με τὸ πατρωνυμικὸ) θρησκευτικῶν ἀξιωματούχων τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀθηνᾶς Κυπαρισσίας, ὅπως δηλώνουν οἱ δύο στίχοι πού προηγοῦνται τοῦ καταλόγου καὶ ἔχουν ὡς ἐξῆς (εἰκ. 34):

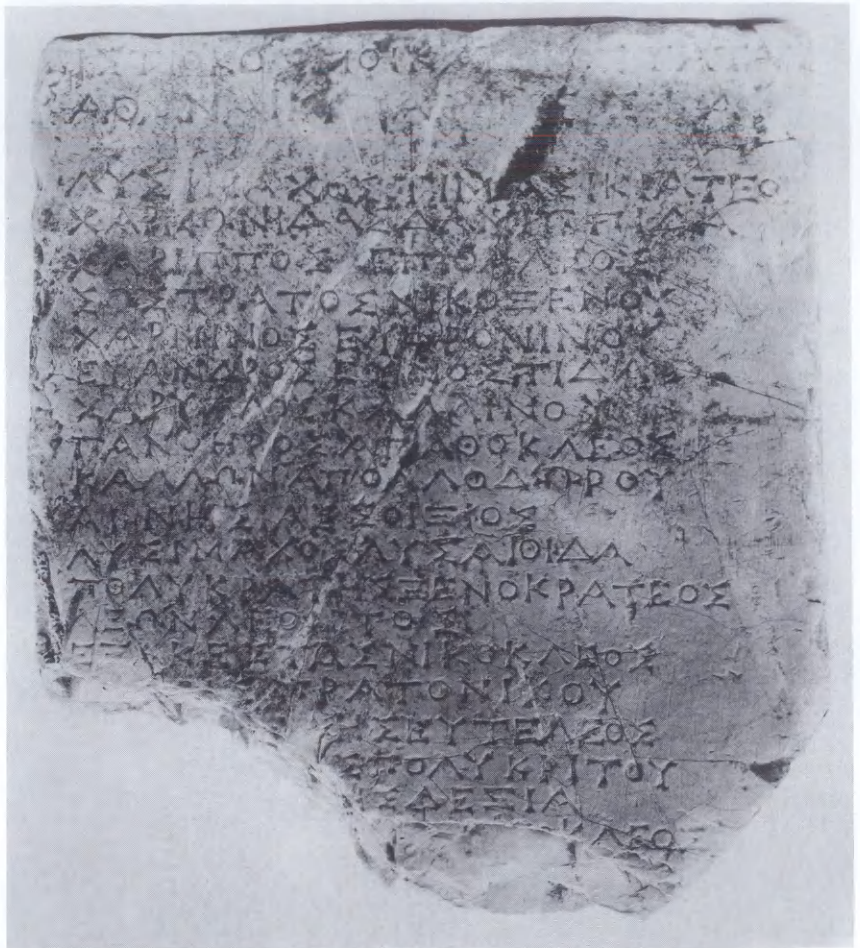
*κιστιόκοσμοι καὶ προστάται
ἀθανᾶ κυπαρισσία*

Δύο ἀκόμη κατάλογοι με 28 ονόματα κιστιοκόσμων καὶ προστατῶν, καθὼς καὶ τὸ ὄνομα ἑνὸς ὑπηρέτη καὶ ἑνὸς προσπόλου ἔχουν βρεθεῖ ἐντοιχισμένοι σὲ μεταγενέστερη ὑστερορρωμαϊκὴ κατασκευή τοῦ μεγάλου κλιμακοστασίου τοῦ Σεβαστείου (ΠΑΕ 1960, 218-220, σημ. 1-7. SEG 23 (1968) 209, 210).

Στὸν στενὸ διάδρομο βόρεια ἀπὸ τὸ περιστύλιο βρέθηκαν τρία συνανήκοντα θραύσματα μεγάλης ἐνεπίγραφης στήλης (σωζ. ὕψ. 0.375, πλ. 0.675, πάχ. 0.09 μ., ἀρ. εὔρ. 1143) ἐλληνιστικῶν χρόνων (εἰκ. 35), πού σώζει δεκαεπτὰ στίχους ψηφίσματος ἐπιμελῶς χαραγμένου (με ὀδηγούς). Στὸ κάτω μέρος τῆς συγκολλήθηκε μικρὸ ἐνεπίγραφο θραῦσμα, εὔρημα τοῦ Ἀν. Ὀρλάνδου ἀπὸ τὸν ἴδιο χῶρο (ΠΑΕ 1969, 117, ἀρ. 5, πίν. 134β). Στὸ κείμενο τοῦ ψηφίσματος ἀναφέρεται ἀποστολὴ δικασταγωγῶν, δικαστῶν καὶ γραμματέως ἀπὸ τὴ Μεσσήνη στὴν Ἐρέτρια γιὰ τὴν ἐκδίκηση διαφορῶν. Ὁ δῆμος τῶν Ἐρετριέων τιμᾶ, στὸ ἴδιο ψήφισμα, τοὺς «ἄξιους δικαστὰς» ἀπὸ τὴ Μεσσήνη (πού προφανῶς ἢ ἀπόφασή τους ἦταν εὐνοϊκὴ γιὰ τοὺς Ἐρετριεῖς) καὶ ἀποφασίζει νὰ τοὺς στεφανώσῃ χρυσῶ στεφάνῳ. Τρίτη ἐλληνιστικὴ ἐπιγραφή, χαραγμένη σὲ ὀρθογώνιο βᾶθρο (ὕψ. 0.17 μ., πλ. 0.27 μ., μήκ. 0.285 μ., ἀρ. εὔρ. 1146) με τόρμο στὴν πάνω ἐπιφάνεια γιὰ τὴν ἐνθεση ἀναθήματος βρέθηκε πάνω στὸ δυτικὸ ἀνάλημμα τοῦ ἀνδῆρου:

*Ἐπὶ ἱερέος Διονυ[σίου]
ἀγωνοθέτης
Σαιθίδα*

Ἡ ἐπιφανὴς μεσσηνιακὴ οἰκογένεια τῶν Σαιθιδῶν, τῆς ὁποίας ἀρκετὰ μέλη διετέλεσαν κατὰ καιροὺς ἱερεῖς διὰ

Εἰκ. 34. Κατάλογος κιστιοκόσμων καὶ Προστατῶν Ἀθηνᾶς Κυπαρισσίας.

Εἰκ. 35. Ψῆφισμα Ἐρετριέων.

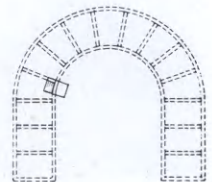

βίου, ἀρχιερεῖς τῶν Σεβαστῶν, Ἑλλαδάρχες ἀπὸ τὰ ὕστερα ἑλληνιστικὰ ὡς τὰ ὕστερα ρωμαϊκὰ χρόνια, εἶναι γνωστὴ τόσο ἀπὸ ἐπιγραφικὰ μαρτυρίες (IG V, 1, 1451, 1455) ὅσο κι ἀπὸ τὸν Παυσανία (IV, 32.2. Πρβ. ΠΑΕ 1925, 62-64. Ὁρλάνδου, Νεώτεροι Ἑρευναι, ὁ.π. 15. Ἔργον 1987, 103). Ἀγωνοθέτες, Ἱεροθύτες, γραμματεῖς καὶ χαλαιοδοφοὶ ἀναφέρονται σὲ ἐπιγραφὰς σὲ σχέση μετὰ τὰ Ἰθωμαῖα (IG V, 1, 1467, 1468, 1469. ΠΑΕ 1969, 103-104, πίν. 124α). Συνεχίστηκε φέτος ἡ ἀποκάλυψη τοῦ Σταδίου τῆς Μεσσηνίας, τὸ ὁποῖο ἀναδεικνύεται σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ σημαντικὰ ἑλληνιστικὰ μνημεῖα τῆς ἀρχαίας πόλεως. Ἡ λακωνικὴ καὶ ἔμμεση ἀναφορὰ του στὸν Παυσανία (IV 32,6): Ἀριστομένους δὲ καὶ χαλκοῦς ἀνδριάς ἐστὶν ἐν τῷ μεσσηνίων σταδίῳ εἶναι προφανὲς ὅτι τὸ ἀδικεῖ. Τὸ βόρειο τμήμα του εἶναι πεταλόσχημο (μῆκ. 61 μ., πλ. 65 μ., ἄνοιγμα σφενδόνης 36 μ.) καὶ κατασκευασμένο ἀπὸ ντόπιο ἀσβεστόλιθο. Περιλαμβάνει δεκαπέντε κερκίδες, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἔχουν ἤδη ἀποκαλυφθεῖ πλήρως οἱ ἑπτὰ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς (εἰκ. 36). Ἡ κερκίδα στὴν κορυφὴ τῆς σφενδόνης ἔχει καταστραφεῖ ἀπὸ τὸν χειμαρρο, ποὺ εἶναι ὑπεύθυνος καὶ γιὰ τὴν ἐπίχωση τοῦ στίβου μετὰ χαλικώδεις ἀποθέσεις ποὺ ξεπερνοῦν τὰ 3.50 μ.

Κλιμακοστάσια μετὰ δεκαεννέα ἀναβαθμοὺς (πλ. 45 ἐκ.) διαχωρίζουν τίς κερκίδες (μῆκ. 14.60 μ., πλ. 8.40 μ.), ποὺ φέρουν δεκαεννέα σειρὲς μονόλιθων στὴν πλειονότητα ἐδωλίων. Ὁ Γ. Οἰκονόμος σημειώνει μόνον δεκατρεῖς σειρὲς, ἐνῶ ἡ γαλλικὴ ἀποστολὴ ὑπὸ τὸν Α. Blouet μόνον δεκαἑξί (ΠΑΕ 1909, 201. Expédition Scientifique, 27 κέ.).

Τὸ πέταλο τῆς σφενδόνης περιβάλλεται ἀπὸ δωρικὲς στοές, τῶν ὁποίων οἱ κιονοστοιχίαις ἰδιαίτερα κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς καὶ βόρειας πλευρᾶς βρίσκονται κατὰ μέγα μέρος στὴ θέση τους προβάλλοντες κατακόρυφα ἀπὸ τὸ ἔδαφος. Ἡ βόρεια στοά, πλ. 10 μ. εἶναι διπλή, ἐνῶ ἡ δυτικὴ καὶ ἀνατολική, πλ. 7 μ., ἀπλές. Πολλὰ μέλη τῶν στοῶν ἔχουν καταπέσει πάνω στὰ ἐδάγια τῶν κερκίδων, ὀρισμένα μάλιστα κατολίσθησαν ὡς τὸ ἔδαφος τοῦ στίβου. Ἀπὸ τὴν κεράμωσή τους ἔχουν βρεθεῖ μέχρι στιγμῆς καὶ λίθινα καὶ πήλινα

Στάδιο

κεραμίδια, κυρίως σίμες με ανάγλυφες βλαστόσπειρες και άνθεμωτοί ήγεμόνες καλυπτῆρες κορινθιακοῦ τύπου.

Οἱ στοῆς (ἀνατολική καὶ δυτική) συνεχίζονται πρὸς Νότο πέρα ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς σφενδόνης καλύπτοντας ὅλο τὸ μῆκος τοῦ στίβου πὺ φθάνει τὰ 181 μέτρα. Ἡ νότια πλευρὰ τοῦ σταδίου ἐφάπτεται στὸ τεῖχος τῆς πόλεως. Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα τοῦ σταδίου καὶ τῶν στοῶν ἀνήκουν στὴν ὕστερη ἑλληνιστικὴ περίοδο. Στὴν ἴδια περίοδο χρονολογῶνται καὶ ὅλα τὰ μέχρι στιγμῆς ἐρευνηθέντα δημόσια καὶ ἱερὰ οἰκοδομήματα τῆς πόλεως (τὸ περίστυλο συγκρότημα τοῦ Ἀσκληπιείου μὲ τὸ Σεβάστειο στὰ βόρεια, τὸ Συνέδριο (ᾠδεῖο) καὶ τὸ Βουλευτήριο στὰ ἀνατολικά καὶ τὸ Ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος στὰ δυτικά του, καθὼς ἐπίσης τὸ Θέατρο τῆς πόλεως καὶ τὸ Ἱερὸ τῆς Λιμνάτιδος).

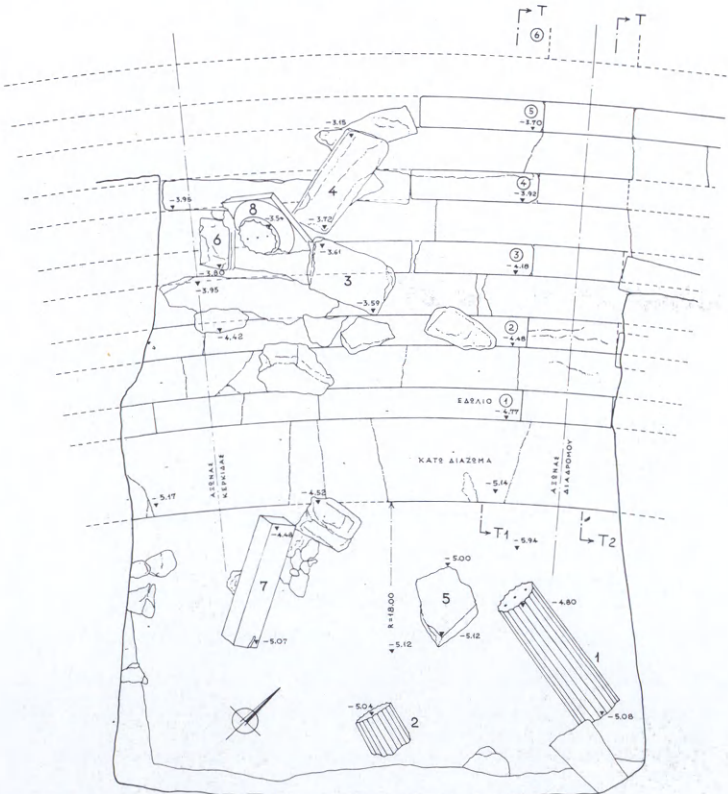
Εἰκ. 36. Δυτικὴ πλευρὰ σφενδόνης Σταδίου ἀπὸ Β.

Δοκιμαστική σέ βάθος τομή ως τὸ ἔδαφος τοῦ στίβου ποὺ ἀνασκάφηκε μπροστὰ στὴν 4η δυτικὴ κερκίδα, ἔδειξε ὅτι τὸ Σταδίου ἐγκαταλείφθηκε καὶ ἐπιχώθηκε στὰ τέλη τοῦ 4ου ἢ στὶς ἀρχές τοῦ 5ου μ.Χ. αἰ. (τότε χρονολογεῖται καὶ ἡ ἐρήμωση τοῦ Ἀσκληπιείου) (εἰκ. 37).

Στὴν περίοδο ποὺ μεσολάβησε ἀνάμεσα στὴν ἐγκατάλειψη καὶ τὴν κατάχωση τοῦ Σταδίου φαίνεται πὼς ἀνήκουν οἱ ἀκατανόητες μέχρι στιγμῆς ἐπιγραφές ἀπὸ τεράστια ἀμελῶς χαραγμένα στὴν ἄνω ἐπιφάνεια τῶν ἐδράνων γράμματα, κυρίως στὶς ἄνω σειρές τῶν κερκίδων 5, 6 καὶ 7 τῆς δυτικῆς πλευρᾶς. Οἱ σειρές αὐτὲς φαίνεται πὼς παρέμειναν ὄρατὲς στὴν ἐπιφάνεια ὡς τὰ πρωτοβυζαντινὰ χρόνια.

Εἰκ. 37. Σταδίου, κερκίδα 4η. Κάτοψη δοκιμαστικῆς τομῆς.

Ἐκ τῶν κινητῶν εὐρήματα τοῦ Σταδίου μνημονεύονται:

α) Ἐλλιπὴς κυβόλιθος μὲ συγκλίνουσες πρὸς τὰ πάνω πλευρῆς (ὕψ. 0.45 μ., πλ. 0.34 μ. πᾶχ. 0.36 μ.), ἡ ὁποῖα φέρει στὴ μίαν κατακόρυφον ἐπιφάνειαν τὴν ἐξῆς ἐπιγραφήν: *Διὸς Κούθου*. Γράμματα τῶν ὕστερων ρωμαϊκῶν χρόνων (ἀρ. εὐρ. 1249).

β) Τμημα ἀναθηματικοῦ ἀναγλύφου ἀπὸ ἀσβεστόλιθου ἔντονα διαβρωμένο, ποὺ σώζει τὸ κάτω μέρος κορμοῦ Ἀρτέμιδος Κυνηγέτιδος μὲ δόρυ στὸ ὑψωμένο ἀριστερὸ καὶ λαγωνικὸ στὰ δεξιὰ τῆς. Στὸ συμφυῆς βᾶθρο ἢ ἐπιγραφή:

Ἄριστιων
Δάμας
Ἰσοδαμῖς
ἀνέθηκαν

Γράμματα ἐλληνιστικῶν χρόνων (ἀρ. εὐρ. 1100) (ὕψ. 0.40 μ., πλ. 0.20 μ.).

Ταφικὸ Ἡρώο

Συνδεδεμένο μὲ τὸ Στάδιο, τόσο ἀρχιτεκτονικὰ ὅσο καὶ λειτουργικὰ εἶναι τὸ Ἡρώο, ναὸς δωρικοῦ ρυθμοῦ μὲ ἀνάμειξιν ἰωνικῶν στοιχείων στὶς ἐπιστέψεις καὶ τὶς ἐσωτερικὰς ἐπενδύσεις. Βρίσκεται στὸ νότιο πέρασ τοῦ σταδίου, ἐλαφρῶς ἀνατολικότερα ἀπὸ τὸν ἄξονα τῆς κονίστρας, κτισμένος πάνω σὲ ὀρθογώνιον κλιμακωτὸ πυραμιδοειδὲς πόνδιον ποὺ προεξέχει τῆς ὀχύρωσης ἐν εἶδει προμαχῶνος. Φέρει ἐπενδύσιν ἀπὸ ἐναλλασσόμενους δόμους πωρολίθου καὶ ἀσβεστόλιθου, ἐνῶ ὁ πυρήνας εἶναι κατασκευασμένος ἀπὸ μικρὰς ἀκανόνιστες πέτρας ποὺ συγκρατοῦνται μὲ χαλαρὸ μίγμα ἀσβεστοκονίας (εἰκ. 38).

Τὰ ὀγκώδη ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἐπιστύλια μὲ κυματιοφόρες ἐπιστέψεις, γείσα, τρίγλυφα συμφυῆ μὲ μετόπες, κιονόκρανα, ἐπίκρανα παραστάδων μὲ ἀνάγλυφους ρόδακες μαρτυροῦν ὕστερους ἐλληνιστικοὺς χρόνους. Ἀπὸ τὴν κεράμωσιν βρέθησαν ἀρκετὰ θραύσματα λίθινων στρωτῆρων καὶ καλυπτῆρων κορινθιακοῦ τύπου.

Ἀνάμεσα στὰ διάσπαρτα μέλη βρέθησαν καὶ φέτος ἀρκετὰ δεκάδες θραύσματα μαρμάρου, ποὺ ἀνήκουν κυρίως στὴν πέρυσι ἀποκαλυφθεῖσα ξαπλωμένη σὲ ἀνάκλιτρο

μορφή (Έργον 1987, 102, εικ. 124. Πρβ. H. Wrede, Spätromische Monumente, Klinen und Sarkophage, AA 1977, 427, σημ. 265). Όρισμένα συναπετέλεσαν άσπιδωτή προτομή (imago clipeata) που σώζει τον θώρακα πολεμιστή με έξεργο γοργόνειο στο μέσο (διαμ. 0.59 μ., άρ. εύρ. 1240) (εικ. 39). Βρέθηκαν επίσης ένα κακότεχνο κεφάλι γενειοφόρου από άσβεστόλιθο (εικ. 40), θραύσματα έπιτύμβιων μνημείων, ένα άπ' αυτά σώζει μέρος άετωματικής έπίστεψης και έπιστυλίου με τὰ γράμματα: μεγ (- - -), τρεις πωρόλιθοι με έπάλληλες έπιτύμβιες έπιγραφές, στις όποιες έπαναλαμβάνεται συχνά τὸ ρήμα εύτυχεῖ ἢ εύτυχεῖτε και θραῦσμα ένεπίγραφο έπιστυλίου που σώζει τὰ γράμματα: - - -] ιρε. Όπως διαπιστώθηκε συνανήκει με τὴ γνωστή έπιγραφή από τὸ έσωτερικό του Έρωου (Exp. Scient., 32-33, πίν. 34, εικ.

Εικ. 38. Τὸ Έρωο από Ν.

Εἰχ. 39. Imago clipeata.

Εἰχ. 40. Κεφάλι γενειοφόρου
ἀσβεστολιθικό.

ΙΧ), ἡ ὁποία συμπληρώνεται ὡς ἐξῆς: Ἄριων χαῖρε καὶ εἶ-
ναι ἀναμφιβόλως ἐπιτύμβια. Ἐπιτύμβιος εἶναι καὶ ὁ χαρα-
κτήρας ὄλων τῶν εὐρημάτων ποὺ σημειώθηκαν παραπάνω.
Βρισκόμαστε ἄλλωστε σὲ χῶρο νεκροταφείου extra muros,
στὶς παρυφές τοῦ ὁποίου ἐντάσσεται καὶ τὸ Ἡρῶο, ποὺ πρέ-
πει νὰ ἀναγνωρισθεῖ ὡς Μαυσωλεῖο ἐπιφανοῦς οἰκογένειας
τῆς Μεσσηνίας, ἴσως τῶν Σαιθιδῶν.

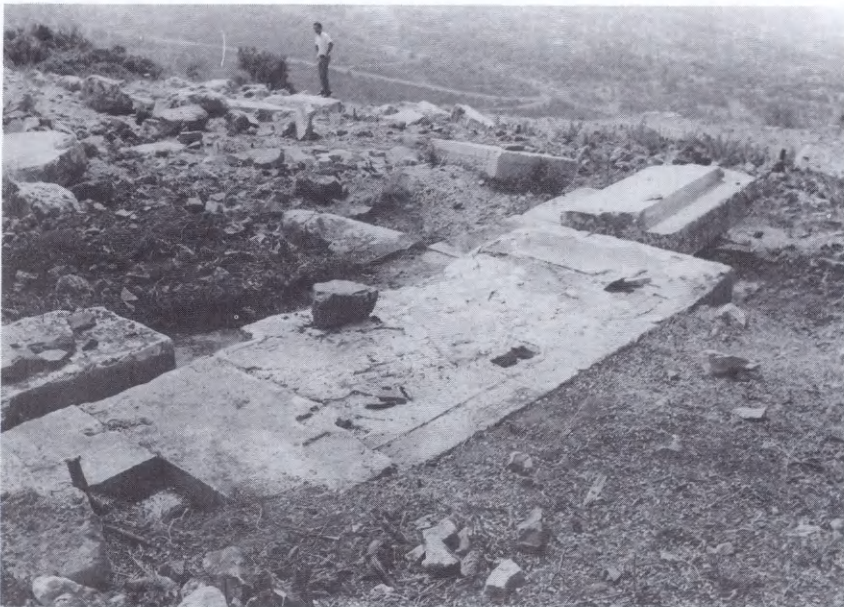
Τὸ ἱερὸ τῆς Λιμνάτιδος

Στῆ θέση Σπέλουζα ΒΑ τοῦ χωριοῦ Μαυρομάτι, πάνω σὲ
πλάτωμα στὸ μέσο περίπου τῆς ἀπόστασης πρὸς τὴν κο-
ρυφή τῆς Ἰθώμης εἶχε ἐντοπίσει ὁ Ph. Le Bas τὰ θεμέλια

ιωνικοῦ ναῖσκου μὲ δύο κίονες ἐν παραστάσι, βωμὸ καὶ περιβόλο τεμένους (RA 1844, 422 κέ.). Ἡ εὕρεση στὴν ἴδια θέση ἐπιγραφῆς μὲ ἀναγραφή ἱερέων τῆς Λιμνάτιδος τὸν ὀδήγησε στὴν ταύτιση τοῦ ἱεροῦ (IG V 1, 1442. Πρβ. καὶ IG V 1, 1431, 1470). Μιὰ ἀκόμη ἐπιγραφὴ ποὺ ἀναφέρει *ἱερείαν Λιμν(άτιδος) Ἀρτέμιτος* βρέθηκε πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὴ θέση Σπέλουζα στὸ ἀμπέλι τοῦ Ἀ. Μπαλόπουλου κοντὰ στὸ ἐκκλησιάκι τοῦ Ἀγίου Ἀνδρέα.

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Le Bas ὡς σήμερα τὸ ἱερὸ εἶχε ἀφεθεῖ στὴ διάθεση τῆς φύσης μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἔχει ἐξαφανισθεῖ πλήρως μέσα στὴν ἄγρια βλάστηση καὶ νὰ ἀναζητεῖται κατὰ καιροὺς χωρὶς ἀποτέλεσμα. Ἐπιμελῆς καθαρισμὸς τοῦ χώρου ἔφερε ἐκ νέου στὸ φῶς τὰ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα τοῦ ἱωνικοῦ ναοῦ (16.70 × 10.60 μ.) (εἰκ. 41), στὸ μέσο τοῦ ὁποίου σώζεται κατὰ χώραν τὸ ἀσβεστολιθικὸ βάθρο τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος. Ἀποκαλύφθηκε ἀκόμη ὁ βωμὸς,

Εἰκ. 41. Ἱερὸ Λιμνάτιδος. Κατώφλι σηκοῦ.

τριῆμα τοῦ περιβόλου καὶ προσκτίσματα στὰ νότια καὶ τὰ νοτιοδυτικὰ τοῦ τεμένου. Μέρος ἐπιγραφῆς σὲ ἐπιμήκη λιθόπλινθο σώζει τὰ γράμματα: - - -] τος ([Ἄρτεμι]τος). Τὰ ἀποκαλυφθέντα θεμέλια ἀποτυπώθηκαν, ἡ θέση τοπογραφήθηκε καὶ ἐντάχθηκε στὸ τοπογραφικὸ τῆς ἀρχαίας πόλεως.

Ἐξάλλου ἄξιος ἰδιαίτερης μνείας εἶναι ὁ δωρικὸς ἐνεπίγραφος κίονας (ΠΑΕ 1972, 137-8, πίν. 115-116). Κατὰ τὴ νέα ἀνάγνωση τῆς ἐπιγραφῆς βεβαιώθηκε ἡ ἀναγραφή ψηφισμάτων τριῶν πόλεων μὲ τὰ ὁποῖα ἀποδίδονται τιμὲς καὶ διακρίσεις στὸν Μεσσηνιο γλύπτη *Δαμοφῶντα Φιλίππου* καὶ στοὺς γιούς του, γιὰ τὴν κατασκευὴ λατρευτικῶν ἀγαλμάτων, ἰδιαίτερα τῆς Δεσποίνης στὴ Λυκόσουρα καὶ τῆς Ἄφροδίτης ἐν Λεύκῃ.

8. ΘΕΡΜΟΣ

Στὸν Θέρμο Αἰτωλίας συνεχίστηκαν οἱ ἐργασίες μὲ σκοπὸ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἀρχαίας φυσιογνωμίας τῆς ἀγορᾶς τῶν Αἰτωλῶν ἀπὸ τὸν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων *Ἰ.Α. Παπαποστόλου*.

Κατὰ τὶς ἐργασίες ἀποκατάστασης τοῦ πλακοστρώτου (εἰκ. 42) τῆς κρήνης βρέθηκε στὴ σφραγισμένη ἐπίχωση κάτω ἀπὸ αὐτό, ἀργυρὸ νόμισμα Χαλκίδος κοπῆς τοῦ 330 π.Χ., εὔρημα σημαντικὸ γιὰ τὴ χρονολόγηση τῆς κατασκευῆς τοῦ πλακοστρώτου καὶ προφανῶς καὶ τῆς κρήνης.

Στὴ δυτικὴ στοὰ συνεχίστηκε ἡ ἀποκάλυψη τοῦ στυλοβάτη καὶ τῶν βάσεων τῆς ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἔχουν βρεθεῖ ἕως τῶρα εἴκοσι μία. Σώζεται πάντοτε, ἐκτὸς τῆς ὑποδομῆς, μία μόνο πλάκα (εἰκ. 43). Σὲ μία περίπτωση τὸ ὕψος εἶναι διπλάσιο τῶν ἄλλων καὶ ὑπάρχει ἐπάνω κυκλικὴ ὀριζόντια ἀπόληξη γιὰ νὰ πατήσῃ ὁ ξύλινος κίων. Ἔχουμε ἔτσι ἐδῶ τὸ ἀρχικὸ ὕψος τῶν βάσεων.

Εικ. 42. Τὸ νότιο πλακόστρωτο τῆς κρήνης πρὶν τὴν ἀποκατάσταση.

Εικ. 43. Ἡ δυτικὴ στοὰ ἀπὸ Ν.

9. ΚΑΤΩ ΒΑΣΙΛΙΚΗ
ΑΙΤΩΛΙΑΣ

Συνεχίστηκαν και τὸ 1987 ἀπὸ τὸν ἐπίκ. καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων Ἰωάννα Παλιούρα οἱ ἀνασκαφές στὴν Κάτω Βασιλικὴ τῆς Αἰτωλίας ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ μὲ χρηματοδότηση τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων (βλ. Ἔργον 1987, 84-86).

Στὴ νέα ἀνασκαφικὴ φάση: α) Ὁλοκληρώθηκε ἡ ἀνασκαφὴ στὸ τμῆμα Ω, δυτικὰ τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, ὅπου ἀποκαλύφθηκαν νέα προσκτίσματα, β) συνεχίστηκε ἡ ἀνασκαφὴ στὸν ἐξωτερικὸ χῶρο τῆς νότιας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ, ὅπου ἤλθε στὸ φῶς ἡ τράπεζα τοῦ μεταγενέστερου μεσοβυζαντινοῦ ναΐσκου (εἰκ. 44), γ) ἐντάθηκαν οἱ προσπάθειες γιὰ τὴν ἀνεύρεση πρόσβασης ἀπὸ τὴν Πύλη 1 στὴν παλαιοχριστιανικὴ βασιλική, δ) ἀποκαλύφθηκε ἕνας ἀκόμη τάφος (τάφος 1988), πὺ περιεῖχε μικρὴ συλλογὴ ἔντεκα νομισμάτων μεσοβυζαντινῆς ἐποχῆς (τοῦ 1030/35), ε) ἄρχισε ἡ ἀποκάλυψη κεραμεικοῦ κλιβάνου:

Εἰκ. 44. Ὁ μεσοβυζαντινὸς ναΐσκος.

α) Στο τμήμα Ω αποκαλύφθηκε νέος χώρος (δωμάτιο σ) σύγχρονος του κτιρίου Ι. Οι έσωτερικοί τοίχοι των κτιρίων σ και Ι, μαζί με το δυτικό τείχος, δημιουργούν έσωτερική αύλη, που θα ήταν σε χρήση κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο. Οι δύο γωνιώδεις βάσεις όγκολίθων, που βρίσκονται κατά χώραν βόρεια των κτιρίων σ και Ι δεν αποκλείεται να αποτελούσαν υποστηρίγματα στεγάστρου. Έξάλλου μικρός τοίχος (α, β, γ) σε όρθογώνια διάταξη, που βρέθηκε στο τελευταίο στρώμα της ανασκαφής του χώρου Ω, πιθανότατα προέρχεται από κατασκευή προγενέστερη της παλαιοχριστιανικής βασιλικής. Τα μεταγενέστερα κτίρια Ι και σ περιπλέκουν ακόμη περισσότερο το πρόβλημα της ύπαρξης ή μη δυτικών εισόδων για την παλαιοχριστιανική βασιλική.

β) Συνεχίστηκε ή ανασκαφή στο νοτιοδυτικό τμήμα έξωτερικά της παλαιοχριστιανικής βασιλικής, που είχε μείνει άσκαφο. Αποκαλύφθηκε μακρόστενο δωμάτιο που στη βορειοδυτική γωνία του διέθετε τζάκι με όρθογώνια πλακοστρωμένη βάση. Το δωμάτιο αυτό ονομάστηκε Τ και πιθανότατα στέγαζε την τράπεζα του μεσοβυζαντινού ναΐσκου. Η θέση του άλλωστε δίπλα στην έστια έπιβεβαιώνει την πιθανότητα αυτή. Η σύγχρονη τσιμεντένια δεξαμενή (κατασκευή: 1966) έμποδίζει την πρόσβαση έως τη δυτική πλευρά του δωματίου Τ. Έτσι υπολογίζεται προς το παρόν το μήκος της τράπεζας Τ, που πρέπει να είναι μεγαλύτερο από 7 μ., ενώ το πλάτος έσωτερικά είναι 2.60 μ.

γ) Έστερα από την ανεύρεση της έξωτερικής Πύλης 1 παραμένει ακόμη αναπάντητο το έρώτημα του τρόπου πρόσβασης προς την κορυφή του λόφου κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο. Η τομή Τ που έπιχειρήθηκε σε βάθος 1 μέτρου και είναι κάθετη προς τον βόρειο τοίχο των κτιρίων Ι και σ δεν διαφώτισε το πρόβλημα. Παράλληλα νέο κυκλικό κτίριο (το κτίριο Κ), που αποκαλύφθηκε βόρεια του κτιρίου Ι, δημιουργεί νέα προβλήματα μια και ή χρήση του είναι άγνωστη: διαθέτει σε ύψος περίπου 0.40 εκ. προστομιαίο, αλλά το έσωτερικό του δεν προχωρεί σε βάθος. Γι' αυτό ή ύπαρξη κινστέρας αποκλείστηκε.

δ) Στόν ἐλάχιστο, ἄσκαφο ὡς τώρα χῶρο, πού περικλείεται ἀπό τήν τσιμεντένια δεξαμενή καί τόν νότιο τοῖχο τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς ἀποκαλύφθηκε ἕνας ἀκόμη τάφος (τάφος 1988), πού ἀποτελεῖ συνέχεια τῶν πολλῶν συνηθισμένων τάφων πού ἤλθαν στό φῶς τὰ προηγούμενα χρόνια.

Ὁ τάφος 1988 περιεῖχε ἔντεκα (11) μεγάλα χάλκινα νομίσματα (ἀνώνυμοι φόλλεις τοῦ 1030/35 κατὰ τήν Μ. Οἰκονομίδου). Βρέθηκαν κολλημένα γιατί καθῶς φαίνεται ἦταν τοποθετημένα μέσα σέ σακουλάκι, δίπλα σέ μιὰ σιδερένια αἰχμή δόρατος. Ἔτσι ἡ ὑπόθεση πού διατυπώθηκε κατὰ τίς προηγούμενες ἀνασκαφικές φάσεις ὅτι οἱ ταφές πρέπει νά χρονολογηθοῦν στοὺς αἰῶνες 9ο καί 10ο ἐπιβεβαιώνεται μὲ τήν ἀσφαλῆ χρονολόγηση τῶν νομισμάτων.

ε) Ἄρχισε ἡ μεθοδική ἀποκάλυψη τοῦ κλιβάνου, πού βρίσκεται ἀνατολικά τοῦ λόφου στό παραθαλάσσιο μονοπάτι πρὸς τόν οἰκισμό «Κωστέικα», στή θέση «Κεραμιδαριό». Ὁ κλιβανός εἶχε ἐντοπισθεῖ κατὰ τήν ἐπιφανειακὴ ἔρευνα ἤδη ἀπὸ τὸ 1982. Στόχος ἦταν νά διαπιστωθεῖ ὁ τύπος τοῦ κλιβάνου, τήν ἐποχὴ πού λειτουργοῦσε, τὰ σκεύη πού κατασκεύαζε τὸ ἐργαστήριο αὐτὸ τῆς κεραμεικῆς καί ἡ σχέση του μὲ τόν λόφο τῆς ἀνασκαφῆς, ἀλλὰ καί τὴ γύρω κατοικημένη περιοχή.

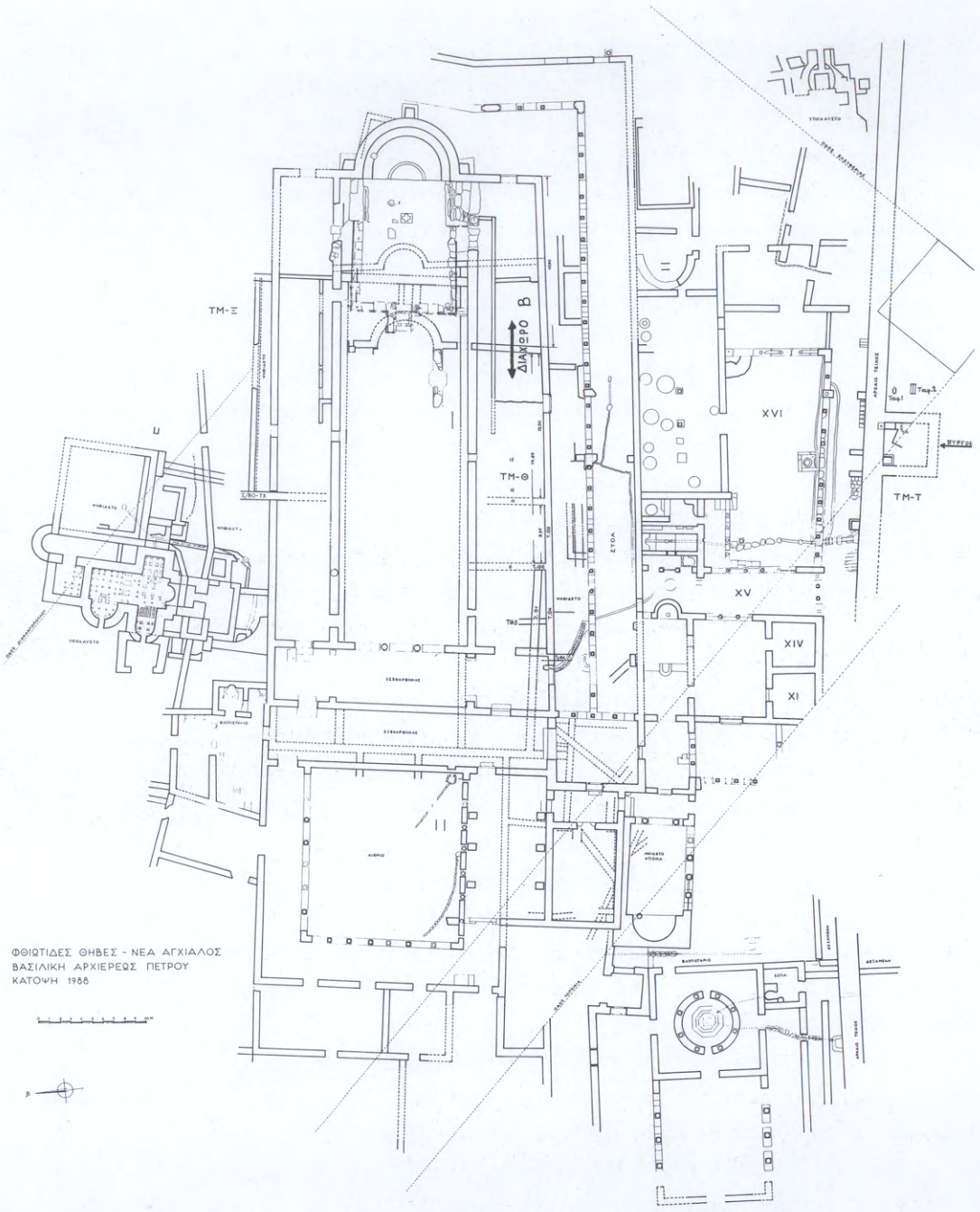
Ἐν συντομίᾳ τὰ νέα ἀνασκαφικὰ δεδομένα (προσκτίσματα, τράπεζα τοῦ μεσοβυζαντινοῦ ναῖσκου, νομίσματα τῆς μεσοβυζαντινῆς περιόδου, μολυβδόβουλο, κυκλικὸ κτίριο Κ, κλιβανός) σέ συνδυασμὸ μὲ τὰ μικροεுρήματα, συνθέτουν τὴ γενικὴ εἰκόνα τῶν ἀλλεπάλληλων κατασκευῶν. Ἐξάλλου γίνεται συστηματικὴ ἐπεξεργασία τοῦ ὕλικου, ἐνῶ συνεχίζεται ἡ στερέωση τῶν ἐτοιμόρροπων κτιρίων.

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τῆς Ἑταιρείας συνεχίστηκε καὶ κατὰ τὸ 1988 ἀπὸ τὸν τέως Διευθυντὴ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Παῦλο Λαζαρίδη στὴν ἀρχαία πόλη τῶν Φθιωτίδων Θηβῶν, τὴ σημερινὴ Νέα Ἀγχίαλο. Ἡ ἔρευνα περιορίστηκε στὸν χώρο τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἀρχιερέως Πέτρου μὲ σκοπὸ τὴν ἀνεύρεση στοιχείων, τὰ ὁποῖα θὰ βοηθήσουν στὸν προσδιορισμὸ τῶν κτιρίων ποὺ προηγήθηκαν τοῦ ναοῦ τοῦ 6ου μ.Χ. αἰ. (εἰκ. 45).

Κατὰ τὶς προηγούμενες ἀνασκαφικὲς περιόδους εἶχε ἀποκαλυφθεῖ τὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο σὲ ὅλο τὸ μῆκος τοῦ νότιου κλίτους τῆς βασιλικῆς τοῦ 6ου αἰ. Τὸ ψηφιδωτὸ αὐτὸ τὸ ἀποτελοῦν πέντε μεγάλα διάχωρα, καθένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἔχει διαφορετικὸ διάκοσμο (εἰκ. 46). Τὰ τρία δυτικὰ διάχωρα ἀποκολλήθηκαν καὶ μεταφέρθηκαν στὰ ἐργαστήρια τῆς Ὑπηρεσίας γιὰ συντήρηση (ΠΑΕ 1972, 354 καὶ 1973, 31 καὶ 314). Μὲ τὴν ἀνασκαφὴ ποὺ ἀκολούθησε βρέθηκαν πρὸ κάτω ἄλλα δύο πατώματα, ἓνα μὲ πήλινες πλάκες (βάθος 0.75-0.79 μ.) καὶ ἄλλο μὲ ἐκτεταμένα ψηφιδωτὰ (βάθος 1.29-1.35 μ.). (ΠΑΕ, ἔ.ἀ. καὶ 1974, 55, 1975, 55 καὶ 1980, 40) (εἰκ. 47). Ἐφέτος γιὰ τὴν πραγματοποίηση τοῦ σκοποῦ τῆς ἀνασκαφῆς χρειάστηκε νὰ ἀποκολληθεῖ ἔκταση 46 μ.² ἀπὸ τὸ ψηφιδωτὸ τοῦ δεύτερου διαχώρου τοῦ νότιου κλίτους τῆς ἴδιας βασιλικῆς τοῦ 6ου αἰ. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ψηφιδωτοῦ διαιρέθηκε σὲ 46 τμήματα κατὰ τρόπο ποὺ νὰ μὴν προξενηθεῖ ζημιὰ στὰ διακοσμητικὰ σχέδια.

Ἡ ἀποκόλληση τῶν τμημάτων, ποὺ ἔγινε ἀπὸ τοὺς εἰδικευμένους συντηρητὲς τῆς Ὑπηρεσίας, ἦταν δυσχερέστατη καὶ πολὺ ἐπίπονη, γιὰ τὸ ὑπόστρωμα ἦταν ἐξαιρετικὰ ἰσχυρὸ καὶ κατασκευασμένο μὲ πολλὴ ἐπιμέλεια. Στὴ λιθορριπὴ εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ πολλὰ θραύσματα μαρμάρινων μελῶν, κίωνων, θωρακίων, κιονοκράνων, ἐπιθημάτων κ.ἄ., κολυμπητὰ σὲ δυνατὸ μεῖγμα θηραϊκῆς γῆς, ἀσβέστη καὶ χαλικοῦ. Τὰ μέλη αὐτὰ θὰ ἀνῆκαν, φυσικὰ, στὴ δεύτερη ἢ ἀκόμη καὶ στὴν πρώτη οἰκοδομικὴ φάση.

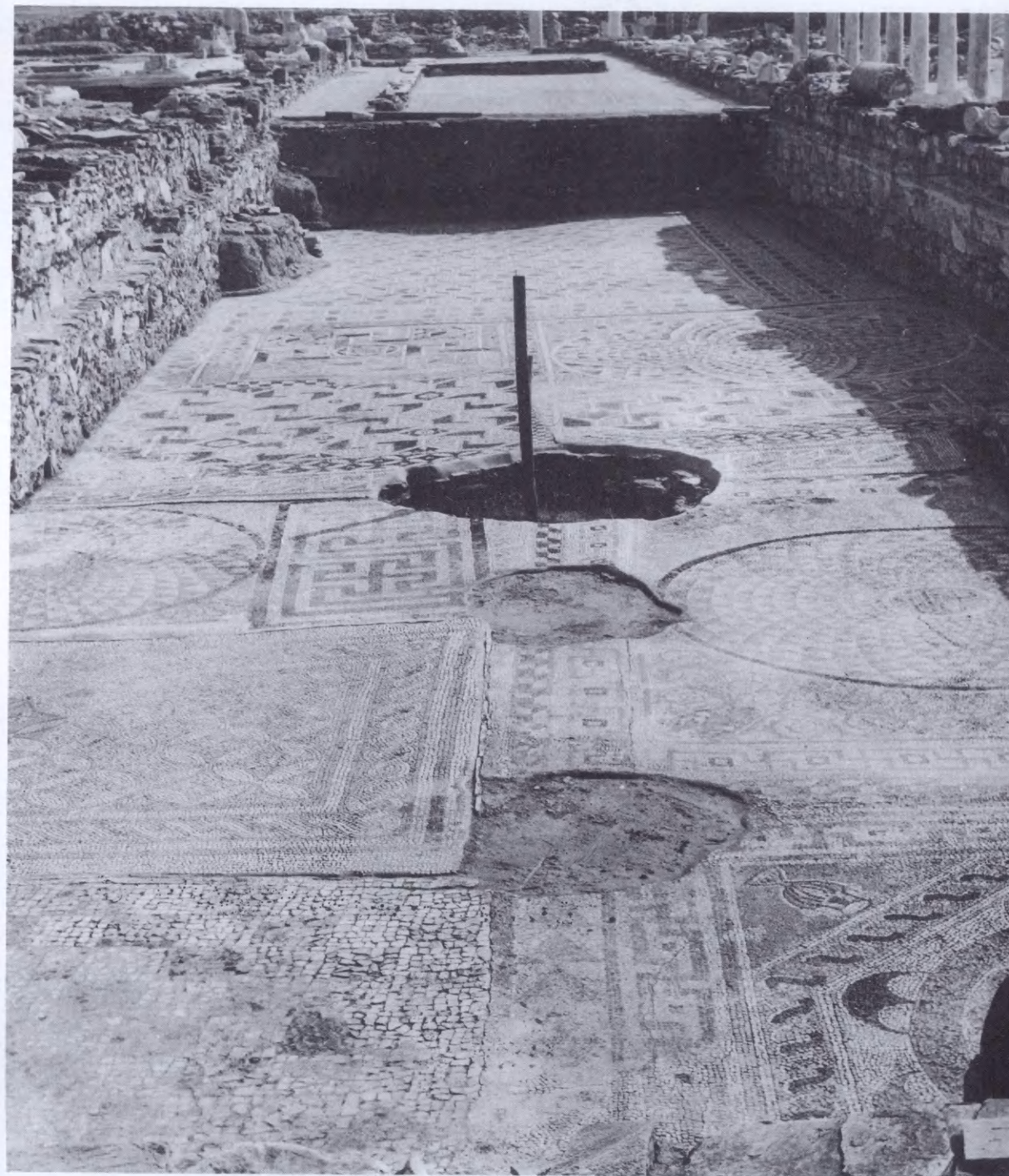
Μετὰ τὴν ἀποκόλληση τοῦ ψηφιδωτοῦ διενεργήθηκε ἀνασκαφὴ στὸν χώρο. Σὲ βάθος 0.75-0.79 μ. βρέθηκε τὸ

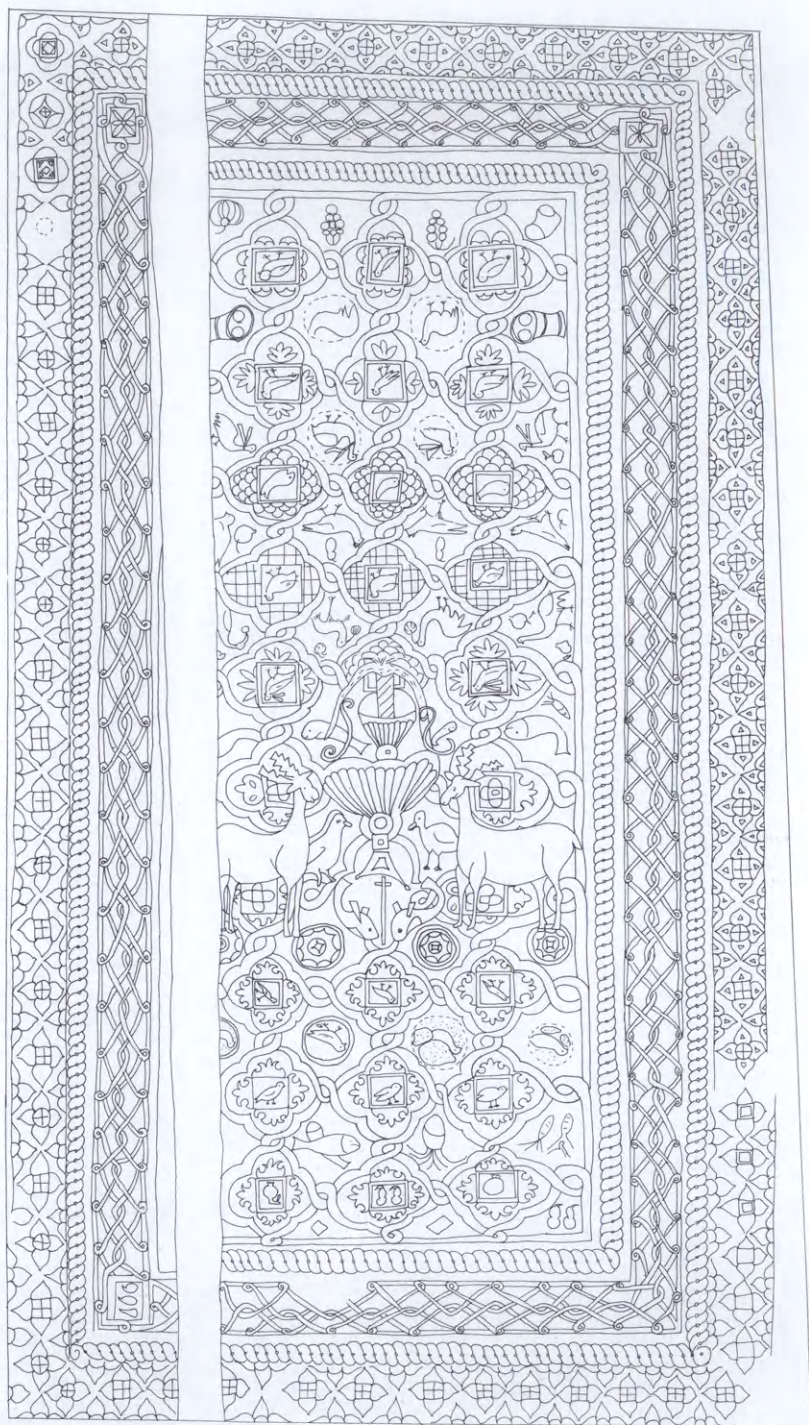
ΦΘΙΩΤΙΔΕΣ ΘΗΒΕΣ - ΝΕΑ ΑΓΧΙΑΛΟΣ
 ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΑΡΧΙΕΡΕΩΣ ΠΕΤΡΟΥ
 ΚΑΤΩΝΗ 1986

Εικ. 45. Κάτοψη τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἀρχιερέως Πέτρου.

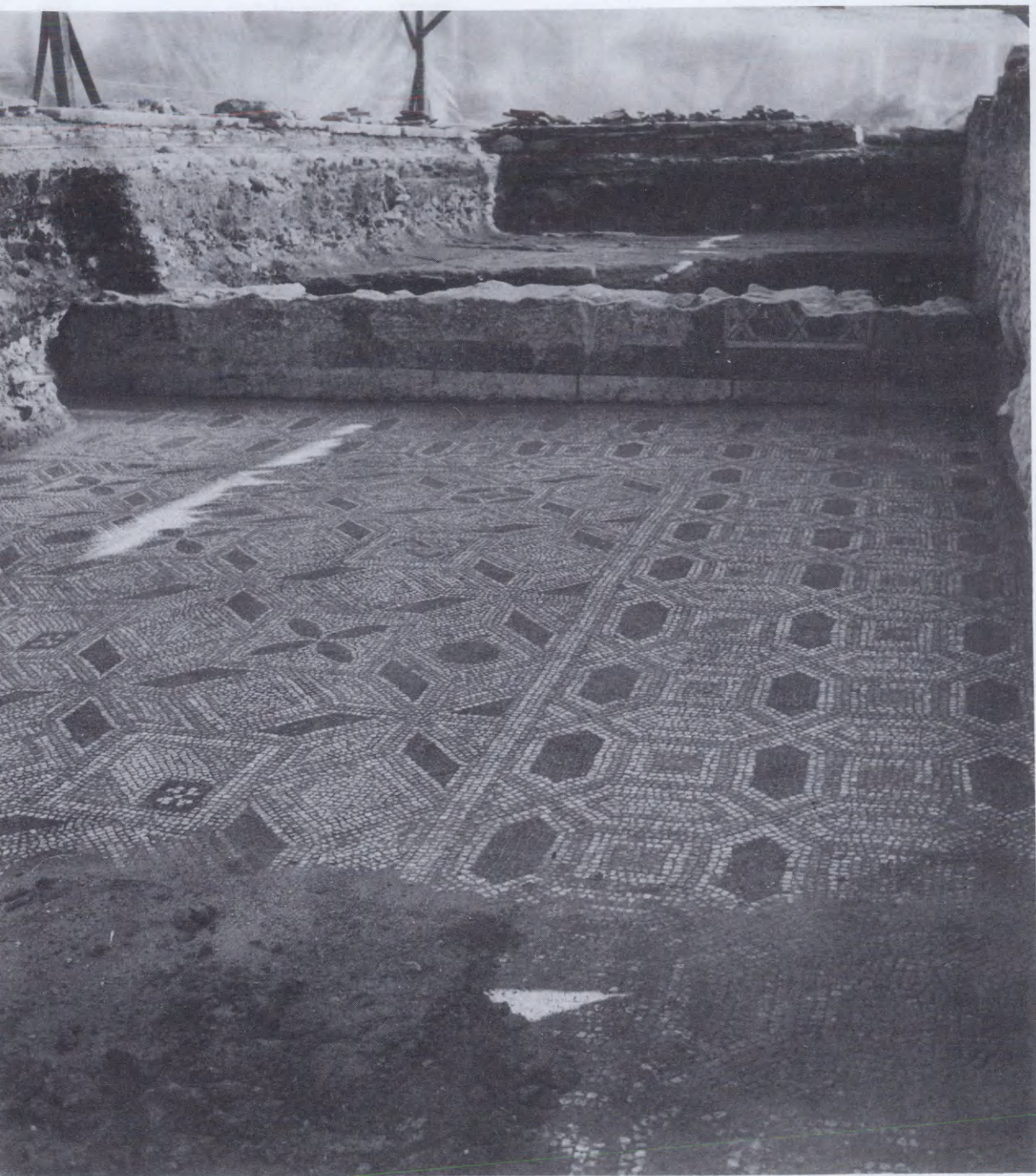
Είχ. 46. Συγκρότημα βασιλικῶν τοῦ Ἀρχιερέως Πέτρου.

Ειχ. 47. Τὸ διάχωρο Β τῆς τρίτης βασιλικῆς τοῦ Ἀρχιερέως Πέτρου.

υπόστρωμα τοῦ πατώματος, τὸ ὁποῖο, ὅπως ἀναφέρθηκε πιὸ πάνω, εἶχε βρεθεῖ κάτω καὶ ἀπὸ τὰ ἀποκολληθέντα ψηφιδωτὰ τῶν τριῶν ἄλλων διαχώρων. Τὸ πάχος τοῦ υποστρώματος εἶναι 0.07-0.08 μ. καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ πατημένο χῶμα, χρώματος ἀνοικτοῦ καφέ, χωρὶς ξένα σώματα. Οἱ πλάκες τοῦ πατώματος ἦταν πήλινες, δὲν σώζονται ὅμως γιατί, ἐκτὸς ἀπὸ ἐλάχιστα σποραδικὰ κομμάτια, ἔχουν ἀφαιρεθεῖ συστηματικά. Ἀπὸ τοὺς ἀρμούς τους, ποὺ διατηροῦνται καλὰ, βγαίνει τὸ σχῆμα, οἱ διαστάσεις καὶ ὁ τρόπος τοποθέτησής τους. Ὡς ἓνα σημεῖο συνεχίζεται τὸ ἴδιο σύστημα τοποθέτησης, δηλαδὴ σὲ ἰσοῦψεῖς σειρὲς μὲ τὸν κατὰ μῆκος ἄξονά τους ἀπὸ Β πρὸς Ν. Στὸ σημεῖο ὅμως, ποὺ ὅπως διαπιστώθηκε στὴ συνέχεια τῆς ἀνασκαφῆς, βρίσκεται ἀπὸ κάτω ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τῆς πρώτης, χρονικὰ, βασιλικῆς, ἡ διάταξη κατὰ ὀριζόντιες γραμμὲς διακόπτεται καὶ οἱ ἰσομεγέθεις τετράγωνες πήλινες πλάκες ἔχουν τοποθετηθεῖ διαγώνια.

Σημειώνεται ὅτι μεταξὺ τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου ποὺ ἀποκολλήθηκε καὶ τοῦ υποστρώματος τοῦ πήλινου πατώματος ὑπῆρχαν κομμάτια ἀπὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο, ἐλάχιστα ἀπὸ ἐντοίχια ψηφιδωτὰ μὲ γυάλινες ψηφίδες καὶ ἄφθονα σπαράγματα τοιχογραφιῶν, περισσότερα κατὰ μῆκος τοῦ νότιου τοῖχου καὶ λιγότερα στὴ βόρεια πλευρὰ. Αὐτὸ εἶναι φυσικὸ ἀφοῦ στὸν νότιο τοῖχο ὑπῆρχαν μεγάλες ἐπιφάνειες γιὰ ζωγραφικὸ διάκοσμο, ἐνῶ στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ κλίτους διάκοσμος μποροῦσε νὰ γίνῃ στὶς περιορισμένες ἐπιφάνειες πάνω ἀπὸ τὴν τοξοστοιχία. Δὲν χρειάζεται βέβαια νὰ σημειωθεῖ, ὅτι οἱ τοιχογραφίες καὶ τὰ ψηφιδωτὰ ποὺ βρέθηκαν πάνω ἀπὸ τὸ πήλινο πάτωμα ἀνήκουν στὴ δεύτερη, χρονικὰ βασιλική (5ος αἰ.). Στὴ συνέχεια βρέθηκε σὲ βάθος ± 1.35 μ. ἀπὸ τὸ ψηφιδωτὸ τῆς τρίτης βασιλικῆς, ποὺ ἀποκολλήθηκε, τὸ πάτωμα τῆς πρώτης, χρονικὰ, βασιλικῆς (εἰκ. 48). Κάτω ἀπὸ τὸ υπόστρωμα τοῦ πήλινου πατώματος τῆς δεύτερης βασιλικῆς βρέθηκαν ἄφθονα σπαράγματα τοιχογραφιῶν καὶ θραύσματα ψηφιδωτῶν ποὺ ἀνήκουν στὴν πρώτη βασιλική.

Ειχ. 48. Βασιλική Ἀρχιερέως Πέτρου. Τὸ ψηφιδωτὸ πάτωμα καὶ ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τῆς πρώτης βασιλικῆς.

Κάτω ακριβῶς ἀπὸ τὴν εὐθεία γραμμὴ, ποὺ ἀποτελοῦσε τὸ ὄριο τῆς μετάβασης ἀπὸ τὴν ὀριζόντια διάταξη τῶν πῆλινων πλακῶν στὴ διαγώνιο, ἀποκαλύφθηκε ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τῆς πρώτης βασιλικῆς, σὲ ἀπόσταση 15.90 μ. δυτικὰ ἀπὸ τὸν ἀντίστοιχο ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ νότιου κλίτους τῆς τρίτης βασιλικῆς τοῦ θου αἰ. Ὁ τοῖχος ποὺ ἀποκαλύφθηκε εἶναι ἀπὸ κοινή, ἀλλὰ ἰσχυρὴ τοιχοποιία. Σώζεται σὲ ὕψος 0.44-0.45 μ. πάνω ἀπὸ τὸ ψηφιδωτὸ καὶ ἡ κορυφή του εἶναι σὲ ὀριζόντια γραμμὴ ἰσοῦψῆς, σὲ ὄλο τὸ μῆκος του. Αὐτὸ δείχνει ὅτι ὁ τοῖχος δὲν καταστράφηκε ἀπὸ βίαιη αἰτία, ἀλλὰ διαλύθηκε τεχνικὰ ὡς τὸ ὕψος ποὺ χρειαζόταν γιὰ νὰ κατασκευαστεῖ τὸ πάτωμα μὲ τὶς πῆλινες πλάκες τῆς δευτέρας βασιλικῆς. Ἀπὸ ἔρευνα ποὺ ἔγινε ἀνατολικὰ τοῦ τοίχου διαπιστώθηκε ὅτι τὸ σωζόμενο ὕψος του ἀπὸ τὸ θεμέλιό του εἶναι 1.13 μ. καὶ ὅτι σὲ βάθος 0.60 μ. κάτω ἀπὸ τὸ ψηφιδωτὸ εἶναι ἡ στάθμη τοῦ νεροῦ, πράγμα ποὺ ἔχει ἐπισημανθεῖ σὲ πολλὰς ἄλλες θέσεις τοῦ μνημείου.

Στὸ νότιο ἄκρο του ὁ τοῖχος γωνιάζει καὶ συνεχίζεται δυτικὰ, σὲ χαμηλότερο ὅμως ὕψος καὶ μικρότερο πλάτος ἀπὸ τὸν νότιο τοῖχο τῆς τρίτης βασιλικῆς, ποὺ κτίσθηκε ἐπάνω του.

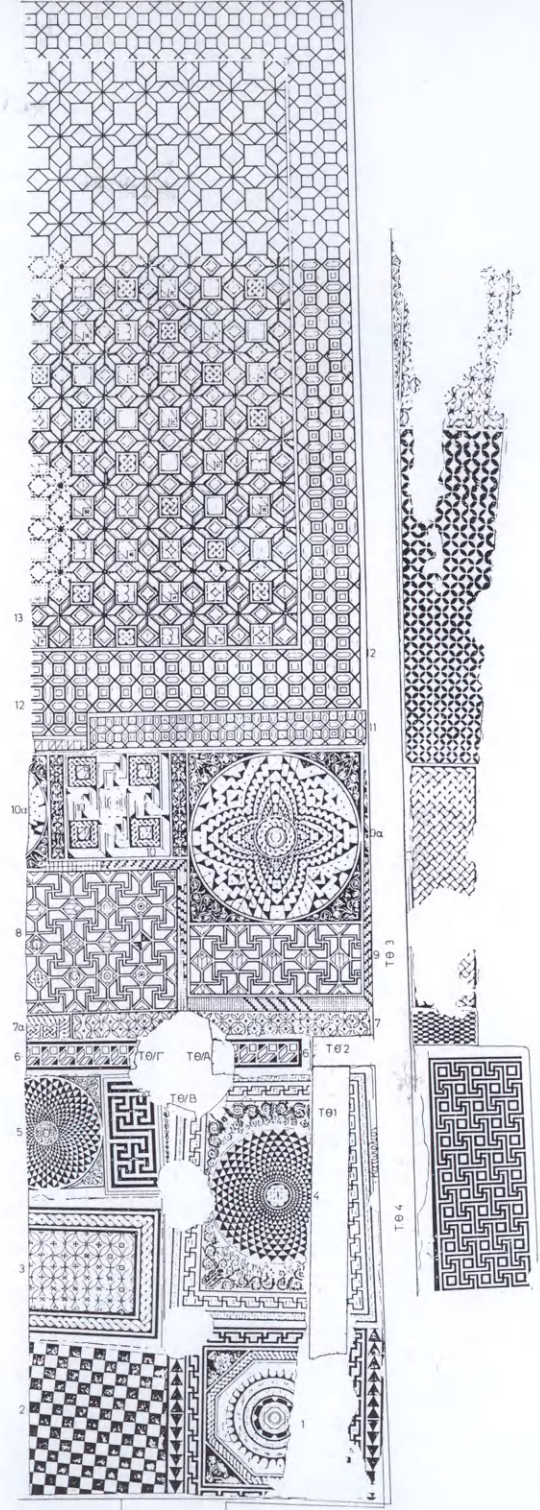
Ἡ δυτ. ἐπιφάνεια τοῦ ἀνατ. τοίχου καὶ ἡ βόρεια τοῦ νότιου τῆς πρώτης βασιλικῆς ἦταν ζωγραφισμένες καὶ μάλιστα τοῦ ἀνατολικοῦ σὲ δύο στρώματα. Ἀπὸ τὰ λίγα τμήματα ποὺ σώζονται σήμερα βγαίνει ὅτι ὁ ζωγραφικὸς διάκοσμος τῆς πρώτης βασιλικῆς ἀνῆκε στὸν δεύτερο ἀρχιτεκτονικὸ Πομπηϊανὸ ρυθμὸ, ὁ ὁποῖος, ὅπως εἶναι γνωστὸ, ἀναβίωσε κατὰ τὸν 3ο μὲ 4ο μ.Χ. αἰ. Σὲ ὑπόλευκο κρηπίδωμα μὲ γαλάζιες φλεβώσεις ἐδράζονται οἱ ἰωνικὲς βάσεις μὲ τοὺς ἀρράβδωτους κίονες. Πλατιὲς καφετιᾶς γραμμὲς ὀρίζουν τὰ περιγράμματα τῶν ὄγκων. Οἱ διαστάσεις τῶν βάσεων καὶ τῶν κίωνων δὲν εἶναι ἰσομεγέθεις, ἀλλὰ καὶ οἱ θέσεις τους πάνω στὸ κρηπίδωμα δὲν εἶναι συμμετρικὲς. Μεταξὺ τῶν κόνων σχηματίζονται πίνακες, οἱ ὁποῖοι κοσμοῦνται μὲ διάφορα ζωγραφικὰ θέματα. Στὸν πρῶτο ἀπὸ Νότο διπλὲς λευκὲς ταινίες σχηματίζουν ρόμβους, χωρὶς

ὅμως σχεδιαστική ἀκρίβεια (εἰκ. 49). Τὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο ποὺ ἀποκαλύφθηκε στὸν χώρο ποὺ ἀνασκάφηκε διατηρεῖται σὲ καλὴ κατάσταση. Τὸ σύμπλεγμα τῶν γεωμετρικῶν σχημάτων ποὺ κοσμεῖ τὸ παλιότερα ἀποκαλυμμένο δυτικὸ τμήμα τοῦ δαπέδου συνεχίζεται τὸ ἴδιο καὶ ἐδῶ (εἰκ. 50).

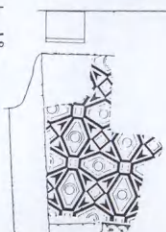
Σὲ προηγούμενες ἀνασκαφικὲς περιόδους ἀποκαλύφθηκε περισσότερο ἀπὸ τὸ δυτικὸ μισὸ τοῦ νότιου τοίχου τῆς πρώτης βασιλικῆς. Τότε ἀποκολλήθηκε ὁ ζωγραφικὸς διακόσμος ἀπὸ τὴν ἐπιφάνειά του γιὰ νὰ συντηρηθεῖ στὸ ἐργαστήριον. Σὲ σημεῖο ποὺ ἀπέχει 13.30 μ. ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο ὑπῆρχε τμήμα τοιχοποιίας, μήκους περίπου 0.70 μ., ποὺ σαφῶς διέφερε ἀπὸ τὴν τοιχοποιία τοῦ νότιου τοίχου. Ἐφέτος ἀφαιρέθηκε ἡ διαφορετικὴ αὐτὴ τοιχοποιία καὶ κατὰ τὴν ἔρευνα ποὺ ἔγινε διαπιστώθηκε ὅτι ἀρχικὰ ἐκεῖ ὑπῆρχε τοῖχος ὀργανικὰ ἐνωμένος μὲ τὸν νότιο τοῖχο καὶ κάθετος πρὸς αὐτόν. Σὲ κάποια ἐποχὴ ὁ τοῖχος αὐτὸς διαλύθηκε ὡς κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου καὶ στὸ κενὸ ποὺ δημιουργήθηκε τοποθετήθηκε μιὰ ζώνη

Εἰκ. 49. Λεπτομέρεια τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου τοῦ ἀνατ. τοίχου τῆς πρώτης βασιλικῆς.

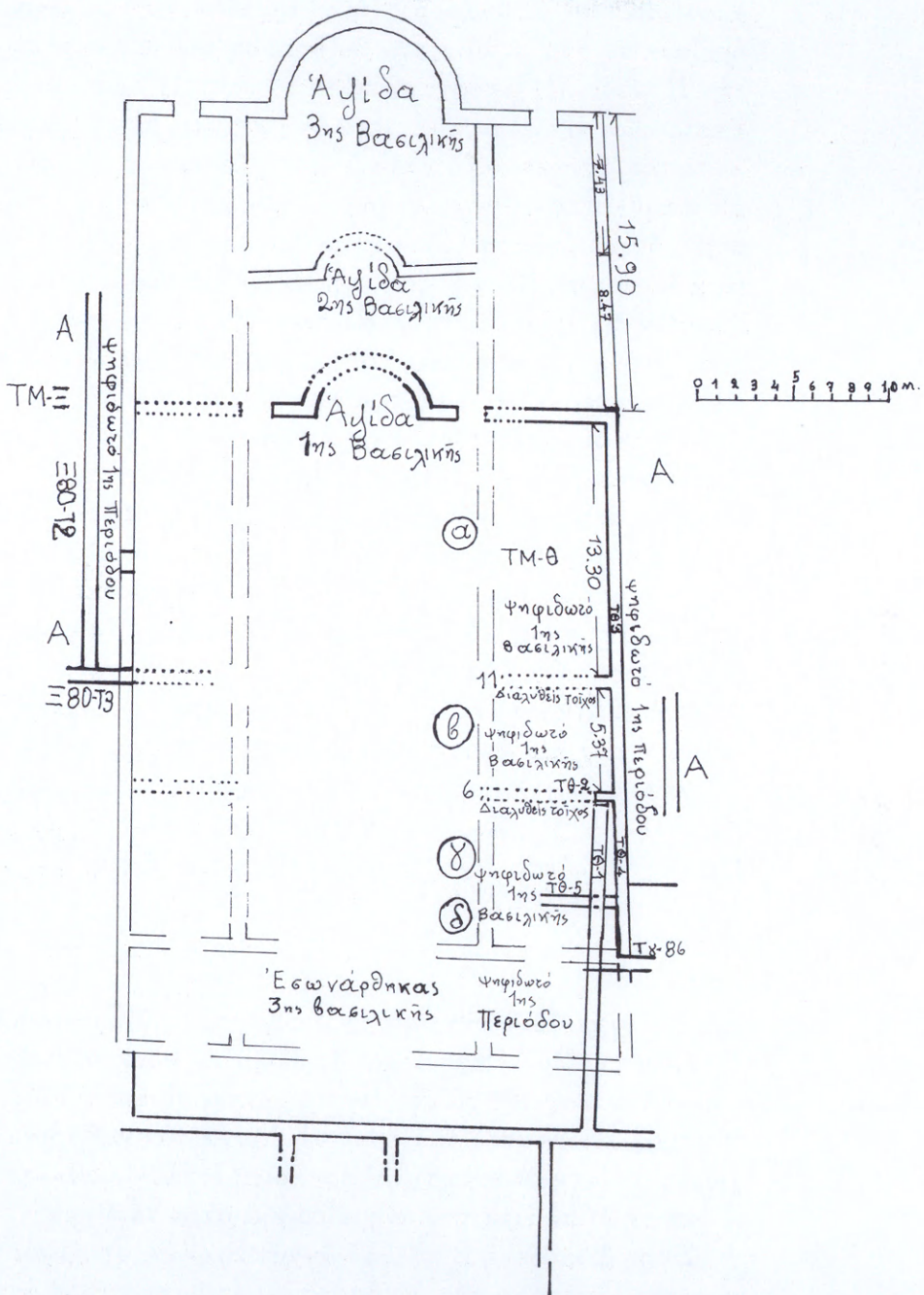
Εικ. 50. Βασιλική Ἀρχιερέως Πέτρου. Σχεδιαστική ἀπόδοση τῶν ψηφιδωτῶν τῆς πρώτης περιόδου μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ νότιο κλίτος.

ψηφιδωτοῦ με γεωμετρικὸ διάκοσμο, ἡ ὁποία μάλιστα λόγω τῆς ὑψομετρικῆς διαφορᾶς τῶν ἐπιπέδων τῶν δύο ἐκατέρωθεν τῆς ψηφιδωτῶν, δὲν εἶναι ὀριζόντια, ἀλλ' ἐπικλινῆς, μετὴν ἀνατολικῆ τῆς πλευρᾶ κατὰ 0.10 μ. χαμηλότερη. Τὸ ἴδιο ἔχει συμβεῖ καὶ σὲ ἄλλο τοῖχο, τὸν Tθ-2, σὲ ἀπόσταση 5.37 μ. δυτικὰ τοῦ προηγουμένου, μετὴ τῆ διαφορὰ ὅτι αὐτὸς δὲν διαλύθηκε τελείως, ἀλλὰ διατηρήθηκε σὲ μῆκος 1 μ. περιπίου στὸ νότιο ἄκρο του. Δύο ἄλλοι τοῖχοι, ὁ Tθ-5 καὶ Tγ-86, ἔχουν ἐπισημανθεῖ δυτικότερα, παράλληλοι πρὸς τοὺς προηγουμένους. Ὑπενθυμίζεται ὅτι καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ περίγραμμα τῶν τριῶν βασιλικῶν ἔχουν βρεθεῖ σημαντικὰ στοιχεῖα (εἰκ. 45 καὶ 51). Στὰ βορινά, στὸν Τομέα TM-Ξ, ἔχει ἀποκαλυφθεῖ ψηφιδωτὸ δάπεδο κάτω ἀπὸ τοὺς τοίχους τῶν βασιλικῶν καὶ οἱ τοῖχοι Ξ80-T2 καὶ Ξ80-T3 πού τὸ ὀρίζουν ἀπὸ Βορρὰ καὶ Δύση. Ὁ Ξ80-T3 σαφῶς συνεχίζεται πρὸς τὰ νότια κάτω ἀπὸ τὸν βόρειο τοῖχο τοῦ συγκροτήματος καὶ σ' αὐτὸν σταματᾶει ὁ βόρειος τοῖχος τῆς πρώτης βασιλικῆς. Ἀλλὰ καὶ νότια ἔχουν βρεθεῖ λείψανα τοίχων παλαιότερων κτιρίων καὶ σημαντικὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο.

Μὲ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ καὶ μετὰ ἄλλες διαπιστώσεις πού ἔχουν γίνεи κατὰ τὴ μακροχρόνια ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὸν χῶρο τοῦ συγκροτήματος τῶν βασιλικῶν τοῦ Ἀρχιερέως Πέτρου, εἶναι δυνατὸ νὰ βγοῦν μερικὰ συμπεράσματα γιὰ τὴ μνημειακὴ καὶ οἰκοδομικὴ πορεία καὶ ἐξέλιξη.

Κατὰ καιροὺς ἔχουν ἐπισημανθεῖ λείψανα μυκηναϊκὰ καὶ μεταγενέστερων ἐποχῶν. Κατὰ τοὺς πρώτους παλαιοχριστιανικοὺς αἰῶνες ὑπῆρχε στὸν χῶρο ἓνα μεγάλο κτιριακὸ συγκρότημα, κτισμένο καὶ αὐτὸ πάνω σὲ λείψανα ἀρχαιότερων κατασκευῶν. Οἱ διαστάσεις του ἀπὸ Β-N ἦταν 31 μ. περίπου (βλ. κάτοψη, σημεῖα Α-Α-ΑΑ) (εἰκ. 51). Στὸ κτίριο αὐτὸ ὑπῆρχαν ἐκτεταμένα ψηφιδωτὰ δάπεδα. Ποιὰ ἢ ἀκριβῆς μορφή, τὸ ὄνομα καὶ ὁ προορισμὸς τοῦ κτιρίου αὐτοῦ, εἶναι ἐρωτήματα στὰ ὁποῖα δὲν μπορεῖ νὰ δοθεῖ ἀκόμη ἀπάντηση. Εἶναι πιθανὸ νὰ πρόκειται γιὰ τὸ Δημήτριο, τὸ γνωστὸ ἀπὸ τὸν Ὅμηρο Ἱερὸ τῆς Δήμητρας. Στὴν πιθανότητα αὐτὴ ὀδηγοῦν μερικὰ οἰκοδομικὰ στοιχεῖα πού ὑπάρ-

Εἰκ. 51. Σχεδιάσμα τῶν οἰκοδομικῶν φάσεων τοῦ συγκροτήματος τῶν βασιλικῶν τοῦ Ἀρχιερέως Πέτρου.

χουν ἐδῶ καὶ οἱ ἀναφορὲς τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ποὺ ὀρίζουν σὲ δύο στάδια τὴν ἀπόσταση τοῦ Δημητρίου ἀπὸ τὴν Πύρασο. Ἡ ἀπόσταση αὐτὴ συμπίπτει μὲ τὴ θέση τῶν βασιλικῶν. Πάνω στὰ ἐρείπια τοῦ κτιρίου μὲ τὰ ψηφιδωτὰ κατασκευάστηκε ἄλλο κατὰ 5 μ. στενότερο. Τὸ κτίριο αὐτὸ μὲ παράλληλους τοίχους χωριζόταν σὲ τέσσερα, τουλάχιστον, διαμερίσματα (κάτοψη α, β, γ καὶ δ). Τὸ κτίριο ἔχει ψηφιδωτὰ δάπεδα καὶ ζωγραφικὸ διάκοσμο. Δὲν εἶναι βέβαιο ἂν τὸ κτίριο αὐτὸ ἦταν ἐκκλησία, γιατί τὰ διαμερίσματά του ἦταν στενά, τὸ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ μόλις ἔφθανε τὰ 13.30 μ. Στὴ συνέχεια οἱ ἐγκάρσιοι διαχωριστικοὶ τοῖχοι διαλύονται καὶ τὰ κενὰ ποὺ δημιουργοῦνται καλύπτονται μὲ ψηφιδωτὰ (ἀριθ. 11 καὶ 6 στὴν εἰκ. 50). Ὁ χῶρος ἔτσι ἐνοποιεῖται καὶ δημιουργεῖται ἡ πρώτη βασιλικὴ (α' μισὸ 4ου αἰ.). Κατασκευάζονται πρὸς τὰ δυτικὰ τοῖχοι καὶ διαμορφώνεται αἶθριο (TΘ-1). Δὲν εἶναι ὅμως ἐξακριβωμένο ἂν ὑπάρχει ἀκόμη ἡ πρώτη βασιλική. Ἴσως αὐτὰ νὰ ἀνήκουν στὴ δεύτερη βασιλικὴ ἢ ὁποῖα κατὰ τὰ μέσα ἢ τὸ β' μισὸ τοῦ 5ου αἰ. ἔχει ἐπεκταθεῖ κατὰ 8.47 μ. ἀνατολικά. Τὸν 6ο αἰ., ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α', γύρω στὸ 532 μ.Χ. κτίζεται ἡ μεγαλύτερη καὶ λαμπρότερη τρίτη βασιλική. Ἐπισκευὴ τῆς βασιλικῆς αὐτῆς πραγματοποιεῖ ὁ Ἀρχιερεὺς Πέτρος γύρω στὸ τέλος τοῦ 6ου αἰ. ἢ στὶς ἀρχὲς τοῦ 7ου.

11. ΦΙΛΙΠΠΙΑΣ

Μονὴ

Παντανάσσης

Συνεχίσθηκε τὸ 1988 ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ καθηγητῆ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Π. Α. Βοκοτοπούλου ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Παντανάσσης Φιλιππιάδας, ἐπιβλητικοῦ κτίσματος τοῦ 13ου αἰ. Μετὰ τὸν καθαρισμὸ τοῦ χώρου ἀπὸ τὴ βλάστηση, οἱ ἐργασίες ἐπικεντρώθηκαν στὴν Α καὶ τὴ Β πλευρὰ τοῦ μνημείου καὶ στὸν νάρθηκα.

Στὴν Α καὶ στὴ Β πλευρὰ ἀνασκάφηκαν, στὸ ὕψος περιπου τῆς κρηπίδας τῆς ἀψίδας, πολυάριθμοι κιβωτιόσχημοι τάφοι κατασκευασμένοι μὲ πλακοειδεῖς λίθους. Ἀξιολογότερος ἦταν ἕνας τάφος κοντὰ στὴ Β πλευρὰ τοῦ Β παρεκ-

κλησίου, όπου είχαν αποτεθει δίπλα στο κεφάλι του νεκρού δύο αγγεία, τὸ ἓνα πάνω στὸ ἄλλο (εἰκ. 52). Τὸ ἓνα εἶναι λαγήνι ὕψους 13 ἐκ. μὲ σωληνωτὴ λαβή, διακοσμημένο μὲ γαλάζιες κάθετες ταινίες καὶ μὲ τρεῖς ὀριζόντιες. Τὸ ἀγγεῖο, σὲ τεχνικὴ ψευδομαγιόλικας, προέρχεται ἀπὸ ἰταλικὸ ἢ κερκυραϊκὸ ἐργαστήριο καὶ χρονολογεῖται στὸν 16ο μάλλον αἰ. Πάνω στὸ λαγήνι ἦταν τοποθετημένη μιὰ κούπα ὕψους 5 ἐκ. μὲ χαμηλὴ βάση, χρώματος ὑποκιτρίνου μὲ διαφανὴ ἐφυάλωση, πὺ μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στὸν 15ο-16ο αἰ. Σὲ ἄλλους τάφους βρέθηκαν ὄστρακα μὲ πράσινη ἐφυάλωση καὶ ἓνα χάλκινο δακτυλίδι.

Ἄρχισε ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Β παρεκκλησίου, πὺ εἶχε ἐπιχωσθεῖ καὶ στρωθεῖ σὲ νεώτερα χρόνια μὲ πλίνθους σὲ δευτέρη χρῆση καὶ μὲ ἀκανόνιστους πλακοειδεῖς λίθους. Ὁ χώρος δυτικὰ τοῦ παρεκκλησίου, ἀπὸ ὅπου γινόταν ἡ πρόσβαση, εἶχε κι αὐτὸς ἐπιχωσθεῖ καὶ στρωθεῖ μὲ δάπεδο ἀπὸ

Εἰκ. 52. Ἀγγεῖα σὲ ταφὴ βορείως τοῦ ναοῦ.

πήλινες πλάκες, πού βρισκόταν 40 εκ. ψηλότερα από τὸ νέο δάπεδο τοῦ παρεκκλησίου. Στὴν ἐπίχωση τοῦ παρεκκλησίου βρέθηκαν ἄφθονα σπαράγματα τοιχογραφιῶν, σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα διαβάζεται ἡ λέξη *Μάρκος*. Σὲ ἓνα σπάραγμα διαστάσεων 7 × 6 εκ. σώζεται τμῆμα προσώπου, πού μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στὰ τέλη τοῦ 13ου αἰ. (εἰκ. 53).

Ἡ Β στοὰ εἶχε μερικῶς ἀνασκαφεῖ τὸ 1972. Τὸ 1988 ἀποκομίσθηκαν τὰ μπάζα καὶ ἡ βλάστηση πού εἶχαν ἐν τῷ μεταξὺ καλύψει τὸ ἀνασκαμμένο τμῆμα, πού ἀπεῖχε 2.50 μ. ἀπὸ τὸν Β τοῖχο τοῦ ναοῦ, καὶ ἡ ἀνασκαφή ἐπεκτάθηκε πρὸς Β μέχρις ἀποστάσεως 7.80 μ. ἀπὸ τὸν Β τοῖχο καὶ πρὸς Δ μέχρι τοῦ ὕψους τῆς Β πύλης τοῦ νάρθηκος. Φάνηκε ἔτσι ὅτι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴ Ν στοὰ πού ἦταν κιονοστήρικτη, ἡ Β στηριζόταν σὲ πεσσούς διατομῆς 1.56 × 0.74 μ. περίπου, στὴ Ν πλευρὰ τῶν ὁποίων ἐξεῖχε κατὰ 25 εκ. παραστάδα πλάτους 98 εκ. Οἱ πεσσοὶ ἦταν κτισμένοι μὲ στρώσεις πλίνθων διαστ. 48 × 25 × 3.5 εκ. καὶ λευκῶν λίθων, μὲ ἓνα κάθετο ἢ τρία ὀριζόντια τοῦβλα στοὺς καθέτους ἄρμους. Τὰ τοῦβλα ἦταν ἀπολαξευμένα στὴν ὀρατὴ πλευρά,

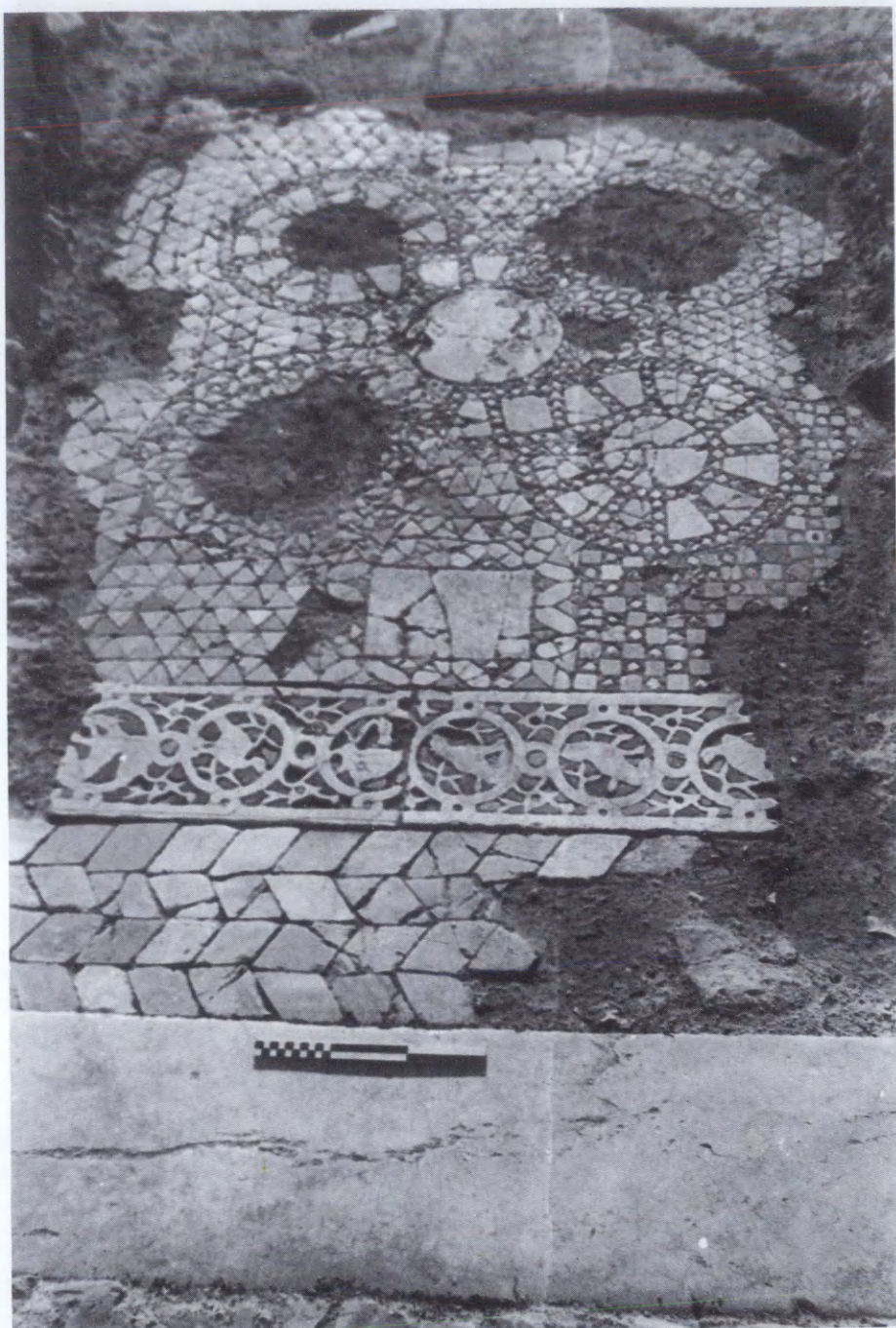
Εἰκ. 53. Σπάραγμα τοιχογραφίας τοῦ Β παρεκκλησίου.

ὥστε νὰ φαίνεται ὅτι ἔχουν μικρότερο πάχος, 2 ἐκ. περίπου. Τέτοια ἀπολάξευση δὲν παρατηρεῖται στὰ τοῦβλα τῶν ἀντιστοιχῶν παραστάδων τοῦ Β τοῖχου τοῦ ναοῦ, προφανῶς ἐπειδὴ δὲν ἦταν τόσο ἐμφανή, καὶ ἐπρόκειτο ἴσως νὰ ἐπιχρισθοῦν. Ἡ Δ τοῦ Β πυλῶνος παραστάδα καὶ ὁ ἀντίστοιχος πυλῶν ἐνισχύθηκαν ἐκ τῶν ὑστέρων μὲ σφενδόνιο διατομῆς 75×4 ἐκ. Ἡ Β στοὰ ἦταν καλυμμένη μὲ λίθινες πλάκες πάχους 3.5-12 ἐκ., πού σὲ πολλὰ σημεῖα ἔχουν θρυμματιστεῖ ἀπὸ τοὺς ὄγκους τοιχοποιίας πού ἔπесαν κατὰ τὴν ἐρείπωση τοῦ μνημείου. Ἡ Β στοὰ κατέρρευσε ἀφοῦ τὸ δάπεδο εἶχε ἐπιχωσθεῖ κατὰ 70 ἐκ. καὶ ἀφοῦ εἶχαν γίνεи ταφῆς πάνω ἀπὸ τὸ δάπεδό της.

Στὸ μεσαῖο τμήμα τοῦ νάρθηκα ἀποκαλύφθηκε τμήμα μαρμαροθετήματος, μὲ κυριότερο θέμα παραλλαγή τοῦ θέματος τῶν πέντε ἄρτων (εἰκ. 54). Κοντὰ στὴν πύλη πρὸς τὸν κυρίως νὰὸ εἶναι πακτωμένες στὸ δάπεδο δύο πλάκες διαστ. 53×25 ἐκ., ἀπὸ λευκὸ μάρμαρο, μὲ διάκοσμο σηρικῶν τροχῶν πού περικλείουν διάφορα ζῶα. Φυλλοφόροι βλαστοὶ γεμίζουν τὰ κενά. Τὸ βάθος καλύπτεται μὲ κροῦστες βαθυπρασίνου καὶ πορφυροῦ μαρμάρου (εἰκ. 55). Τὸ μαρμαροθέτημα δὲν φθάνει μέχρι τὸν Δ τοῖχο τοῦ νάρθηκα· στὸ σημεῖο αὐτὸ βρέθηκε στρώμα σκληροῦ κονιάματος, πού θὰ χρησίμευε ὡς ὑπόστρωμα δαπέδου καὶ ἐκτεινόταν καὶ πάνω ἀπὸ τὸ Δ τμήμα τοῦ μαρμαροθετήματος. Τὸ κεντρικὸ τμήμα τοῦ κατωφλίου τῆς Δ θύρας τοῦ νάρθηκα εἶναι ξανακτισμένο μὲ κοινὴ λιθοδομὴ σὲ μῆκος 1.63 μ. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι κατὰ κάποια ἐπισκευὴ ξανακτίσθηκε τὸ κατεστραμμένο τμήμα τοῦ κατωφλίου τῆς Δ θύρας τοῦ νάρθηκα καὶ κατασκευάσθηκε νέο δάπεδο, ψηλότερα ἀπὸ τὸ μαρμαροθέτημα.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἀπέδωσε 44 τμήματα γλυπτῶν, τέσσερα νομίσματα τοῦ 14ου αἰ. καὶ πολλὰ στοιχεῖα τοῦ πλίνθινου διακόσμου. Γιὰ πρώτη φορὰ ἀπαντῶνται τοῦβλα μὲ δύο ἡμιφακοειδεῖς ἀπολαξέυσεις —μία στὴν ἐπάνω καὶ μία στὴν κάτω πλευρά—, πού σχηματίζουν ἓνα ἀντίστροφο S. Μιὰ ἄλλη ἀκέραιη πλίνθος, διαστ. $27.5 \times 13.5 \times 4.5$ ἐκ. σώζει

Ειχ. 54. Μαμαροθέτημα στὸν νάρθηκα ἀπὸ Α.

Εικ. 55. Πλάκα του μαρμαροθετήματος.

Εικ. 56. 'Ενεπίγραφος πλίνθος.

τμήμα ανάγλυφης έπιγραφής όπου διαβάζεται ή λέξη Ν(ι)-Κ(η)Φ(ό)Ρ(ος) (εϊκ. 56). 'Η πλίνθος αυτή είχε τοποθετηθει με την έπιγραφή προς τὰ κάτω στην κάλυψη μιᾶς ταφής βορείως του Β παρεκκλησίου. 'Ο Νικηφόρος τῆς έπιγραφής εϊναι πιθανότατα ό δεσπότης τῆς 'Ηπείρου που ἤρξε από τὸ 1267/8 μέχρι τὸ 1296. Δεδομένου ότι, σύμφωνα με τις γραπτές πηγές, κτίτωρ του καθολικοῦ τῆς Μονῆς Παντανάσσης εϊναι ό Μιχαήλ ό Β', πιθανότερο εϊναι νὰ αναφερόταν ή έπιγραφή, τμήμα τῆς όποιας αποτελεί ή πλίνθος με τὸ όνομα του Νικηφόρου, στην άνέγερση του περιστώου, που θὰ πρέπει στην περίπτωση αυτή νὰ χρονολογηθει στο τελευταίο τρίτο του 13ου αϊώνα.

Κατὰ τὸ 1988 ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ καθηγητῆ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Δημ. Παντερμαλῆ πραγματοποιήθηκαν στὸ Δῖον οἱ ἐξῆς ἀρχαιολογικὲς ἐργασίες:

Ἵστερα ἀπὸ τὴν ἀνταλλαγὴ 130 περίπου στρεμμάτων προχώρησε δίχως ἐμπόδια ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὸν χώρῳ τῶν ἱερῶν. Ἄρχισε συστηματικὴ προσπάθεια ἡλεκτρικῆς καὶ μαγνητικῆς διασκόπησης τοῦ ἐδάφους μὲ στόχο νὰ χαρτογραφηθοῦν ὅλες οἱ ἐνδείξεις. Ἀνασκαφὴ πραγματοποιήθηκε βορείως τοῦ ρωμαϊκοῦ θεάτρου, ὅπου ἀποκαλύπτεται ἡ θεμελίωση ἐνὸς μεγάλου κτίσματος, πιθανῶς κάποιου μνημειακοῦ βωμοῦ.

Ἀνασκαφικὲς δοκιμὲς ἔγιναν στὸ μεγάλο ἀνάχωμα στὰ δυτικὰ πού ὁ Leake καὶ ἄλλοι τὸ συσχέτισαν μὲ τὸ ἀρχαῖο στάδιο. Καμιὰ ἀπὸ τὶς τομὲς δὲν ἀποκάλυψε ὡς τώρα τὰ ἔχνη κάποιου κτίσματος. Ἀντίθετα λίγο ἀνατολικότερα βρέθηκαν τὰ θεμέλια ἐνὸς μεγάλου κτιρίου τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων.

Ἐντυπωσιακὰ ἦταν καὶ φέτος τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας στὸν ὀχυρωματικὸ περίβολο. Σκάφτηκε ἡ ἐσωτερικὴ πλευρὰ τῆς πύλης πού ἀνακαλύφθηκε πρόσφατα καὶ ἤρθε στὸ φῶς μιὰ διπλὴ ἐσωτερικὴ αὐλὴ. Ἀκόμη βεβαιώθηκε ἀνασκαφικὰ ἡ πορεία τοῦ βόρειου τείχους πρὸς Ἀνατολάς. Τώρα πιά ξέρουμε ὅτι τὸ τεῖχος τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. ὄχι μόνον προχωροῦσε εὐθύγραμμα ἀλλὰ ξεπερνοῦσε τὸ ἀνατολικὸ τεῖχος τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἐτσι ἀρχίζει καὶ γίνεται πολὺ πιθανὴ ἡ ὑπόθεση ὅτι ἀρχικὰ ἡ πόλις ἦταν χαραγμένη τετράγωνη.

Στὸν ἀνατολικὸ τομέα ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον εἶχε ἡ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς νοτίως τῆς αἴθουσας συμποσίων μὲ τὸ ψηφιδωτὸ τοῦ Διονύσου. Ἐκεῖ ἀποκαλύφθηκε ἕνας ἐπιμήκης χώρος πού καταλήγει στὰ ἀνατολικά σὲ ἡμικυκλικὴ κόγχη, ὅπου βρέθηκε πεσμένο καὶ καλυμμένο ἀπὸ τοὺς πλίνθους τῶν τοίχων ἕνα ἀκέφαλο ἄγαλμα Διονύσου (εἰκ. 57) λίγο μικρότερο ἀπὸ τὸ φυσικὸ μέγεθος. Ὁ θεὸς ἔχει ὑψωμένο τὸ δεξιὸ χέρι ἐνῶ στὸ ἀριστερὸ κρατᾷ πιθανότατα τὸ κέρασ. Τὸ στήριγμα τῆς μορφῆς εἶναι διακοσμημένο μὲ

κλαδιά και καρπούς κληματαριᾶς. Τὸ ἔργο πού θυμίζει πρό-
τυπα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. χρονολογεῖται στὸν 2ο αἰ. μ.Χ.· πι-
θανότατα τὸ ἄγαλμα αὐτὸ ἦταν στημένο στὴν ἡμικυκλική
κόγχη. Λίγα μέτρα δυτικότερα ἀποκαλύφθηκε ὁ μοναδικὸς
πίνακας τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου, ὁ ὁποῖος εἰκονίζει τὸν ἴδιο
θεὸ ἔνθρονο καὶ μὲ τὸ σκῆπτρο στὸ χέρι. Φαίνεται ὅτι πρό-
κειται γιὰ χῶρο πού σχετίζεται μὲ τὴ διονυσιακὴ λατρεία.
Στὴν ἴδια αἴθουσα βρέθηκαν πολλὰ θραύσματα ἐνὸς ἄλλου
γλυπτοῦ πού παριστάνει γυμνὸ πολεμιστὴ. Στὸ ἀριστερὸ
κρατᾶει τὴ μικρὴ κυκλικὴ ἀσπίδα μὲ ἐπίθημα γοργόνειο ἐνῶ
τὸν θώρακα τὸν ἔχει ἀποθέσει στὸ στήριγμα. Θυμίζει σὲ
γενικὲς γραμμὲς αὐτὸ τὸ ἄγαλμα τὸν γνωστὸ πολεμιστὴ
τῆς ἔπαυλης τοῦ Ἀδριανοῦ στὸν Τίβουρα.

Δυτικὰ ἀπὸ τὸ αἶθριο τῆς αἴθουσας συμποσίων σκά-
φτηκε ἓνα εὐρύχωρο δωμάτιο, ἴσως καὶ αὐτὸ νὰ σχετίζεται
μὲ τὰ συμπόσια, μὲ κτιστὰ εὐρύχωρα θρανία κατὰ μῆκος
τῶν δύο πλαγίων τοίχων. Τὸ δάπεδό του (εἰκ. 58), σχεδὸν
ἀκέραιο, ἀποτελεῖται ἀπὸ μαῦρες καὶ λευκὲς πλάκες μαρμά-
ρου. Στὴ ΝΔ γωνία ὑπάρχει φρεάτιο γιὰ τὰ νερὰ τοῦ καθα-
ρισμοῦ.

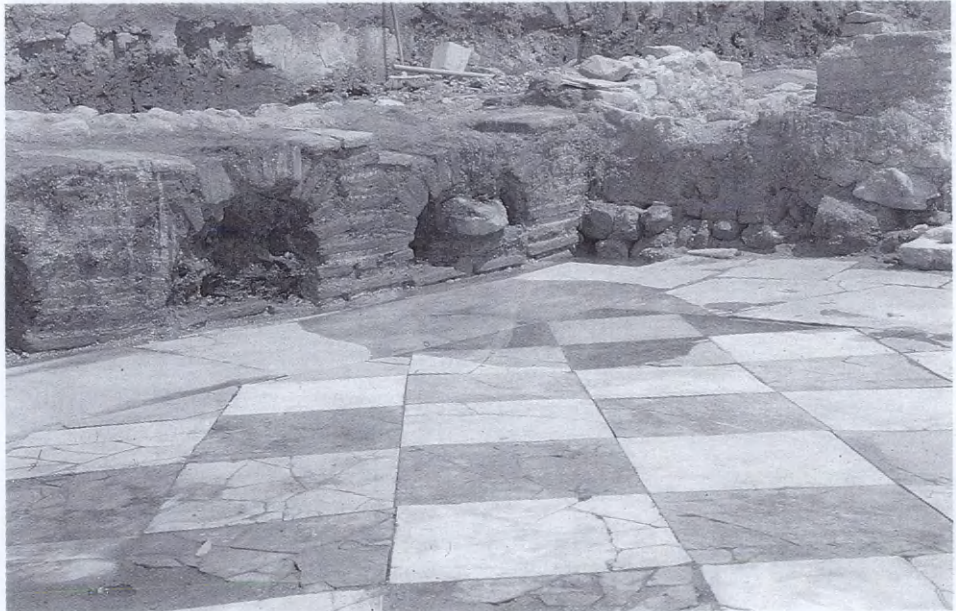
Νοτίως τῆς αἴθουσας αὐτῆς σ' ἓνα χῶρο ταραγμένο ἀπὸ
ὑστερες ἐπεμβάσεις βρέθηκε ἓνα μεγάλο θραῦσμα ἀπὸ τὸν
κορμὸ τοῦ ἀγάλματος πού εἰκονίζει τὴν Νίκη στὸ γνωστὸ
κλασικὸ ἢ κατ' ἄλλους κλασικιστικὸ τύπο τοῦ Βερολίνου.
Ἀκόμη βρέθηκε τὸ μαρμάρινο κεφάλι ἐνὸς ὄριμου ἄνδρα
πού προσαρμόστηκε σὲ προτομὴ συγκροτημένη ἀπὸ πολλὰ
θραύσματα παλαιότερων ἀνασκαφικῶν περιόδων. Πρόκει-
ται γιὰ ἓνα ἔξοχο πορτραῖτο τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ.
(εἰκ. 59).

Στὸν ἀνασκαφικὸ τομέα δίπλα στὸν ναυσίπυρο ποταμὸ
Βαφύρα σκάφτηκαν χῶροι γιὰ ἀποθήκευση (εἰκ. 60) μὲ με-
γάλα ἀγγεῖα στὸ ἐσωτερικὸ τους καὶ μιὰ αἴθουσα λουτροῦ
μὲ ὑπόκαυστο πού σώζεται ἀκέραιο. Τὴν εἴσοδο τῆς καμί-
νου ἔφραξε ἡ βᾶση ἐνὸς γλυπτοῦ, τοῦ ὁποῖου τὰ περισσό-
τερα θραύσματα βρέθηκαν σκορπισμένα στὸν ὑπόλοιπο
χῶρο.

Εικ. 57. Ἀκέφαλο ἄγαλμα Διονύσου.

Εικ. 58. Δάπεδο δωματίου, πιθανῶς συμποσίων.

Εἰκ. 59. Πορτραῖτο τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου μ.Χ. αἰ.

Εἰκ. 60. Χῶροι ἀποθήκευσης.

Πρόκειται για μεγάλο τραπεζοφόρο με πλαστική παραστάση του Ἡρακλῆ που παλεύει με τὸ λιοντάρι. Ἀκόμη βρέθηκαν: ὁ κορμὸς ἐνὸς νεαροῦ σατύρου, ἐξαιρετο ἀντίγραφο ἐνὸς πρωτοτύπου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ἓνα μικρὸ γυναικεῖο κεφάλι τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων, τὸ κεφάλι ἐνὸς νεαροῦ κοριτσιοῦ τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. καὶ ἓνας μαρμάρινος πίνακας με σκηνὴ θυσίας. Ὅρισμένα ἀπὸ τὰ γλυπτὰ αὐτὰ ἀσφαλῶς κοσμοῦσαν τὸ ἐσωτερικὸ τῶν λουτρῶν τοῦ λιμανιοῦ, ὅπως συμβατικὰ ὀνομάστηκε τὸ κτίριο.

Ἐγινε καὶ φέτος ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὸ νεκροταφεῖο τῶν τύμβων τῆς πρώιμης ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου στὸν Ἅγιο Βασίλειο ἔξω ἀπὸ τὸ Δῖον. Οἱ τάφοι ἦταν πλούσια κτερισμένοι κυρίως με ἀγγεῖα τῶν γνωστῶν τύπων τῆς περιοχῆς.

Εἰδικὴ ἔρευνα πραγματοποιήθηκε στὰ ἀρχαῖα πηγάδια: στὸ πηγάδι τοῦ θεάτρου βρέθηκαν, ἐκτὸς ἀπὸ ὄστρακα, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη μικρῆς κλίμακας, πού πιθανότατα προέρχονταν ἀπὸ τὴ μνημειακὴ διαμόρφωση τοῦ στομίου. Τὸ πηγάδι στὸ αἶθριο τῆς αἴθουσας συμποσίων κατασκευασμένο ἀπὸ πλίνθινα τύμπανα περιεῖχε πλῆθος εὐρημάτων: γυάλινα ἀγγεῖα, χάλκινα σκεύη, θραύσματα γλυπτῶν ἀπὸ τὸν ναῖσκο τοῦ αἵθριου καὶ ξύλινα σκεύη καὶ ἀντικείμενα.

Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1988 συνεχίστηκε ἡ μελέτη καὶ ἄρχισε ὁ συστηματικὸς καθαρισμὸς τῶν νομισμάτων τῆς ἀνασκαφῆς, ἔγιναν ἔργα ἀποστράγγισης, πραγματοποιήθηκε συντήρηση τοίχων καὶ ψηφιδωτῶν καὶ συγκολλήθηκαν γλυπτὰ.

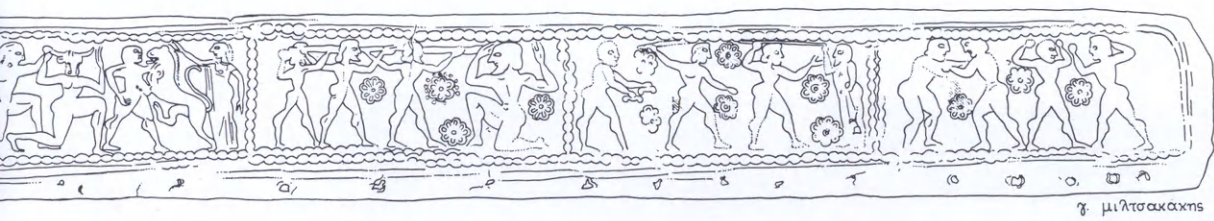
13. BERGINA
Ἀνασκαφὴ στὸ
νεκροταφεῖο

Κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴ περίοδο τοῦ Ἰουνίου 1988 συνεχίστηκε ἀπὸ τὸν καθηγητὴ *Μανόλη Ἀνδρόνικο*, χωρὶς νὰ ὀλοκληρωθεῖ, ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ σκάμματος τοῦ δρόμου τοῦ μεγάλου μακεδονικοῦ τάφου με τὸν θρόνο πού ἀνακαλύφθηκε πέρσι δίπλα ἀπὸ τὸν «τάφο τοῦ Ρωμαίου», ἐνῶ στὰ νότια, ὄχι μακριὰ ἀπὸ τοὺς δύο τάφους, ἐντοπίσθηκε τὸ βόρειο σκέλος τοῦ τείχους τῆς πόλης, τὸ ἀργολιθοδομικὸ θεμέλιο (πλάτους περ. 2 μ.) τοῦ ὁποῖου ἀποκαλύφθηκε σὲ μῆκος 20 μ.

Τὸ σημαντικότερο εὔρημα τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς ὅμως ἦταν ἓνας λακκοειδῆς τάφος τῶν ὑστεροαρχαϊκῶν χρόνων ποὺ βρισκόταν στὰ νοτιοανατολικά τοῦ τάφου μὲ τὸν θρόνο σὲ ἀπόσταση περ. 13 μ. ἀπὸ τὴν πρόσοψή του. Στὸν πυθμένα ἐνὸς μεγάλου σκάμματος (βάθος περ. 3 μ., πλάτος περ. 3.50 μ. καὶ μῆκος περ. 4.60 μ.) ἡ ἐπίχωση τοῦ ὁποίου ἀποτελοῦνταν κατὰ ἓνα μεγάλο μέρος ἀπὸ ἀργούς λίθους, εἶχε ἀνοιχτεῖ ἓνας λάκκος (διαστ. 2×1.30 μ.) περίπου μὲ προσανατολισμὸ ἀπὸ τὰ ἀνατολικά πρὸς τὰ δυτικά, μέσα στὸν ὁποῖο εἶχε τοποθετηθεῖ μιὰ ξύλινη σαρκοφάγος ἀπὸ τὴν ὁποία σώζονταν πολλὰ ἴχνη. Ἡ νεκρὴ ποὺ ἦταν ξαπλωμένη μέσα στὴ σαρκοφάγο μὲ τὸ κεφάλι πρὸς τὴν Ἀνατολή πρέπει, ὅπως δείχνουν τὰ πλούσια κτερίσματα (εἰκ. 61-65), νὰ ἦταν ἓνα ἰδιαίτερα σημαντικό πρόσωπο.

Εἰκ. 61. Ἡ ἀρχαϊκὴ ταφὴ μετὰ τὸν καθαρισμό.

γ. μιλτιάδακας

Χρυσὰ ἐνώτια.

Χρυσή πόρπη.

Οἱ χρυσὲς περόνες.

Εἰκ. 62. Χρυσὰ κοσμήματα τῆς ἀρχαίῃς ταφῆς.

Εικ. 63. Ἀρχαϊκὴ ταφὴ. Τὸ ἐπάνω τμήμα.

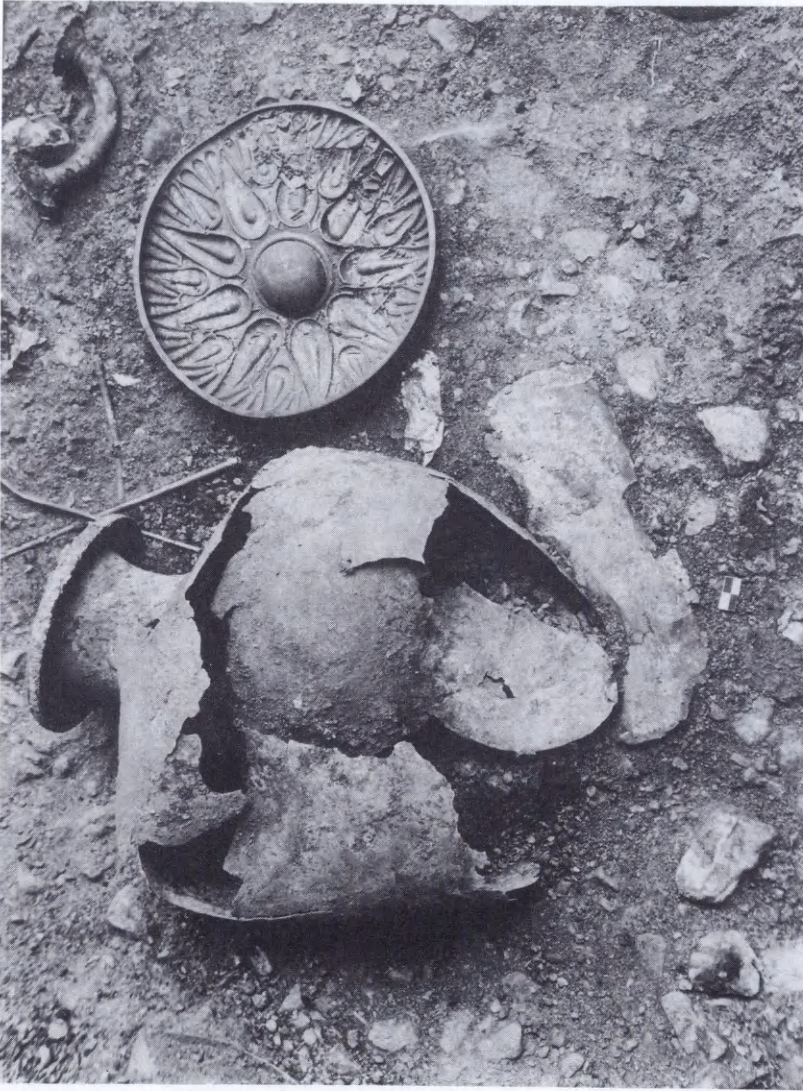
Είκ. 64. Ἀρχαϊκὴ ταφὴ. Τὸ κεφάλι καὶ τὸ στήθος.

Είκ. 65. Ἀρχαϊκὴ ταφή. Τὸ κάτω τμήμα (δυτικόν).

Δίπλα ἀπὸ τὰ πόδια τῆς νεκρῆς εἶχε τοποθετηθεῖ μιὰ μπρούντζινη ὑδρία καὶ μιὰ ἀσημένια ἐπίχρυση ἀνάγλυφη ὀμφαλωτὴ φιάλη (εἰκ. 66), ἐνῶ γύρω ἀπὸ τὸ σῶμα τῆς ὑπῆρχαν ἕνδεκα μπρούντζινες ὀμφαλωτὲς φιάλες, ἓνα σιδερένιο ἐξάλειπτρο μὲ μπρούντζινη τριποδικὴ βάση, μιὰ μικρὴ σιδερένια ἄμαξα καὶ μερικοὶ ἐπίσης σιδερένιοι ὄβελοί (;).

Είχ. 66. Λεπτομέρεια τῆς εἰχ. 65.

Στὸ ὕψος τοῦ ἐφηβαίου βρέθηκε ἓνα γυάλινο μυροδοχεῖο «φοινικικοῦ» τύπου. Τρεῖς μικροὶ ἀσημένιοι σωληνίσκοι ἄγνωστης χρήσης βρίσκονταν δίπλα στὴν ὑδρία. Ἐξι πήλινες γυναικεῖες προτομὲς ἰωνικῆς τεχνοτροπίας ποὺ χρονολογοῦνται γύρω στὰ 500 ὠς 490 π.Χ., βρέθηκαν ἀριστερά, δεξιὰ καὶ στὰ πόδια τῆς νεκρῆς.

Στὸ ὕψος τοῦ δεξιοῦ της ὤμου ὑπῆρχε ἓνα κυκλικὸ ὀστέινο ἀντικείμενο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ξεκινοῦσε μιὰ σειρὰ λεπτότατων πετάλων ἀνθεμίων καὶ ροδάκων ἀπὸ κεχριμπάρι πού ἔφθαναν ὡς τὸ ὕψος τῶν ποδιῶν καὶ πρέπει νὰ σχετίζονται μὲ τὴ διακόσμηση ἑνὸς ξύλινου ἀντικειμένου.

Σὲ ὕψος περ. 0.25 μ. ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο ταφῆς στὸ δυτικὸ χεῖλος τοῦ τάφου βρέθηκαν ἓνας σιδερένιος τρίποδας μὲ ἓναν μπρούντζινο λέβητα, μιὰ ἀναποδογυρισμένη μπρούντζινη οἰνοχόη καὶ μιὰ ἐπίσης ἀναποδογυρισμένη μπρούντζινη ἐπάργυρη φιάλη. Τὰ δύο τελευταῖα ἀντικείμενα εἶναι προφανῶς τὰ ὑπολείμματα τῆς νεκρικῆς χοῆς. Στὸ ἴδιο περίπου ὕψος, στὰ ἀνατολικά τοῦ τάφου, ὑπῆρχε ἓνας πήλινος ἀμφορίσκος μὲ γωνιῶδες περίγραμμα. Στὸ χεῖλος τοῦ σκάμματος ὑπῆρχε ἓνας ἔλλειψοειδῆς σωρὸς ἀπὸ λευκῆς κροκάλες πού εἶχαν τοποθετηθεῖ ἐκεῖ σὰν «σῆμα» τοῦ τάφου.

Ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ποιότητα τῶν κτερισμάτων εἶναι ἐντυπωσιακὸς καὶ μαρτυρεῖ ψηλὸ πολιτισμικὸ ἐπίπεδο, ἐνῶ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ προφανῆς ἀντιστοιχία τῆς ταφῆς αὐτῆς καὶ τῶν εὐρημάτων τῆς Σίνδου.

14. ΠΕΛΛΑ

Κατὰ τὸ 1988 διενεργήθηκε στὴν Πέλλα ἀνασκαφὴ ὑπὸ τὴ διεύθυνση τῆς ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων Μ. Σιγανίδου στὸ ἀνάκτορο, στὴν ἀγορά, καὶ στὴ θέση «Κανάλι».

Ἀνάκτορο

Στὸ ἀνάκτορο ἡ ἀνασκαφὴ ἐπικεντρώθηκε σὲ τρεῖς τομεῖς: α) Ἄρχισε ἡ ἔρευνα στὸν χῶρο ἀνάμεσα στὶς αὐλές II καὶ V. β) Συνεχίστηκε ἡ ἔρευνα βόρεια τῆς βόρειας στοᾶς τοῦ κτιρίου V. γ) Συνεχίστηκε ἡ ἔρευνα στὸν χῶρο ΒΔ τοῦ κτιρίου IV καὶ Α-ΝΑ ἀπὸ τὴν πισίνα, ὁ ὁποῖος ὀνομάστηκε τομέας τοῦ ὑπόστυλου δωματίου.

α. Τομέας στεγασμένου χώρου (εἰκ. 67-68). Ἔχει ἀναφερθεῖ ἤδη ὅτι ὁ κεντρικὸς ἄξονας τοῦ ἀνακτόρου εἶναι ἓνα συγκρότημα ἀποτελούμενο ἀπὸ δύο ἰσοπλατεῖς ἀλλὰ ὄχι ἰσομήκεις αὐλές, ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες ὑπάρχει βραχύτερος

Εικ. 67-68. Στεγασμένη αίθουσα. Βόρειο θεμέλιο τοίχου β' φάσης.

στεγασμένος χώρος. Όλο τὸ σύστημα τῶν τριῶν αὐτῶν κατασκευῶν περιβάλλεται ἀπὸ συνεχῆ στοὰ-διάδρομο πλάτους 7 μ. Ἡ φετινὴ ἀνασκαφὴ εἶχε ὡς στόχο τὴν ἔρευνα τοῦ στεγασμένου χώρου ἐφόσον ἐδῶ διαπιστώνονται περισσότερες ἀπὸ μία φάσεις. Στὸ βόρειο τμήμα του ἀποκαλύφθηκαν δύο παράλληλοι τοῖχοι. Ἀπὸ τὸν παλαιότερο τοῖχο ἔχει ἀπομείνει ἡ λάξευσή του στὸν βράχο. Ὁ τοῖχος αὐτὸς βρίσκεται στὴν ἴδια εὐθεία μὲ τὸν μεγάλο βόρειο τοῖχο τοῦ κτιρίου I, τὸ ὁποῖο θεωρεῖται ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ ὡς ὁ ἐπίσημος χώρος διαβίωσης τῶν βασιλέων, καὶ πρέπει νὰ ἀνήκει στὴν ἀρχικὴ φάση κατασκευῆς τοῦ ἀνακτόρου. Τὸ θεμέλιο αὐτὸ ἀποκαλύφθηκε σὲ ὅλο του τὸ μῆκος· ἀποκαλύφθηκαν ἐπίσης καὶ οἱ πρὸς Νότο πλευρικοὶ τοῖχοι.

Σὲ ἀπόσταση 3.20 μ. βορειότερα κατασκευάζεται ἀργότερα νέος τοῖχος, τοῦ ὁποῖου σώζεται ἡ θεμελίωση καλῆς κατασκευῆς ἀπὸ μέσου μεγέθους λιθοπλίνθους (μέσων διαστάσεων 60×60 μ., πλάτους 2.60 μ.). Προφανῶς ὁ τοῖχος αὐτὸς κατασκευάστηκε γιὰ νὰ διευρυνθεῖ ἀργότερα πρὸς Βορρὰ ἢ στεγασμένη αἴθουσα. Στὸ θεμέλιο αὐτὸ ἐφάπτεται κάθετο θεμέλιο ἴδιας κατασκευῆς καὶ στὸ ἴδιο ἐπίπεδο σὲ ἀπόσταση 6.30 μ. ἀπὸ τὴ ΒΔ γωνία.

Στὸ νότιο τμήμα τῆς αἴθουσας ἡ κατάσταση δὲν ἔχει πλήρως ἀποσαφηνιστεῖ. Σὲ ὅλο τὸ πλάτος της ἀποκαλύφθηκε θεμέλιο πλάτους 1 μ., ὅμοιο μὲ τὸ ἐξωτερικὸ τμήμα τοῦ διπλοῦ θεμελίου τῆς νότιας αὐλῆς. Ἡ αὐλή, ὅπως εἶχε καὶ παλαιότερα ἀναφερθεῖ, ἀποτελεῖται ἀπὸ διπλὸ ἐν ἐπαφῇ θεμέλιο πλάτους ἐσωτερικοῦ 2.20 μ. καὶ ἐξωτερικοῦ 1 μ. Μικροὶ κάθετοι τοῖχοι ἔχουν ἀποκαλυφθεῖ στὸ νότιο τμήμα τοῦ στεγασμένου χώρου, τὸ πλάτος τῶν ὁποίων δὲν ξεπερνάει τὰ 0.70 μ. Σὲ δύο ἀπὸ τοὺς τοίχους διασώθηκε ἀνωδομὴ ἀπὸ μία σειρὰ καλοδουλεμένων λιθοπλίνθων.

Μικρὰ τμήματα ἀπὸ στρῶμα καταστροφῆς κεραμιδιῶν ἔχουν βρεθεῖ σὲ διάφορα σημεῖα, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα βρέθηκε μικρὸ κομμάτι 0.10×0.10 μ. περίπου ἀπὸ μωσαϊκὸ δάπεδο, πού ἀποτελεῖται ἀπὸ μικρὰ χαλίκια-ψηφίδες ὅμοια μὲ αὐτὰ τῶν γνωστῶν ψηφιδωτῶν τῆς Πέλλας.

β. Διερευνητικές τομές έγιναν στους χώρους τῆς βόρειας αὐλῆς (V), ὅπου ἀποκαλύφθηκαν δωμάτια σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα σώζεται σὲ καλὴ κατάσταση κατώφλι διαστ. 2.10×0.58 μ.

γ. Στὸν τομέα τοῦ ὑπόστυλου δωματίου (εἰκ. 69) ἀποκαλύφθηκε σειρά δωματίων ποὺ πλαισιώνει μιὰ ἀνοικτὴ αὐλὴ ἀπὸ δυτικὰ καὶ νότια. Τὸ σημαντικότερο ἀπὸ τὰ δωμάτια εἶναι τὸ πρῶτο ἀπὸ Βορρά, ἀμέσως ἀνατολικά ἀπὸ τὴν πισίνα, γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ ὁποῖου λαξεύτηκε ὁ βράχος σὲ βάθος 0.50 μ. ἕως 1.28 μ. καὶ ἔτσι σχηματίστηκε ἓνας ὀρθογώνιος χῶρος διαστ. 9.5×13 μ. Ὁ χῶρος εἶναι ὑπόστυλος ἐσωτερικά. Συνολικά σώζονται πέντε πεσσοὶ στὴ θέση τους διατεταγμένοι σὲ δύο σειρές. Οἱ πεσσοὶ ἀνήκουν στὴν ἀρχικὴ φάση κατασκευῆς τοῦ κτιρίου, ἢ ὁποῖα πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ στὸ τέλος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ὅπως φαίνεται ἀπὸ μικρὰ ἀγγεῖα (βαλσαμάριο, ψαροπινάκιο), ἐνσφράγιστες λαβές θασιτικῶν ἀμφορέων καὶ νομίσματα Κασσάνδρου, ποὺ βρέθηκαν πάνω στὸ βαθύτερα σωζόμενο δάπεδο. Ὁ ὑπόστυλος χῶρος πρέπει νὰ ἀποτελεῖ τὸ ὑπόγειο ἐνὸς δωματίου, ἐνῶ πάνω στους πεσσοὺς θὰ πατοῦσε τὸ δάπεδο τοῦ ἰσογείου. Τὸ κτίριο ἀργότερα ὑφίσταται ἀλλαγές· διαφοροὶ τοῖχοι ἀπὸ ἡμικατεργασμένους λίθους διαχωρίζουν τὸν ἐνιαῖο χῶρο, ἐνῶ μία ὀρθογώνια κατασκευὴ μὲ παχεῖς τοίχους, ἢ ὁποῖα καταστρέφει τὴ μορφή τοῦ ὑπάρχοντος κτιρίου σχηματίζει ἓνα μεγάλο ὀρθογώνιο χῶρο, ποὺ συνεχίζεται ἀνατολικότερα καταπατώντας τμῆμα τοῦ ἀνοικτοῦ χώρου τῆς αὐλῆς. Ἡ καταστροφή του καὶ ἐπομένως τῆς χρήσης τοῦ ὑπόστεγου χώρου μὲ τὴν ἀρχικὴ μορφή του συντελέστηκε πιθανῶς στὸ τέλος τοῦ 3ου αἰ. π.Χ., ὅπως τουλάχιστον φαίνεται ἀπὸ νόμισμα τοῦ Δημητρίου τοῦ II, ὅπως βρέθηκε στὸ λάξευμα θεμελίωσης.

Στὸν τομέα τῆς Ἀγορᾶς ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐπικεντρώθηκε στὴ βόρεια στοὰ καὶ στὴ ΝΔ γωνία τῆς. Στὴ βόρεια στοὰ ἀποκαλύφθηκε σειρά χώρων ποὺ εἶναι διατεταγμένοι ὁ ἓνας πίσω ἀπὸ τὸν ἄλλο στὸ βάθος μιᾶς στοᾶς, ὅπως ἄλλωστε συμβαίνει καὶ στὰ ὑπόλοιπα τμήματα τοῦ συγκροτήμα-

Ἀγορὰ

τος τῆς Ἀγορᾶς. Τὸ κέντρο τῆς στοᾶς αὐτῆς καταλαμβάνει μεγάλη αἴθουσα. Στὴ ΒΑ της γωνία ἀποκαλύφθηκε ὑποθεμελίωση βάρου ἐνὸς μνημείου. Στὴ γύρω περιοχή βρέθηκαν μικρὰ τμήματα μαρμάρινων ἀγαλμάτων. Τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα στὴ βόρεια στοὰ μαρτυροῦν ὅτι δὲν πρέπει νὰ χρησιμοποιήθηκε ὡς ἐμπορικὸ κέντρο. Ἀντίθετα μάλιστα, μιὰ σειρά ἀπὸ ὑποθεμελιώσεις μνημείων ποὺ βρέθηκαν ἔξω ἀπὸ τὴ στοὰ αὐτή, ἢ διάταξη τῶν χώρων της καθὼς καὶ ἐπιγραφικὲς ἐνδείξεις, ὅπως εἶναι ἡ ἀνεύρεση πῆλινου σφραγίσματος μὲ τὴν ἐπιγραφή: Πέλης πολιταρχῶν, δείχνουν μᾶλλον τὸν ἐπίσημο χαρακτήρα τῶν τμημάτων αὐτῶν.

Στὴ ΝΔ γωνία τῆς Ἀγορᾶς ἀποκαλύφθηκε τμήμα οἰκοδομήματος ἐνταγμένου στὸ συγκρότημά της: πρόκειται γιὰ ἓνα σύνολο χώρων γύρω ἀπὸ μιὰ περίστυλη αὐλή. Σὲ χώ-

Εἰκ. 69. Τομέας ὑπόστυλου δωματίου. Ὑπόστυλο δωμάτιο ἀνατολικά τῆς πύλης.

ρους τοῦ κτίσματος αὐτοῦ βρέθηκαν πολλὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, πῆλινα ἀγγεῖα καθὼς καὶ μονοσήμαντα πῆλινα σφραγίσματα ἀπὸ παπύρους.

Ἡ ἔρευνα στὴ θέση «Κανάλι» τῆς Πέλλας συνεχίσθηκε δυτικὰ τοῦ μεγάλου κυκλικοῦ κτιρίου ποὺ εἶχε ἀποκαλυφθεῖ σὲ παλιότερες ἀνασκαφές.

«Κανάλι»

Ὁ δρόμος μὲ προσανατολισμὸ Β-Ν, ποὺ περνάει δυτικὰ τοῦ κτιρίου αὐτοῦ, ἀποκαλύφθηκε σὲ ὅλο τὸ πλάτος τῶν 9 μ.· εἶναι στρωμένος μὲ πέτρινες πλάκες μὲ ἔντονη κυρτότητα στὴ μέση γιὰ τὴν εὐκόλη παροχέτευση τῶν νερῶν. Στὶς δύο πλευρές του δημιουργεῖται πεζόδρομος, πλ. 1.80 μ. - 1.90 μ., μὲ δύο σειρές δόμων, ἐνῶ σὲ μεταγενέστερη φάση του διασχίζεται ἀπὸ κτιστὸ ἀγωγό, τὸ ἐπίπεδό του ὑψώνεται καὶ διαμορφώνεται μὲ στρῶμα ἀπὸ μικρὲς πέτρες καὶ πυκνὰ κομμάτια κεραμιδιῶν. Ὁ δρόμος αὐτός, καθὼς καὶ ἕνας ἀκόμα δρόμος μὲ προσανατολισμὸ Β-Ν, πλ. 9 μ., ποὺ ἀποκαλύφθηκε τὸ 1985 στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς πόλης, καὶ ξεκινάει ἀπὸ τὴν πύλη τοῦ τείχους, πλαισιώνουν τὸν λόφο τοῦ ἀνακτόρου, στὴ νοητὴ τους ἐπέκταση.

Οἱ ἀνασκαφές στὴν Τορώνη τῆς Χαλκιδικῆς συνεχίστηκαν τὸ 1988 μὲ συνεργασία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας καὶ τοῦ Αὐστραλιανοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ καθηγητῆ Ἀλεξάνδρου Καμπίτογλου. Οἱ ἐργασίες περιορίστηκαν στὸ Ἀκρωτήριο τῆς Ληκύθου, ἡ συστηματικὴ ἐξερεύνηση τοῦ ὁποίου εἶχε ἀρχίσει τὸ 1986. Οἱ ἐργασίες τῆς ἀποστολῆς ἐπικεντρώθηκαν κυρίως σὲ τέσσερις τάφρους, τῶν ὁποίων οἱ ἀριθμοὶ εἶναι 61/62, 63, 68, 72.

15. ΤΟΡΩΝΗ

Στὴν Τάφρο 61/62 ἀνασκάφηκε σὲ βάθος τὸ ἐσωτερικὸ ἐνὸς μεγάλου ἡμικυκλικοῦ ὀχυρωματικοῦ πύργου (εἰκ. 70), ὁ ὁποῖος χρονολογεῖται στὴν ὕστερη βυζαντινὴ ἢ μεταβυζαντινὴ περίοδο. Στὴν κατασκευὴ τῶν δύο τοίχων τοῦ πύργου εἶχαν περιληφθεῖ καὶ κατεργασμένοι λίθοι τῆς ἀρχαϊκῆς καὶ κλασικῆς περιόδου σὲ δεύτερη χρῆση. Ἐνας ἀπ' αὐτοὺς

ἔφερε χαραγμένο στὴν ἐπιφάνειά του ἓνα ἀρχαῖο δῖγαμμα τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ τὴ μόνη ἐπιγραφὴ σὲ λίθο αὐτῆς τῆς περιόδου πὺ ἔχει μέχρι στιγμῆς βρεθεῖ στὴν Τορώνη. Ἡ μορφή τοῦ γράμματος δὲν εἶναι Εὐβοϊκὴ καὶ ἔτσι ἀποτελεῖ σημαντικό στοιχεῖο στὴν τρέχουσα ἐπιστημονικὴ συζήτηση γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς ἀποίκησης τῆς Τορώνης ἀπὸ τοὺς Χαλκιδεῖς τῆς Εὐβοίας.

Κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ ἡμικυκλικοῦ πύργου ἀποκαλύφθηκαν τοῖχοι καὶ σχετικὰ δάπεδα, πὺ χρονολογοῦνται στὸ β' ἡμισυ τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. (εἰκ. 71), τὰ ὁποῖα εἶναι προφανῶς λείψανα τῶν οἰκιῶν πὺ περιγράφονται ἀπὸ τὸν Θουκυδίδη στὴν ἀφήγησή του τῆς μάχης μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Σπαρτιατῶν στὴν Τορώνη τὸ 424/3 π.Χ. (IV. 113, 115).

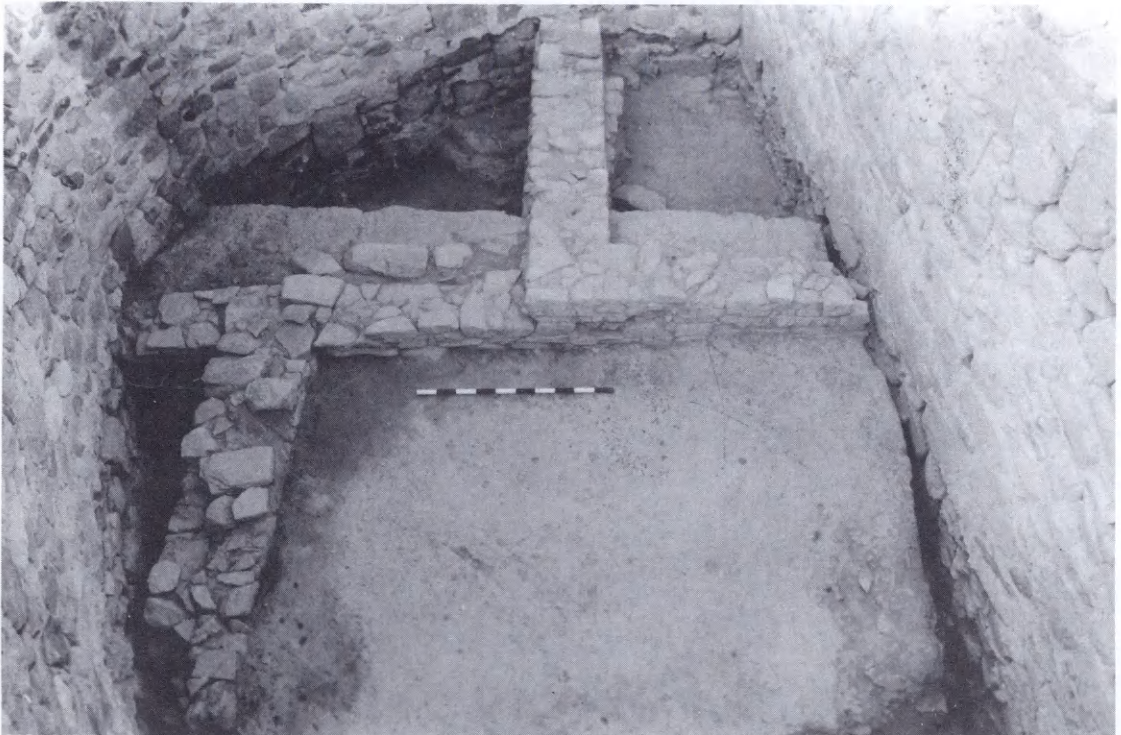
Εἰκ. 70. Τάφος 61/62. Ὁ ἡμικυκλικὸς πύργος καὶ τὸ ἀρχικό του δάπεδο.

Στήν Τάφρο 63 ανασκάφηκε μιὰ μεγάλη καμπύλη δεξαμενή. Ἡ ἐσωτερικὴ παρειὰ τοῦ κτιρίου ἦταν καλυμμένη μὲ ἓνα ἀδιάβροχο ἐπίχρισμα κονιάματος. Τὰ ὄστρακὰ ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ γέμισμα τῆς δεξαμενῆς στὸ ΝΔ τμῆμα τῆς τῆ χρονολογοῦν στὴν ἑλληνιστικὴ περίοδο ἢ καὶ ἀκόμη παλαιότερα, στὴν κλασικὴ. Στὸ ΒΑ τῆς τμῆμα ὅμως βρέθηκε ἓνα γέμισμα μὲ ὄστρακα τῆς μεταβυζαντινῆς περιόδου καὶ ἀπὸ πάνω μιὰ σειρὰ νεώτερων δαπέδων οἰκιῶν τῆς μεταβυζαντινῆς περιόδου, ἀπ' ὅπου προέρχεται ὁ ρωμαϊκὸς σφραγιδὸλίθος τῆς εἰκ. 72.

Στὴν Τάφρο 68 τὰ ἀρχαιότερα εὐρήματα ἀποκαλύφθηκαν στὸν νότιο τομέα καὶ συνίστανται ἀπὸ λίθινες βάσεις

Εἰκ. 71. Τάφος 61/62. Οἱ τοῖχοι τῆς κλασικῆς περιόδου καὶ τὰ σχετικὰ δάπεδα.

τοιχων από ωμόπλινθους που είχαν διαλυθεῖ και ἓνα χωμάτινο δάπεδο τὸ ὁποῖο δὲν ἀφαιρέθηκε. Τὰ κεραμεικὰ ὄστρακα που βρέθηκαν ἀμέσως ἐπάνω ἀπ' αὐτὸ τὸ δάπεδο ἦταν τῆς πρώιμης καὶ μέσης ἐπόχῃς τοῦ Χαλκοῦ καὶ τουλάχιστον ἓνα ὄστρακο ἦταν τῆς πρώιμης μυκηναϊκῆς περιόδου, πιθανότατα ΥἚ ΙΙΑ. Ἐπάνω ἀπ' αὐτὰ τὰ ὑπολείμματα ὑπῆρχε ἓνα ἄλλο χωμάτινο δάπεδο. Τὰ σχετικὰ μ' αὐτὸ τὸ δάπεδο κεραμεικὰ εὐρήματα ὑποδεικνύουν ὅτι ἀνῆκε στὴν ὕστερη ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ ἢ στὴν πρώιμη ἐποχὴ τοῦ Σιδήρου. Ἀνάμεσα στὰ λίγα μυκηναϊκὰ γραπτὰ ὄστρακα που βρέθηκαν στὶς ἀνασκαφές τοῦ 1986 καὶ 1988 στὴ Λήκυθο περιλαμβάνονται ἴσως τὰ πιὸ ἀρχαῖα γνωστὰ δείγματα εἰσαγμένης μυκηναϊκῆς κεραμεικῆς στὴ Μακεδονία. Στὴν Τάφρο 68 ἀνασκάφηκαν ἐπίσης ἓν μέρει καὶ δύο βόθροι που ἀπέφεραν κεραμεικὰ ὄστρακα τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. Σ' ἓναν ἀπ' αὐτοὺς τοὺς βόθρους βρέθηκε μιὰ μαρμαρίνη σταγόνα ἀπὸ τὸν θριγκὸ κτιρίου δωρικοῦ ρυθμοῦ. Μιὰ δεύτερη ὅμοια σταγόνα βρέθηκε σὲ νεώτερο στρώμα. Οἱ ἀνασκαφές τοῦ 1986 εἶχαν φέρει στὸ φῶς ἓνα ὄστρακο μὲ τὸ ὄνομα τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς χαραγμένο ἐπάνω του, που ἐπιβεβαίωσε τὴ δήλωση τοῦ Θουκυδίδη ὅτι ὑπῆρχε στὴ Λήκυθο ναὸς τῆς θεᾶς. Ἐὰν οἱ σταγόνες τῆς Τάφρου 68 ἀνήκουν στὸν ναό, αὐτὸς θὰ πρέπει νὰ ἦταν δωρικοῦ ρυθμοῦ.

Εἰκ. 72. Τάφος 63. Σφραγιδὸλιθος (ἀρ. εὐρ. 88.146).

Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ εὐρήματα τῆς ὕστερης βυζαντινῆς περιόδου περιλαμβάνουν ἓναν τοῖχο στὴν ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ ὁποίου βρέθηκε ἓνας ἀγωγὸς ἀπὸ πήλινους σωλῆνες, ποὺ χρησίμευε γιὰ τὴ διοχέτευση νεροῦ σὲ μιὰ διπλὴ δεξαμενὴ, ἡ ὁποία εἶχε ἀνασκαφεῖ ἀπὸ τὴν Ἐφορεία Βυζαντ. Ἀρχαιοτήτων τῆς Χαλκιδικῆς πρὶν ἀπὸ τὴν ἔναρξιν τῆς τρέχουσας ἀνασκαφῆς. Τὰ σχετικὰ εὐρήματα δείχνουν ὅτι ἡ χρῆση τοῦ τοίχου σταμάτησε τὸν 13ο μ.Χ. αἰ. Στὴν Τάφρο 68 σημειώθηκαν καὶ ἀρκετὰ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα τῆς μεταβυζαντινῆς περιόδου. Τὰ κεραμεικὰ εὐρήματα ἦταν πολλὰ, καὶ ἡ συστηματικὴ τους μελέτη θὰ ὀδηγήσει σὲ μιὰ πολὺ χρήσιμη ταξινόμηση τῆς μεταβυζαντικῆς κεραμεικῆς.

Στὴν Τάφρο 72 (εἰκ. 73) σὲ δύο βόθρους, βρέθηκαν μεγάλες ποσότητες ὕστερης βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς κεραμεικῆς. Στὴ μέση τῆς τάφρου ἀνασκάφτηκε ἓνας μεγάλος

Εἰκ. 73. Τάφος 72. Γενικὴ ἄποψη ἀπὸ ΒΔ.

ὀρθογώνιος τάφος κτισμένος με λίθους καὶ ἀσβεστοκονίαμα πού κατὰ πᾶσα πιθανότητα χρονολογεῖται στὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ. Στὰ βαθύτερα στρώματα ἀνασκάφηκε πολὺ ὑλικὸ τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς καὶ μεταξὺ ἄλλων μιὰ ἐπιφάνεια δαπέδου ἀπὸ πιεσμένο πηλὸ με μιὰ ὀπὴ γιὰ τὴν ὑποδοχὴ ξύλινου κίονα. Τὰ κεραμεικὰ ὄστρακα πού βρέθηκαν στὸ πήλινο δάπεδο καὶ στὸ ἀμέσως ὑπερκείμενο στρώμα ἦταν κυρίως τῆς πρώιμης ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ.

16. PENTINA

Στὸν ὄχυρὸ βυζαντινὸ οἰκισμὸ τῆς Ρεντίνας, ὁ καθηγητὴς Νικ. Μουτσόπουλος συνέχισε τὴν ἀνασκαφὴ τῆς βασιλικῆς με σκοπὸ νὰ ὀλοκληρωθεῖ ἡ ἔρευνα στὸ ἰσόγειο τμήμα της.

Διαπιστώθηκε ὅτι τὸ μνημεῖο εἶχε ταφικὸ προορισμὸ καὶ ὅτι ἡ ἡμιεξαγωνικὴ διαμόρφωση τῆς ἀψίδας τοῦ ἱεροῦ ἀποτελεῖ μιὰ προσθήκη ἢ ὁποία ἐπένδυσε ἐξωτερικὰ τὴν ἀρχικὴ ἀντίστοιχη ἡμιεξαγωνικὴ ἀψίδα γιὰ λόγους ἐπουλώσεως τῶν ρηγματώσεων καὶ ἐνισχύσεως τῆς κατασκευῆς.

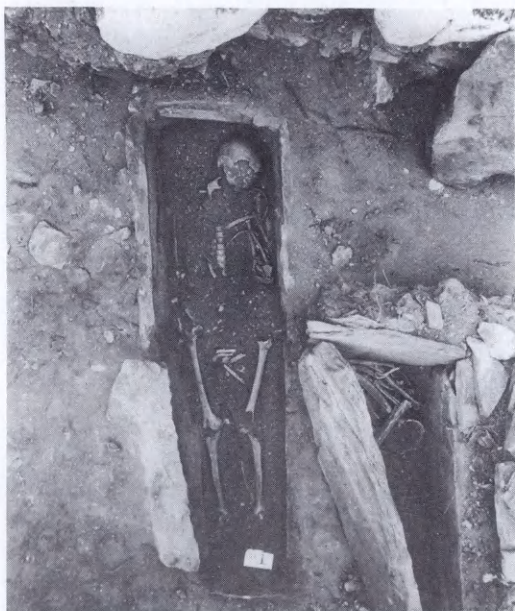
Ὁ ναὸς ἦταν κατασκευασμένος με μικρῶν διαστάσεων λίθους, μακρόστενους σχιστόλιθους καὶ ὡς συνδετικὸ ὑλικὸ χρησιμοποιήθηκε λάσπη, χωρὶς μάλιστα ἰδιαίτερη προσοχὴ καὶ ἐπιμέλεια στὴ θεμελίωσή του, ἢ ὁποία εἶναι μάλλον ἐπιπόλαιη. Ἡ μέχρι σήμερα ἔρευνα στὴν ἰδιόμορφη αὐτὴ βασιλικὴ ὀδηγεῖ στὴν ἄποψη ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ κιστέρνα προὔπηρχε (εἰκ. 74). Πιθανότατα, μετὰ τὴν ἀχρῆστευσὴ της, ἰδρύθηκε ἡ βασιλικὴ ἢ ὁποία καὶ τὴν περιέλαβε στὸ ἐσωτερικὸ της. Πάντως ἡ κιστέρνα διατηροῦσε τότε ἀκόμη ἓνα ὀρισμένο ὕψος ἐπάνω ἀπὸ τὸ ἔδαφος, πιθανότατα μέχρι τὸ ὕψος τῆς ὀροφῆς τῆς νέας κατασκευῆς. Τὸ ἰσόγειο (;) χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς ταφικὸς χώρος (εἰκ. 75). Ἡ ἐκκλησία, ἐφόσον ὑπῆρχε, θὰ βρισκόταν στὸν ὄροφο.

Ὁ ναὸς ἐσωτερικὰ ἦταν ὅλος τοιχογραφημένος· δυστυχῶς μόνον σπαράγματα τοιχογραφιῶν βρέθηκαν ἀνάμεσα στὶς ἐπιχώσεις. Οἱ ταφές συνοδεύονταν ἀπὸ βυζαντινὰ ἀγγεῖα καὶ σὲ ὀρισμένες βρέθηκε νόμισμα στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ

τάφου, κοντά στο κρανίο, γεγονός που οδηγεί στη σκέψη ότι και την εποχή αυτή έξακολουθοῦσε ἡ συνήθεια τῆς τοποθέτησεως στο στόμα τοῦ νεκροῦ τοῦ χαρῶνιου νομίσματος.

Εἰκ. 74. Ὁ νάρθηκας τῆς βασιλικῆς.

Εἰκ. 75. Ταφές.

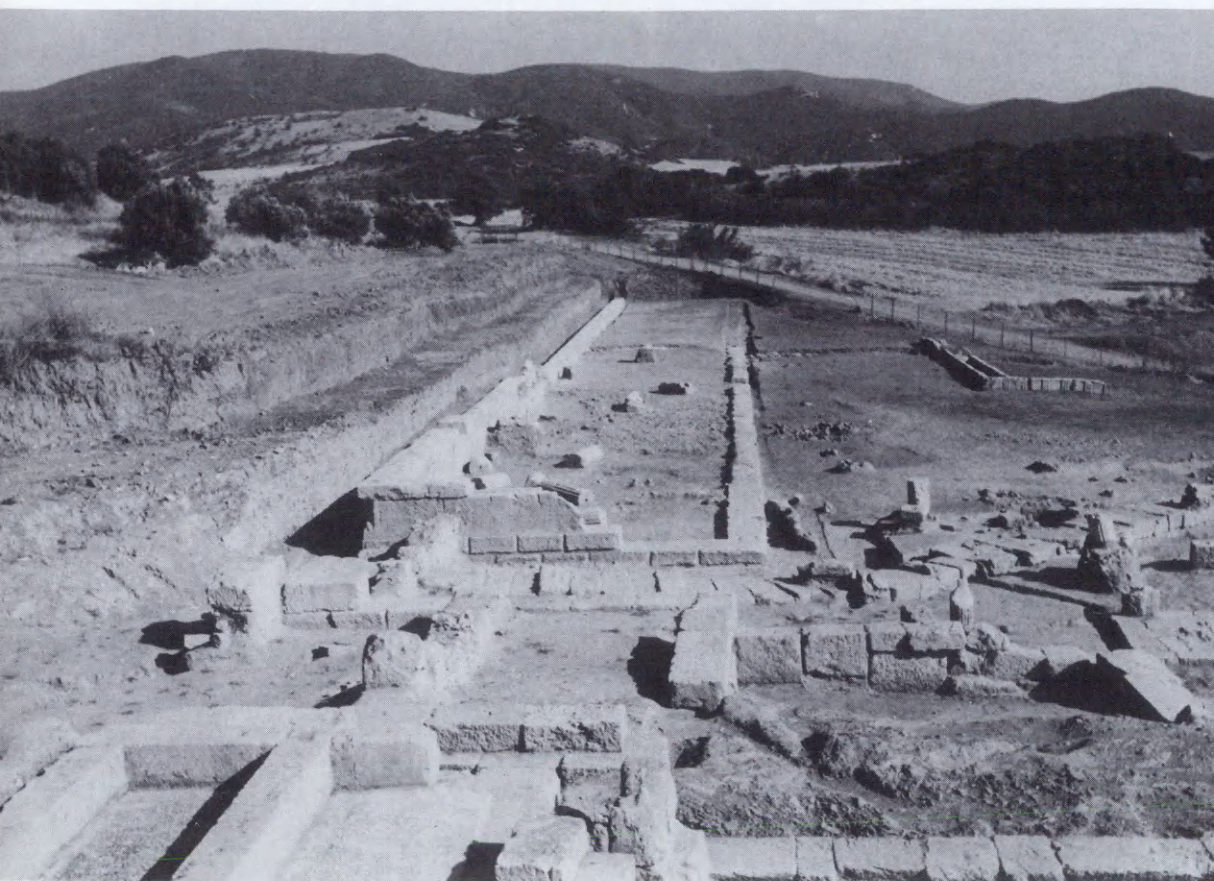
17. ΑΜΦΙΠΟΛΗ
(Ἀρχαία)

Στὴν Ἀμφίπολη συνεχίστηκε καὶ κατὰ τὸ 1988 ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Γυμνασίου ἀπὸ τὴν ἐπιμελήτρια Ἀρχαιοτήτων Καλλιόπη Δημ. Λαζαρίδη.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν φετινῶν ἐργασιῶν ἐρευνήθηκε ὁ χῶρος ποὺ σχηματίζεται μεταξὺ τῶν κτιρίων τοῦ δημόσιου αὐτοῦ συγκροτήματος, δηλαδή τῆς Παλαίστρας, τῶν Δεξαμενῶν καὶ τοῦ Ἐυστοῦ καὶ συνεχίστηκε ἡ ἀποκάλυψη τοῦ κτιρίου τοῦ Ἐυστοῦ πρὸς τὰ Α.

Ὁ ξυστός δρόμος, στωϊκὸ οἰκοδόμημα ἰδιαίτερα ἐπίμηκες, ἀποκαλύφθηκε σὲ συνολικὸ μῆκος 75 μ. περίπου (εἶκ. 76), μέχρι τὴν περίφραξη τοῦ ἀπαλλοτριωθέντος ἀγροῦ.

Εἶκ. 76. Ὁ ξυστός δρόμος τοῦ Γυμνασίου ἀπὸ ΝΑ.

Τρεῖς τομῆς πού ἔγιναν στή νοητή γραμμὴ τῆς προέκτασῆς του, ἔδειξαν ὅτι τὸ κτίριο φθάνει μέχρι μήκους 125.60 μ. καὶ σώζεται στὸ ὕψος τοῦ τέταρτου δόμου. Ὁ ξυστός συνεχίζεται καὶ πέραν τῶν τομῶν, πιθανότατα μέχρι συμπλήρωσεως τοῦ μήκους τοῦ ἑνὸς σταδίου, ἀπαραίτητου γιὰ τὴν ἐξάσκηση στὸ ἀγώνισμα τοῦ δρόμου μὲ ἀντίξοες καιρικές συνθῆκες. Τὸ ἐσωτ. πλάτος τοῦ κτιρίου εἶναι 7.10 μ., ἰκανὸ γιὰ τὴν ἄθληση 5-7 δρομέων. Οἱ τοῖχοι σώζονται σὲ ὕψος 2.43-0.88 μ., δηλαδὴ ἀπὸ τὸν 5ο ἕως τὸν 2ο δόμο καὶ ἔχουν πᾶχος 0.80 μ. (εἰκ. 77). Κατασκευασμένοι ἀπὸ πωροπλίνθους μὲ πολλὴ ἐπιμελημένη ἐργασία, φέρουν περιτένεια, ἀναθυρώσεις, μοχλοβόθρια σὲ μονή ἢ διπλὴ σειρὰ, μεταλλικούς συνδέσμους, ἐγκοπὲς γιὰ τὴν ἀνάρτηση μὲ καρκίνο. Οἱ

Εἰκ. 77. Τοιχοποιία τοῦ ξυστοῦ.

τρεις κατώτεροι δόμοι με τοιχοποιία ισόδομη ύψους 0.40 μ., ο 4ος δόμος από όρθοστάτες, ύψους 0.87 μ., σε διπλή σειρά, ο 5ος δόμος από στενές πάλι πλίνθους, που σχηματίζουν πάνω γόμφους. Σε αντίθεση με τη διπλή σειρά μοχλοβοθρίων του 3ου δόμου για την ένθεση ανά δύο όρθοστατών κατά πλάτος, η ύπαρξη γόμφων στον 5ο δόμο ίσως να είναι δηλωτική της ένθεσης πλίνθων από πηλό, όπως συμβαίνει και σε άλλα παρόμοια κτίρια· εξάλλου βρέθηκαν και δύο όπτόπλινθοι στην επίχωση του βόρειου τοίχου.

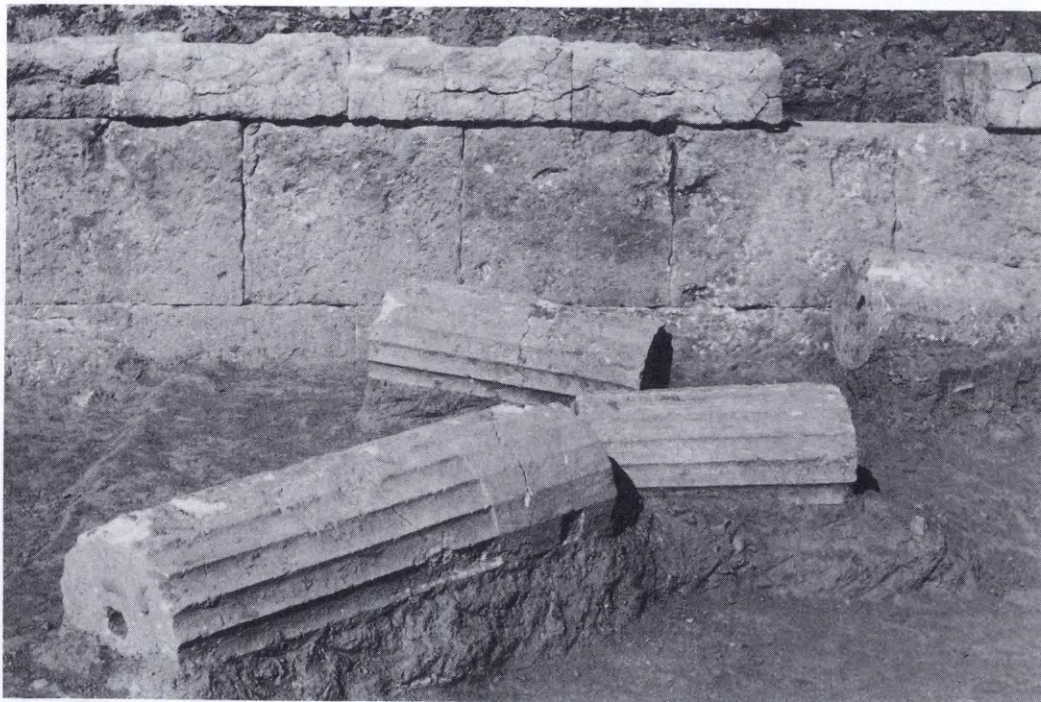
Η νότια πλευρά που διασώζεται σε συν. μήκος 43.50 μ. και σε ύψος δύο δόμων, με μοχλοβόθρια για την ένθεση των υπερκείμενων πλίνθων, έφερε τοίχο σε μήκος 7.15 μ. από τη ΝΔ γωνία του κτιρίου. Από το σημείο αυτό αρχίζει στυλοβάτης δωρικής κιονοστοιχίας, στην επιφάνεια του οποίου διακρίνονται τα ίχνη της διαμέτρου (0.60 μ.) 9 κιόνων, με μετακιόνιο διάστημα 2.30-2.65 μ. Η θεμελίωση του στυλοβάτη, που εξέχει κατά 0.10 μ., ακολουθεί άνοδικά την κλίση του εδάφους προς τα Α. Κάτω από τη θεμελίωση αυτή υπάρχει υποθεμελίωση από δέκα πωροπλίνθους, τοποθετημένους κατά διαστήματα 1.93-2.08 μ. Οι πλίνθοι αυτοί αντιστοιχοῦν ακριβώς με τα ίχνη της διαμέτρου των κιόνων στο στυλοβάτη, τοποθετήθηκαν προφανώς για λόγους στατικότητας του κτιρίου και ακολουθοῦν την κλίση του εδάφους.

Έκτος από τους έξι σπονδύλους που βρέθηκαν πεσμένοι έξω από τον ξυστό κατά την περυσινή άνασκαφή, αποκαλύφθηκαν φέτος σκορπισμένοι στο έσωτερικό του κτιρίου άλλοι οκτώ σπόνδυλοι από πωρόλιθο επίσης στο βάθος του στυλοβάτη. Έτσι είναι δυνατόν να αποκατασταθεί η μορφή των κιόνων περίπου σε όλο το ύψος τους, από τρεις διαφορετικούς σπονδύλους (εικ. 78), σε άνωτερο σωζόμενο ύψος 4.32 μ. Οι κατώτεροι, φέρουν άπλη δήλωση των αίχμων των ραβδώσεων. Ακολουθοῦν σπόνδυλοι, οι όποιοι σε μήκος 0.57-0.54 μ. φέρουν επίσης ραβδώσεις με άπλη δήλωση των αίχμων τους, ενώ στο υπόλοιπο μήκος τους είκοσι ραβδώσεις με τις αῦλακες. Ο τρίτος προς τα πάνω σπόνδυλος έχει ραβδώσεις με αῦλακες σε όλο του το μήκος.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ δωρικὸ κιονόκρανο, ποῦ βρέθηκε πέρυσι σπασμένο καὶ ἀντεστραμμένο στὸ βάθος τῆς θεμελίωσης τῆς ἀρχῆς τοῦ στυλοβάτη καὶ σὲ ἐπαφή μὲ τὴν ἐξωτερικὴ πλευρά, ἀποκαλύφθηκε ἓνα δεύτερο κιονόκρανο δωρικὸ, ἐπίσης ἀπὸ πωρόλιθο. Στὸ κτίριο ὑπάρχουν δύο ἀνοίγματα, τὸ ἓνα στὸν βόρειο τοῖχο, ἐπιχρισμένο μὲ κονίαμα, σὲ ἀπόσταση 7 μ. ἀπὸ τὴ ΒΔ γωνία, στὸ ὕψος τοῦ 5ου δόμου μήκους 1 μ., ποῦ ἴσως νὰ ἦταν παράθυρο καὶ τὸ δεύτερο ἀνοίγμα στὸ στυλοβάτη, σὲ ἀπόσταση 25.50 μ. ἀπὸ τὴ ΝΔ γωνία, μεταξύ 6ου καὶ 7ου κίονα, ποῦ πρέπει νὰ ἦταν εἴσοδος, πλάτους 1.97 μ.

Σὲ ἀπόσταση περίπου 40 μ. ἀπὸ τὴ δυτικὴ στενὴ πλευρὰ τοῦ Ἐυστοῦ καὶ κάτω ἀπὸ τὶς κοιλασμένες πλίνθους τῶν δύο μακρῶν πλευρῶν, διέρχεται κτιστὸς ἀγωγός, ποῦ διασχίζει κάθετα τὸ κτίριο, προφανῶς γιὰ νὰ ἀνακουφίζει

Εἰκ. 78. Σπόνδυλοι δωρικῶν κίωνων ξυστοῦ.

αὐτὴ τὴν τόσο ἐπιμήκη κατασκευὴ ἀπὸ τὶς πιέσεις τῶν ὀμβρίων ὑδάτων τῆς πλαγιᾶς, ὅπου εἶναι κτισμένος. Ὁ ἀγωγὸς συνεχίζει καὶ νότια ἀπὸ τὸν Ξυστὸ σὲ μῆκος 13.53 μ., ὅπου τὸ νότιο ἄκρο του εἶναι κατεστραμμένο, ἐνῶ βόρεια ἀπὸ τὸν Ξυστὸ δὲν διερευνήθηκε. Κατασκευασμένος ἀπὸ τέσσερις πωρόπλακες ἔχει ἐξωτ. διαστάσεις 1.10×1 μ., ἀποκαλύφθηκε σὲ μῆκος 20.60 μ. συνολικὰ καὶ μοιάζει πολὺ στὸν κατὰ 0.50 μ. μεγαλύτερό του κεντρικὸ ἀποχετευτικὸ ἀγωγὸ τοῦ Γυμνασίου.

Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κτιρίου ἀλλὰ καὶ ἐξωτερικά, ἀποκαλύφθηκαν δύο στρώματα καταστροφῆς τῆς στέγης. Τὸ ἀρχαιότερο στρώμα καταστροφῆς, στὸ βάθος τοῦ τρίτου δόμου, δηλαδὴ στὴν ἐπιφάνεια τοῦ στυλοβάτη, πολὺ πυκνὸ, ἀπὸ σπασμένες κεραμίδες στέγης λακωνικοῦ τύπου, ποὺ καλύπτουν στρώση στάχτης μὲ κάρβουνα καὶ καμένα ὄστρακα, δείχνει ὅτι τὸ κτίριο καταστράφηκε ἀπὸ μεγάλη πυρκαγιά. Κάτω ἀπὸ αὐτὸ τὸ στρώμα καταστροφῆς, διαπιστώθηκε ἀπὸ δύο τομές, ὅτι σώζεται σὲ ὅλο τὸ πλάτος τοῦ ξυστοῦ ὁ δρόμος, πάχους 0.10 μ., ἀπὸ καθαρὸ συμπαγὲς χῶμα ἰσοπεδωμένο καὶ ἀπὸ κάτω σκληρὸ ὑπόστρωμα, πάχους 0.16 μ., ἀπὸ διαλυμένο πωρόλιθο, σκληρὸ χῶμα καὶ κομμάτια μαλακοῦ βράχου. Ὁ δρόμος περνοῦσε πάνω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἀγωγοῦ ποὺ διέσχισε τὸ κτίριο. Ὁ Ξυστὸς πρέπει νὰ ἦταν ἐπιχρισμένος ἐσωτερικὰ μὲ ἐρυθρὸ κονίαμα, πολλὰ θραύσματα τοῦ ὁποίου βρέθηκαν στὴν ἐπίχωση τοῦ ἀρχαιότερου στρώματος καταστροφῆς τῆς στέγης, καθὼς καὶ τμῆμα ἠγεμόνος κεράμου μὲ λευκὸ ἐπίχρισμα. Στὸ ἴδιο στρώμα βρέθηκε καὶ λίθινη σφαίρα βαλλιστικῆς μηχανῆς, ὅπως ἐξᾴλλου καὶ σὲ ἄλλα σημεῖα τοῦ Γυμνασίου, ἐνδεικτικὸ ἴσως στοιχεῖο ὅτι ἡ καταστροφὴ ἐπῆλθε ἀπὸ ἐπίθεση καὶ πυρκαγιά.

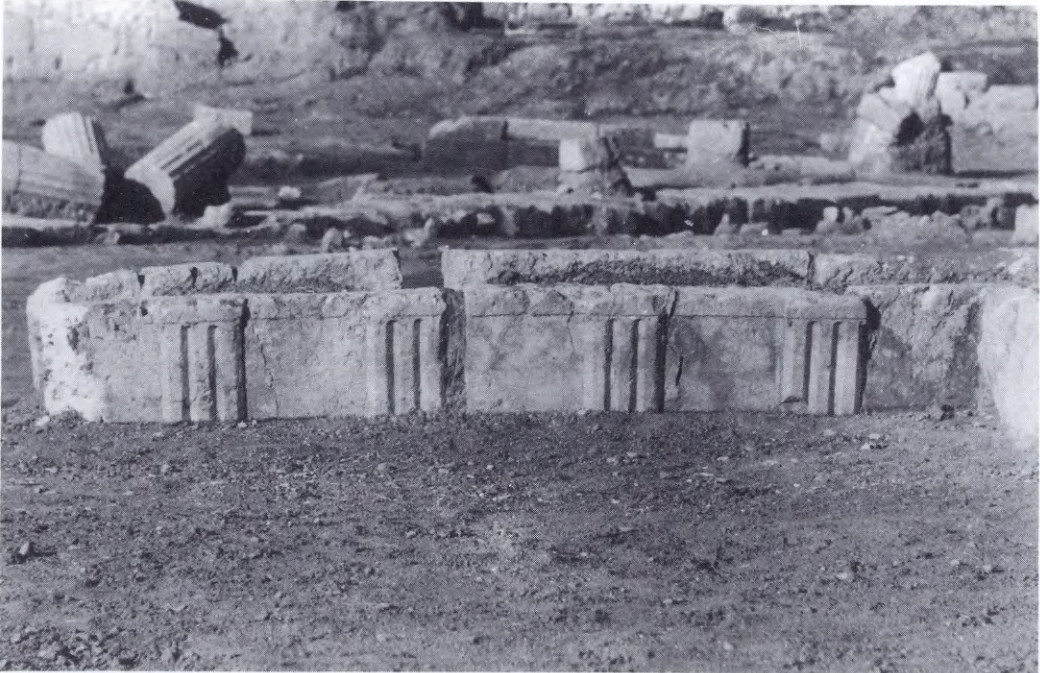
Σὲ ἀπόσταση 9.50 μ. ἀπὸ τὴν εἴσοδο στὸν στυλοβάτη τοῦ Ξυστοῦ καὶ 20 μ. περίπου ἀπὸ τὴ ΒΑ γωνία τῆς Παλαίστρας, ἀποκαλύφθηκε ἡ γωνία μεταγενέστερης κατασκευῆς, ποὺ ἔγινε ἀπὸ διάζωμα δωρικοῦ θριγκοῦ, ἀπὸ πωρόλιθο ἐπίσης (εἰκ. 79). Κάθε τμῆμα τοῦ διαζώματος, ποὺ

πιθανότατα ανήκει στον θριγκὸ τοῦ Ξυστοῦ, ἔχει δύο τρίγλυφα καὶ μετόπες. Ἡ κατασκευὴ σὲ σχῆμα Π, ἀπὸ δύο σειρὲς τριγλύφων καὶ μετοπῶν, πρὸς τὴν ἐξωτ. πλευρά, σὲ ἀπόσταση 0.65-0.85 μ., ἔχει μῆκος 17 μ. στὴ βόρεια πλευρά, 5 μ. στὴ δυτικὴ καὶ 1.50 μ. στὴν ἀνατολική.

Ἐξωτερικὰ τοῦ Ξυστοῦ κατὰ μῆκος τοῦ στυλοβάτη, στὸ βάθος τῆς ὑποθεμελίωσής του, ἀποκαλύφθηκαν συγκεντρωμένες πολλὲς ἐστίες, πρόχειρα κατασκευασμένες, πού ἔδωσαν πολλὰ ὅστὰ ζώων, λίγα κοχύλια, κάρβουνα, στάχτες καὶ ὄστρακα πινακίων καὶ πρόχων. Σὲ μία μεμονωμένη ἐστία, βρέθηκαν στὴ θέση τους 2 πρόχοι, 8 πινάκια ὀμφαλωτὰ καὶ μικρὸς σκύφος, ὅλα ἐμβαπτισμένα στὸ χρῶμα (3ου-2ου π.Χ. αἰ.).

Περίπου 6 μ. νότια τοῦ Ξυστοῦ καὶ 4 μ. ἀπὸ τὴ ΝΔ γωνία του, στὸ βάθος θεμελίωσης, ἀποκαλύφθηκε στὴ θέση

Εἰκ. 79. Τρίγλυφα καὶ μετόπες δωρικοῦ θριγκοῦ.

του πωρόπλινθος περίπου τετράγωνος με κυκλική όπή ένθεσης και στα ΒΑ του, τρεις μικρές κυκλικές κατασκευές (διαμ. 0.20 μ. περίπου) από μικρές κοιλασμένες πέτρες και κεραμίδες. Τέλος στην περιοχή, δυστυχώς όχι στη θέση τους, αλλά σε επίχωση, βρέθηκαν τρεις πωρόπλινθοι παραπλήσιοι με τον πρώτο. Περίπου τετράγωνες είναι και οι τέσσερις βάσεις, με διαστάσεις που κυμαίνονται από 0.59-0.42 μ. και τόρμους κυκλικούς ή τετράγωνους (διαστ. 0.10-0.13 μ.), πιθανότατα για την ένθεση ξύλινων πασσάλων, ένδεικτικῶν κάποιας κατασκευής, που θα καθόριζε συγκεκριμένες αποστάσεις. Ίσως λοιπόν να έχουμε και στο Γυμνάσιο Ἀμφιπόλεως, όπως και στῶν Δελφῶν, μία τόσο σπάνια έξαιτίας τῆς κατασκευῆς της, παραδρομίδα. Τοποθετημένη παράλληλα πρὸς στὸν Ξυστό, ὀρίζεται στὸ μῆκος ἀπὸ τὴν ἄφεση καὶ τὸ τέρμα, ὅπως δηλώνουν λίθινες κατασκευές με ὀπές ένθεσης ξύλινων πασσάλων, που ὀρίζαν τοὺς διαδρόμους, γιὰ τὴν ἐξάσκηση τῶν ἀθλητῶν καὶ ἔξω ἀπὸ τὸν Ξυστό, στὸ ἀγώνισμα τοῦ δρόμου, με καλές καιρικῆς συνθῆκες. Τέλος ὀλοκληρώθηκε ἡ ἔρευνα στὴν περιοχή τοῦ βωμοῦ, ὁ ὁποῖος βρίσκεται ἀνάμεσα στὰ κτίρια τοῦ Γυμνασίου. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς δύο ἀποθέτες που εἶχαν βρεθεῖ πέρυσι, ἀποκαλύφθηκαν ἄλλοι δύο ΝΑ τοῦ βωμοῦ, ἐνῶ χρησιμοποιήθηκαν καὶ μεγάλα βαθύσματα τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸ (εἰκ. 80). Οἱ ἀποθέτες ἦταν γεμάτοι με καμένα ξύλα, πολλὰ κάρβουνα, στάχτες, πλῆθος ὀστῶν ζῶων, λίγα κοχύλια καὶ ἔδωσαν μεγάλη ποσότητα κεραμεικῆς.

Ἡ ἀνασκαφὴ ὄλου τοῦ χώρου ἔδωσε καὶ ἐφέτος πλῆθος κινητῶν εὐρημάτων, που χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸ τέλος τῆς κλασικῆς ἐποχῆς ἔως τὸν 2ο μ.Χ. αἰ.

- Ὅστρακα ἀγγείων ἀβαφῶν, ὀξυπύθμενων ἀμφορέων με ἐνσφράγιστες λαβές —κυρίως Θασίων—, ἐρυθροβαφῶν καὶ μελαμβαφῶν ἀγγείων ἐμβαπτισμένων στὸ χρῶμα, μεγариκῶν, ἓνα ἀπὸ τὸν Ξυστό με παράσταση δρομέα (εἰκ. 81), ἀττικῶν με ἐμπαιστὴ διακόσμηση —δυτικῆς κλιτύος, κυρίως σκύφων καὶ πινακίων, ὀστρακα πυξίδων με λευκὸ ἐπίχρυσμα καὶ διακόσμηση φυτικὴ καὶ ταινιωτῆ.

Περιοχὴ βωμοῦ

Εὐρήματα

Είχ. 80. Ὁ βωμὸς καὶ οἱ τέσσερις ἀποθέτες.

Είχ. 81. Ὅστρακο σκύφου μὲ παράσταση
δρομέα ἀπὸ τὸν ζυστό.

- Ὅστρακα πλαστικῶν ἀγγείων.
- Τμήματα εἰδωλίων.
- Λυχάρια.
- Πήλινες καὶ μολύβδινες ἀγνύθες καὶ βάρη.
- Αἰχμὲς ἀκοντίων καὶ βελῶν.
- Ὅρειχάλκινες πόρπες καὶ περόνες.
- Πολλὰ χάλκινα νομίσματα Μακεδόνων βασιλέων ἀπὸ τὸν Φίλιππο Β' καὶ μέχρι τὸν αὐτοκράτορα Ἀδριανὸ καὶ πόλεων κυρίως τῆς Ἀμφιπόλεως, Πέλλας, Θεσσαλονίκης, Φιλίππων, Μακεδόνων. Λίγα ἀσημένια, ὅπως τετράδραχμο Θασίων τοῦ 2ου π.Χ. αἰ. Στὰ βαθύτερα στρώματα, κοντὰ σὲ ἀγωγούς, βρέθηκαν νομίσματα ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 5ου ἕως τὶς ἀρχὲς τοῦ 3ου π.Χ. αἰ., Ἀμφιπόλεως, Μαρώνειας, Ἀβδήρων, Αἴνου, ποὺ εἶναι καὶ τὰ ἀρχαιότερα.

Ἐπειδὴ καθυστερεῖ ἡ κατασκευὴ στεγάστρου καὶ οἱ παγωνιᾶς εἶναι ἰδιαίτερα καταστροφικῆς, συνεχίστηκαν γιὰ δευτέρη χρονιά οἱ ἐργασίες τῆς ἐπὶ τόπου προστασίας τοῦ πωρολίθου καὶ τῆς πρόχειρης στέγασης ἰδιαίτερα εὐπαθῶν τμημάτων. Ἐγινε μεταφορὰ τῶν πωρολιθικῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ποὺ κινδύνευαν ἄμεσα, στὸ Μουσεῖο Ἀμφιπόλεως, γιὰ μελλοντικὴ συντήρηση, καθὼς καὶ μαρμάρινων θραυσμάτων, πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα συγκολλήθηκαν. Ἐπίσης ἄρχισε ἡ κατασκευὴ ἐκμαγείων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ ἡ τοποθέτησή τους στὸν χῶρο.

Παράλληλα ἔγιναν ἐργασίες διευθέτησης μὲ ἀποχωμάτωση ὅλης τῆς περιοχῆς μεταξὺ Ἐυστοῦ καὶ Παλαίστρας καὶ κατασκευὴ ἀναλήμματος πίσω ἀπὸ τὸν Ἐυστό. Τέλος γιὰ τὴν ἐνοποίηση τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου μὲ τὸν χῶρο τοῦ Γυμνασίου, ἔγινε καθαρισμὸς τοῦ Ἀνατ. τείχους τῆς πόλης καὶ διάνοιξη δρόμου ποὺ τὸ συνδέει μὲ τὸ Γυμνάσιο.

ἀπὸ τὸν ἔφορο Ἀρχαιοτήτων *Χαρ. Μπακιρτζῆ*. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἀνασκαφῶν σὲ αὐτὸν τὸν σημαντικὸ παλαιохριστιανικὸ χῶρο τῆς Βόρειας Ἑλλάδας ἐπιτακτικὴ εἶναι καὶ ἡ ἀνάγκη γενικῆς τακτοποίησης τῶν ἤδη ἀνεσκαμμένων μνημείων τῆς.

Γιὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς οἱ φετινὲς ἐργασίες στράφηκαν στὴ διευθέτηση τῆς πρόσβασης πρὸς τὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο. Μετὰ τὴν κοπή τῆς ἄγριας βλάστησης καὶ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν μπάζων ἀποκαλύφθηκαν τὰ ἐρείπια τετράπλευρου πύργου (πλευρᾶς 6.90 μ.) (εἰκ. 82) καὶ σὲ μῆκος 45 μ. τεῖχος, ποὺ περιέβαλλε τὴ Χριστιανικὴ Ἀμφίπολη ἀπὸ Δυσμάς. Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ πύργου βρέθηκε κενὸς κιβωτιόσχημος τάφος, κατασκευασμένος μὲ μάρμαρα ἀπὸ ἀρχαιότερα κτίρια (εἰκ. 83). Βορείως τοῦ πύργου, 5.10 μ. ἐντοπίστηκε πυλὶδα, πλ. 1.06-1.15 μ., τῆς ὁποίας τὸ κατώφλι βρίσκεται ὑπερυψωμένο 1 μ. περίπου ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους. Νοτίως τοῦ πύργου 10 μ. βρέθηκε τὸ κάτω τμήμα κτιστῆς κλίμακας ἀνόδου στὸν περιδρομὸ τοῦ τεύχους. Τὸ ὀχυρωματικὸ αὐτὸ ἔργο κτίστηκε μὲ λίθους καὶ *spolia* ἀπὸ ἀρχαιότερα κτίρια. Ἔχει πλάτος 2.10 μ. καὶ σώθηκε σὲ ὕψος 1.50 μ. Χρονολογεῖται σὲ σύγκριση μὲ παρόμοιας τοιχοδομίας τμήματα τῶν τειχῶν τῆς Ἀμφιπόλεως, ποὺ ἀνασκάφηκαν ἀπὸ τὸν Δ. Λαζαρίδη, στὰ ρωμαϊκὰ χρῶ-

Εἰκ. 82. Ἐξωτερικὸς δυτικὸς περίβολος.

νια και διαπιστώθηκε ὅτι ἦταν σὲ χρῆση και κατὰ τὰ παλαιοχριστιανικά. Ἀπέχει 80 μ. ἀπὸ δεύτερο, ἐσωτερικό, πρὸς Ἀνατολὰς και ἀσφαλῶς νεώτερό του περίβολο, πὺ ἀποκαλύφθηκε τὸ 1975 και διαπιστώθηκε ὅτι τέμνει κατὰ πλάτος τὸν νάρθηκα τῆς βασιλικῆς Α. Ἀνάμεσα στοὺς δύο περιβόλους βρίσκονται τὰ ἐρείπια τῆς βασιλικῆς Γ και ἄλλων κτιρίων τῆς ἀρχαιότητος. Συνεπῶς ὁ περίβολος πὺ ἀποκαλύφθηκε φέτος εἶναι ὁ ἐξωτερικὸς δυτικὸς περίβολος τῆς Χριστιανικῆς Ἀμφιπόλεως. Μετὰ τίς ἐργασίες ἡ πρόσβαση πρὸς τὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο προσέλαβε μνημειακότερο χαρακτήρα.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς βρέθηκαν δύο μαρμάρινα κεφάλια και ἕνας κορμὸς ἀπὸ ἀγαλματίδια ρωμαϊκῶν χρόνων, πολλὰ κομμάτια ἀπὸ μαρμάρινα και πέτρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἀρχαιότερων κτιρίων, τὰ ὅποια εἶχαν χρησιμοποιοθεῖ ὡς οἰκοδομικὸ ὑλικὸ γιὰ τὴν ἀνέγερση τοῦ τείχους, ἄφθονη κεραμεικὴ ἐλληνιστικῶν, ρωμαϊκῶν,

Εἰκ. 83. Ἐξωτερικὸς δυτικὸς περίβολος. Πύργος Α. Τάφος στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ πύργου.

ύστερορρωμαϊκῶν-παλαιοχριστιανικῶν χρόνων (κεραμεική ἐπιτραπέζια πολυτελείας καὶ καθημερινῆς χρήσης), κομμάτια ἀπὸ λύχνους, γυάλινα σκεύη καὶ κανδηλῆες, ἐνσφράγιστοι πλίνθοι, μικρὰ ἀντικείμενα, ὅσα καὶ ὄστρεα. Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ εὐρήματα προέρχονται ἀπὸ τὸν καθαρισμὸ τοῦ τείχους καὶ μόνον ὅσα συλλέχθηκαν ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ πύργου φέρουν χρήσιμες στρωματογραφικὲς ἐνδείξεις.

Στὸν προϊστορικὸ οἰκισμὸ τοῦ Ντικιλὶ Τὰς ἡ ἐλληνογαλλικὴ ἐρευνητικὴ ὁμάδα μὲ τὴ διεύθυνση τῆς ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη καὶ τοῦ R. Treuil, καθηγητῆ τοῦ Πανεπιστημίου Paris I, ἀσχολήθηκε μὲ τὴν ταξινόμηση καὶ τὴ μελέτη τοῦ ἀρχαιολογικοῦ ὑλικοῦ τῶν δύο προηγούμενων ἀνασκαφικῶν περιόδων καὶ τὴν καταλογογράφηση τοῦ στὸν ἠλεκτρονικὸ ὑπολογιστῆ. Προχώρησε ἐπίσης στὸν σχεδιασμὸ καὶ τὴν ὀργάνωση ἐκτεταμένης ἔρευνας γιὰ τὸ 1989 στὸν τομέα V, ὅπου ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1987 εἶχε ἐντοπίσει κτίσματα Μέσης Νεολιθικῆς Ἐποχῆς.

19. ΝΤΙΚΙΛΙ-ΤΑΣ

Συνεχίστηκαν φέτος οἱ ἀνασκαφικὲς ἔρευνες στὴν ἀρχαία πόλη τῶν Ἀβδήρων μὲ χρηματοδότηση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας καὶ τοῦ Ὑπουργείου Μακεδονίας-Θράκης ἀπὸ τὴν ἔφορο Ἀρχαιοτήτων Χάιδω Κουκούλη-Χρυσανθάκη. Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα περιορίστηκε φέτος στὸν βόρειο περιβόλο τῶν Ἀβδήρων (Τομέας II) καὶ εἶχε ὡς στόχους τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἔρευνας στὴ ΒΔ γωνία τοῦ τείχους καὶ τὴν ἐπισήμανση τῆς ἀρχαϊκῆς φάσης στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ βόρειου περιβόλου τῶν Ἀβδήρων.

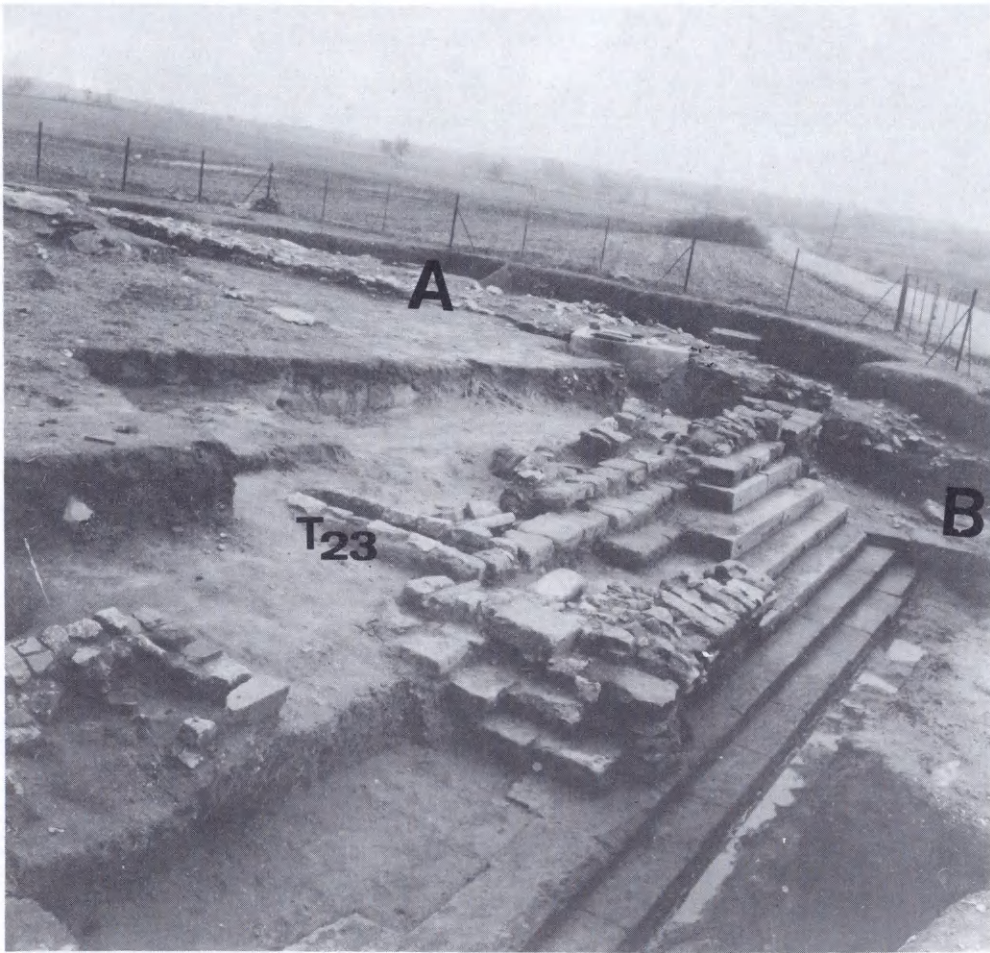
20. ΑΒΔΗΡΑ

Ἀρχαϊκὸ Τεῖχος. Στὴν περιοχὴ τῆς ΒΔ γωνίας τοῦ τείχους ἡ ἔρευνα συνεχίστηκε φέτος ἔξω ἀπὸ τὸ τεῖχος, στὴν περιοχὴ τοῦ ὑπαίθριου ἱεροῦ τῆς γυναικειᾶς θεότητας, ποὺ οἱ ἀνασκαφὲς τῶν ἐτῶν 1982-1987 εἶχαν ἐντοπίσει καὶ ἐν μέρει ἀνασκάψει.

Τομέας II, Ε1

Ἡ φετινὴ ἀνασκαφὴ προχώρησε στὴν ἔρευνα τοῦ ἀποθέτη καὶ στὴν ἀποκάλυψη τῆς βαθμιδωτῆς κατασκευῆς ποὺ εἶχε ἐντοπίσει ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1987 ἔξω ἀπὸ τὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ τείχους τῆς νεώτερης φάσης. Μὲ τὴ συνέχεια τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἀποθέτη ἀποκαλύφθηκε φέτος ἔξω ἀπὸ τὴ ΒΔ γωνία τοῦ περιβόλου μνημειακῆ μαρμάρινη κλίμακα, ποὺ εἶχε κτισθεῖ στὴν ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ τείχους τῆς νεώτερης φάσης, ὅταν αὐτὸ διατηροῦσε ἀκόμα κάποιον ὕψος. Ἡ κλίμακα, ποὺ εἶναι θεμελιωμένη στὸ φυσικὸ ὑπόβαθρο, ὅπως καὶ τὸ τεῖχος, ἔχει εἰδικὰ λαξευμένη τὴ νότια παρειά της γιὰ νὰ προσαρμοσθεῖ στὸ τεῖχος (εἰκ. 84). Ἡ μνημειακὴ αὐτὴ μαρμάρινη κλίμακα ποὺ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ ἑπτὰ βαθμίδες ὀδηγοῦσε στὸ ἄνδηρο ποὺ σχηματιζόταν ἔξω ἀπὸ τὸ τεῖχος σὲ ὑψηλότερο ἐπίπεδο λόγῳ τῆς φυσικῆς ἀνωφέρειας τοῦ ἐδάφους, λειτουργώντας συγχρόνως καὶ ὡς ἀνάλημμα τοῦ ἀνδῆρου. Στὸ ἄνδηρο αὐτὸ οἱ ἀνασκαφῆς τῶν προηγούμενων ἐτῶν εἶχαν ἐντοπίσει ἕνα ὑπαίθριο ἱερὸ γυναικείας θεότητας μὲ δύο βωμοὺς-ἐσχάρες E1, E2, καὶ ἕνα πλῆθος ἀπὸ εἰδῶλια, τὰ ἀρχαιότερα τῶν ὁποίων χρονολογοῦνται στὰ τέλη τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνα καὶ τὰ νεώτερα στὰ τέλη τοῦ 4ου ἕως τὶς ἀρχές τοῦ 3ου π.Χ. αἰ.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1988 βεβαίωσε ὅτι ἡ ζωὴ στὸ ὑπαίθριο αὐτὸ ἱερὸ συνεχίστηκε καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ τείχους τῆς β' φάσης. Μετὰ τὴν καταστροφὴ καὶ τὴν ἐπίχωση τοῦ τείχους ἡ κλίμακα ἔχασε τὸ λειτουργικὸ της ρόλο καὶ ἀποτέλεσε ἀπλῶς τὸν ἀναλημματικὸ τοῖχο τοῦ ἀνδῆρου, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἐνισχύθηκε μὲ τοιχάρια ποὺ κατασκευάστηκαν στὴν τελευταία βαθμίδα τῆς κλίμακας. Στὴν τελευταία αὐτὴ φάση τοῦ ἱεροῦ πάνω στὴν κλίμακα συγκεντρώνονταν ἀπορρίμματα τοῦ ἱεροῦ, στάχτες, καμένα ὄσα ζώων, θραύσματα εἰδωλίων καὶ ἀγγείων, καὶ προπαντὸς ἕνας τεράστιος ἀριθμὸς πῆλινων ἄβαφων μικρογραφικῶν ὕδριων, ποὺ κάλυψαν τελικὰ καὶ τὶς τέσσερις κάτω βαθμίδες τῆς κλίμακας. Ὁ ἀποθέτης αὐτὸς ἀπὸ ἀπορρίμματα τοῦ ἱεροῦ κάλυπτε τελικὰ μεγάλη ἔκταση ἔξω ἀπὸ τὸ τεῖχος καί,

Εικ. 84. Τάφος 23 (123), τείχη πρώτης και δεύτερης φάσης.

ὅπως ἔδειξε ἡ ἀνασκαφή τοῦ 1987, καὶ τὸ ἴδιο τὸ κατεστραμμένο τεῖχος τῆς νεώτερης φάσης. Ἡ χρονολόγησι τοῦ ἀποθέτη στὰ τέλη 4ου-ἀρχὲς 3ου π.Χ. αἰ., ποὺ ἐπιβεβαιώθηκε καὶ ἀπὸ τὰ φετινὰ εὐρήματα, ἀποτελεῖ *terminus ante quem* τόσο γιὰ τὴν κατασκευὴ τῆς κλίμακας, ὅσο καὶ γιὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ τείχους τῆς νεώτερης φάσης. Τὸ σύνολο τῶν μικρογραφικῶν ὑδριῶν τοῦ ἀποθέτη ξεπερνᾷ μέχρι στιγμῆς τὶς 6.000 χωρὶς νὰ ἔχει ἀκόμα ὀλοκληρωθεῖ ἡ ἀνασκαφή του.

Ἡ γυναικεία μορφή τῶν εἰδωλίων, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται μὲ χρονικὴ συνέχεια ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 6ου ὡς τὰ τέλη 4ου-ἀρχὲς 3ου π.Χ. αἰ. σὲ διάφορους τύπους, ἄλλοτε ὡς μητροπρεπῆς καθιστῆ θεότητα καὶ ἄλλοτε ὡς νεαρὴ κόρη σὲ ὄρθια στάση, ἡ θέση τοῦ ἱεροῦ ἔξω ἀπὸ τὸ τεῖχος καὶ ὁ τεράστιος ἀριθμὸς τῶν μικρογραφικῶν ὑδριῶν, ὀδηγοῦν στὴν ὑπόθεσιν ὅτι πρόκειται πιθανὸν γιὰ ἱερὸ Δῆμητρας καὶ Κόρης, ὅπου εἶναι συχνὴ ἡ ἀνεύρεση ἀντίστοιχων μικρογραφικῶν ὑδριῶν σὲ μεγάλες ποσότητες. Τὰ ἴδια ὥστόσο στοιχεῖα δὲν ἀποκλείουν καὶ ἄλλες θεότητες πού ἔχουν σχέση μὲ τὸ νερό, μιὰ καὶ τὸ ἱερὸ βρισκόταν σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴ θάλασσα καὶ τὸ ἀγγεῖο τὸ ὁποῖο ἀπαντᾷ κανεὶς κατ' ἐπανάληψιν στὸν ἀποθέτη εἶναι ἡ ὑδρία.

Τὸ ἱερὸ ὅπως δὴποτε πρέπει νὰ εἶχε πιά ἐγκαταλειφθεῖ στοὺς προχωρημένους ἐλληνιστικοὺς χρόνους, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐμφάνισιν νεκροταφείου τοῦ 2ου π.Χ. αἰ. στὴν ἴδια θέση. Κατὰ τὴ φετινὴ ἀνασκαφὴ ἐρευνηθήκαν συνολικὰ πέντε τάφοι, 21-25, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ πιὸ σημαντικὸς ἦταν ὁ ἀριθ. 23 κιβωτιόσχημος τάφος μὲ γυναικεία ταφὴ πλούσια κτερισμένη (εἰκ. 85). Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ πλούσια κοσμήματα τῆς νεκρῆς, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα ξεχωρίζουν τὸ διάδημα μὲ τὴν ἔκτυπη διακόσμηση, τὰ χρυσὰ ἐνώτια, οἱ τρεῖς χρυσοὶ δακτύλιοι, ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ πλούσια σειρὰ τῶν εἰδωλίων, ὅπως π.χ. τὸ εἰδῶλιο Ἀφροδίτης πού ἀκουμπᾷ σὲ ξοανόμορφο στήριγμα. Ξεχωρίζει γιὰ τὸ ὠραῖο πλάσιμο ἓνα πῆλινο ἀγαλμάτιο Ἐρωτα πού θυμίζει ἀντίστοιχα πῆλινα ἀγαλμάτια ἀπὸ τὴ Μαρώνεια καὶ Ἀμφίπολη, ἐνῶ ἀξιόλογη εἶναι καὶ ἡ σειρὰ τῶν ἀγγείων.

Τομέας II, Δ2

E2 Ἀγροτεμάχια ἀρ. 58, ἀρ. 46, 119. Στὴν περιοχὴ αὐτὴ, πού βρίσκεται στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ βόρειου περιβόλου παραματοποιήθηκαν ἀπὸ τὴν Ε. Σκαρλατίδου δοκιμαστικὲς ἀνασκαφικὲς τομὲς μὲ στόχο τὴν ἐπισήμανση τῆς ἀρχαϊκῆς φάσης τῆς ἀρχαίας πόλης. Στὶς 6 συνολικὰ ἀνασκαφικὲς τομὲς ἐπισημάνθηκε ἡ παρουσία κεραμεικῆς 7ου, 6ου, 5ου καὶ 4ου π.Χ. αἰῶνα, ἀλλὰ τὰ κτιριακὰ λείψανα πού ἐμφανίσθηκαν

Εἰκ. 85. Ὁ τάφος 23.

ἦταν τόσο κατεστραμμένα ἀπὸ τὴν ἄροση, ὥστε δὲν ἦταν δυνατὴ ἡ ἀσφαλὴς χρονολόγησή τους.

Ἀγροτεμάχιο ἀρ. 70. Στὸ ἀγροτεμάχιο αὐτό, στὸ ὁποῖο ἔχουν περισυλλεγεῖ κατὰ καιροὺς εὐρήματα ἀρχαϊκῶν χρόνων, πραγματοποιήθηκε φέτος δοκιμαστικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα. Στὴν τομὴ ἐντοπίστηκε κτίριο, τὸ στρῶμα καταστροφῆς τοῦ ὁποῖου χρονολογεῖται στὸν 4ο π.Χ. αἰῶνα. Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα δὲν ὀλοκληρώθηκε.

Τομέας II, Ε3

21. ΜΑΡΩΝΕΙΑ

Ἡ ἀποκάλυψη τοῦ θεάτρου τῆς ἀρχαίας Μαρώνειας ἀπὸ τὸν ἔφορο Ἀρχαιοτήτων *Εὐάγγελος Πεντάζος* ἔχει σχεδὸν ὀλοκληρωθεῖ καὶ ἀπομένουν μικροῦρες για χρονολόγηση, καθὼς καὶ τὸ δύσκολο ἔργο τῆς προστασίας του ἀπὸ τὰ νερά.

Ἐνας χεῖμαρρος, ποὺ διέσχισε τὸ κοῖλο, τὴν ὀρχήστρα καὶ τὴ σκηνή, ἀποτελοῦσε πρόβλημα για τοὺς ἀρχαίους Μαρωνίτες, ποὺ λύθηκε με τὴν κατασκευὴ ἑνὸς μεγάλου ὀχετοῦ, μήκους πάνω ἀπὸ 60 μ., ὁ ὁποῖος συγκέντρωνε τὰ νερά καὶ τὰ ἀπομάκρυνε νότια τῆς σκηνῆς. Ἡ ἀπόφραξη τοῦ ὀχετοῦ ἦταν καὶ ἡ οὐσιαστικὴ αἰτία τῆς καταστροφῆς τοῦ θεάτρου. Ἡ κατασκευὴ δύο περιφερειακῶν ὀχετῶν τὸ 1986 δὲν κατόρθωσε νὰ τὸ σώσει ἀπὸ τὸ πλημμύρισμα με νερά καὶ λάσπη.

Εἰχ. 86. Ἡ θεμελίωση τοῦ θεάτρου τῆς ἀρχαίας Μαρώνειας.

Οἱ φετινὲς ἐργασίες περιορίστηκαν: 1) στὸν ἐκ νέου καθαρισμὸ τοῦ θεάτρου γιὰ νὰ γίνει μιὰ λεπτομερειακὴ φωτογράφιση ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Δ. Βλάχο καὶ τὸν λέκτορα Μ. Καποκάκη γιὰ τὴν κατασκευὴ ἑνὸς φωτοχάρτη (μωσαϊκοῦ) ἐπὶ τοπογραφικοῦ κανάβου, 2) στὸ κατὰ τὸ δυνατόν ἀνοιγμα τοῦ φραγμένου ἀρχαίου ὄχετοῦ μὲ σκοπὸ νὰ χρησιμοποιηθεῖ ἐκ νέου στὸ μέλλον, 3) στὴν ἐνίσχυση τῶν ἀντιπλημμυρικών ἔργων καὶ 4) σὲ μικρὲς ἔρευνες στὰ σημεῖα ποῦ δὲν σῶζονται τὰ ἐδῶλια καὶ στὸ προσκῆνιο.

Στὸν χῶρο ποῦ κατελάμβανε ἡ ἕκτη καὶ ἡ ἑβδομὴ κερκίδα καὶ ὅπου ἔγινε στὴν ἀρχαιότητα ἡ μεγαλύτερη καταστροφή τοῦ θεάτρου ἀπὸ τὸν χεῖμαρρο, πραγματοποιήθηκε μικρὴ ἔρευνα κατὰ τὴν ὁποία διαπιστώθηκε γιὰ πρώτη φορὰ ὅτι, ὅπου τὸ ἔδαφος ἦταν σαθρὸ (γκρίζος ἡμίβραχος, κιμιλιά, σπλιά, σύμφωνα μὲ τὴν ντοπιολαλιά), εἶχαν τοποθετηθεῖ —κάθετα πρὸς τὴν ὀρχήστρα— καλοδουλεμένες πέτρες κατὰ διαστήματα 0.60 ἕως 0.80 μ., πάνω στίς ὁποῖες πατοῦσαν τὰ ἐδῶλια. Βρέθηκαν ὄστρακα λεπτὰ, ἀβαφὴ καὶ ἐλάχιστα μελαμβαφὴ.

Μικρὴ τομὴ στὸ ρωμαϊκὸ προσκῆνιο ἔδειξε ὅτι ἡ θεμελίωσή του ἔχει βάθος 0.60 μ. καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ μικρὲς, ἀνώμαλες πέτρες καὶ σοβὰ (εἰκ. 86).

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὸν Ἅγιο Χαράλαμπο Μαρωνείας συνεχίστηκε ἀπὸ τὸν ἐπιμελητὴ Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Θεολόγο Ἀλιπράντη καὶ κατὰ τὸ 1988. Μετὰ τὰ περυσινὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα, ποῦ ἔδωσαν τὴ δυνατότητα νὰ διαπιστωθεῖ ἡ μορφή καὶ ἡ ἔκταση κατὰ μέγα μέρος τοῦ καθεδρικοῦ πιθανότατα ναοῦ τῆς Μητροπόλεως Μαρωνείας στοὺς μεσοβυζαντινοὺς χρόνους, συγκεκριμένα δὲ κατὰ τὸν 11ο καὶ 12ο αἰ., ἡ ἔρευνα ἐπεκτάθηκε στὸ ΒΑ μέρος τοῦ χώρου. Γιὰ νὰ διευκολυνθεῖ ἡ ἐπέκταση αὐτὴ τῆς ἔρευνας προηγήθηκε ὁ ἀναγκαῖος καθαρισμὸς τοῦ χώρου καὶ μεταφέρθηκαν ὅλα τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῶν προηγούμενων

22. ΑΓ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ
ΜΑΡΩΝΕΙΑΣ

ἀνασκαφικῶν περιόδων νοτιοανατολικότερα τῶν ἀψίδων τοῦ ἱεροῦ καὶ τοῦ διακονικοῦ τῆς ἐκκλησίας.

Εἰδικότερα ἀποκαλύφθηκε φέτος τὸ ἀριστερὸ κλίτος μὲ τὴν κόγχη τῆς προθέσεως ὕστερα ἀπὸ ἐπίπονες προσπάθειες καὶ ἰδιαίτερα μεγάλη προσοχή, γιὰτὶ στὸ μέσον τοῦ κλίτους, ποῦ ἔχει πλάτος 4 μ., ἦταν ριζωμένη μιὰ πελώρια, αἰωνόβια ἐλιά (εἰκ. 87). Μὲ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ βορείου κλίτους φάνηκε τὸ σχέδιο καὶ ἡ ἔκταση ἑνὸς τετρακιονίου σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου ναοῦ ἐξελιγμένης μορφῆς μὲ σύνθρονο στὴν κόγχη τοῦ ἱεροῦ. Ἡ ἐπέκταση ἐξάλλου τῆς ἀνασκαφῆς ἀνατολικά τοῦ ἱεροῦ τῆς ἐκκλησίας ἀπέβλεπε στὴ μερικὴ

Εἰκ. 87. Ἡ κόγχη τῆς προθέσεως.

ανάδειξη τῆς τοιχοποιίας της, πού σώζεται σέ ὕψος 2.50 μ. περίπου.

Σέ βάθος 5.50 μ. ἀπό τὸ δάπεδο τοῦ ναοῦ τῶν μεσοβυζαντινῶν χρόνων παραμένει εἰσέτι ἄγνωστη ἡ ἔκταση τῶν λειψάνων ἐκκλησίας, τῶν μέσων τοῦ 9ου αἰ., τῆς ὁποίας εἶναι γνωστή ἡ μισοκατεστραμμένη τοιχογραφημένη ἀψίδα τῆς προθέσεως καὶ ἓνα μικρὸ τμῆμα τοῦ πλινθοστρώτου δαπέδου. Ἡ πιθανὴ ἀνέυρεση καὶ ἄλλων λειψάνων ζωγραφικοῦ διακόσμου τῆς παλαιότερης ἐκκλησίας θὰ εἶναι ὀπωσδήποτε πολυσήμαντη γιὰ τὴν περιοχὴ τῆς Θράκης.

Συνεχίστηκε καὶ φέτος ἡ ἀνασκαφὴ στὴν ἀρχαία Μεσημβρία, ἀπὸ τὸν ἐπίτ. ἔφορο Ἐραχαιοτήτων Ἀνδρέα Βαβρίτσα στὴ δυτικὴ περιοχὴ τῆς πόλης καὶ κατεξοχὴν στὸν Περιτειχισμένο Οἰκισμό, ἐνῶ, γιὰ τεχνικοὺς λόγους, δὲν πραγματοποιοῦντο ἡ περαιτέρω ἔρευνα στὸν χῶρο τοῦ Ἱεροῦ τῆς Δήμητρας.

Εἰδικότερα μέσα στὸν περιτειχισμένο οἰκισμό ἔγινε ἔρευνα στὸ νοτιοανατολικὸ ἄκρο τοῦ χώρου, δηλ. ἀνάμεσα στὸ ἀνατολικὸ σκέλος τοῦ τείχους καὶ τὴν οἰκία (3) πού εἶχε ἐρευνηθεῖ σὲ ἄλλη ἀνασκαφικὴ περίοδο, ὅχι ὁμως σὲ ὄλο τὸ βάθος. Ἀποκαλύφθηκε κτίσμα ἀπὸ δύο δωμάτια, πού ἀνήκουν σὲ μεταγενέστερη ἐποχὴ, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τοὺς τοίχους πού δὲν πᾶνε πολὺ βαθιά, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ διαφορετικὸ ὕλικὸ κατασκευῆς. Ἀκόμα ἐπειδὴ, γιὰ πολλὰ χρόνια, περνοῦσε ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ ἀγροτικὸς δρόμος, ἡ καταστροφὴ ἦταν μεγαλύτερη καὶ γι' αὐτὸ ἐλάχιστα εἶναι καὶ τὰ κατάλοιπα. Ἔτσι καὶ ἡ μικρὴ «ἐστία-βωμὸς» πού βρίσκεται στὴν ἄκρη τοῦ νότιου δρόμου καὶ πολὺ κοντὰ στὸ τείχος, μένει μόνη της, χωρὶς ἄλλα κτίσματα.

Ὅστρακα ἀπὸ μεγάλα ἀβαφὴ ἀγγεῖα, ἀπὸ μελαμβαφὴ (βάσεις καὶ λαβὲς κυρίως), ἀβαφο λυχνάρι, ἐνσφράγιστες λαβὲς ἀπὸ ἀμφορεῖς, ὄστρακα ἐρυθρόμορφα μὲ παράσταση δύο μορφῶν, ὄστρακα ἀπὸ μελαμβαφὴ ἀγγεῖα μὲ φυλλωτὸ κό-

23. ΜΕΣΗΜΒΡΙΑ

σημμα και άνθήμειο, ύφαντικὰ βάρη, πήλινα, τεμάχια από κόκκινο και κίτρινο κονίαμα.

Στὸ ἀνατολικὸ σκέλος τοῦ Περιτειχισμένου Οἰκισμοῦ (ἐξωτερικὰ) συνεχίστηκε ἡ ἔρευνα (Πρβ. Ἔργον 1987) στὴ βορειοανατολικὴ πλευρὰ κυρίως, καθὼς και σὲ μερικὰ σημεία στὸν ὑπόλοιπο χῶρο, ἀλλὰ και στὸ νοτιότατο ἄκρο, πρὸς τὴ θάλασσα. Στὸν χῶρο αὐτὸ πού πέρυσι ἐνομάστηκε νοτιοανατολικὸ τετραγώνο, ἔγινε ἔρευνα σὲ ὅλο τὸ βάθος. Ἀποκαλύφθηκε κοντὰ στὸ τεῖχος και πρὸς τὴ μεριὰ τοῦ κρημνοῦ, ἓνα δωμάτιο μὲ τοίχους πολὺ ἐπιφανειακούς, πού σώζονται στὴ δυτικὴ και νότια μόνο πλευρά.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Παρ' ὅλη τὴ μικρὴ ἔκταση και τὸ μικρὸ βάθος (0.30 μ.) βρέθηκαν πολλὰ ὄστρακα, ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἦταν ἀπὸ ἐρυθρόμορφα ἀγγεῖα, μὲ τμήματα ἀπὸ παραστάσεις.

Στὴ βορειοανατολικὴ πλευρὰ τοῦ Περιτειχισμένου Οἰκισμοῦ ἡ ἔρευνα περιορίστηκε στὸ βόρειο και ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ τετραγώνου Δ, στὸν χῶρο δηλ. πού περιβάλλει τὸ «καμίνι» και τὸ ὀρθογώνιο δωμάτιο μὲ τὰ κονιάματα (πρβ. Ἔργον 1987). Ἀφαιρέθηκε τὸ «καμίνι» και ἔτσι ἀποκαλύφθηκε σχεδὸν ὀλόκληρο και τὸ δεῦτερο δωμάτιο τῆς οἰκίας μὲ τὰ κονιάματα (εἰκ. 88). Ἡ βορειοδυτικὴ γωνία τοῦ δεῦτερουωματίου και ὁ βόρειος τοῖχος βρίσκονται κάτω ἀκριβῶς ἀπὸ τὸν ἐπιφανειακὸ τοῖχο ἄλλου κτίσματος πρὸς Βορρά, πού ἡ ἔρευνά του ἔφθασε σὲ βάθος 0.60 μ. και ἔτσι δὲν φάνηκε ἀκόμα τὸ τέλος του. Οἱ τοῖχοι εἶναι ἀπὸ καλοδουλεμένες πέτρες, μὲ κόκκινο κονίαμα στὴν ἐσωτερικὴ τους ἐπιφάνεια.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Πολλὰ ὄστρακα ἀπὸ ἀβαφὴ ἀλλὰ και πάρα πολλὰ ἀπὸ μελαμβαφὴ ἀγγεῖα (ἀμφορεῖς, σκύφοι, κάνθαροι, κύαθοι). Ἀρκετὰ ἐπίσης ἦταν και τὰ πεσμένα κονιάματα μὲ κόκκινο χρῶμα. Ἀνατολικὰ τοῦ παραπάνω τετραγώνου Δ ἔγινε ἔρευνα σὲ ἀνάλογη ἔκταση (10 × 10 μ.) και ἀποκαλύφθηκαν κτίσματα πού σχετίζονται ἄμεσα μὲ ἄλλα πρὸς τὰ ἀνατολικά και ὄχι πρὸς τὴν οἰκία μὲ τὰ κονιάματα. Τὰ κτίσματα ἀποτελοῦνται ἀπὸ δύο δωμάτια μὲ τοίχους πάχους 0.50 μ., ἀπὸ μικρὲς ἀλλὰ λίγο πελεκημένες πέτρες. Ἀνήκουν σὲ με-

Εἰκ. 88. Τὸ «ακαμίνι». Στὸ βάθος ὁ τοῖχος μὲ τὰ κονιάματα.

ταγενέστερη οἰκοδομικὴ φάση, ἀπὸ τὸ δωμάτιο-χώρο ποὺ βρίσκεται στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ τετραγώνου καὶ εἶχε ἀνασκαφῆ παλαιότερα. Ἀκόμα ἀποκαλύφθηκε ἓνα δωμάτιο δίπλα στὰ παραπάνω κτίσματα, μεμονωμένο. Στὴ νότια πλευρὰ του ὑπάρχουν τρεῖς μεγάλες μαρμάρινες πλάκες λαξευμένες καὶ τοποθετημένες σὲ σχῆμα Π. Στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ τετραγώνου ὑπάρχει ἀποχετευτικὸς ἀγωγὸς (εἰκ. 89), κτισμένος μὲ ὄρθιες σχιστόπλακες καὶ ἄλλες πέτρες, σκεπασμένος στὸ μεγαλύτερο μέρος του, ποὺ ἔπαιρνε τὰ νερὰ μιᾶς μικρῆς πήλινης μπανιέρας ποὺ ἀποκαλύφθηκε βορειότερα. Ὅλες αὐτὲς οἱ κατασκευὲς εἶναι σύγχρονες μετὰξὺ τους (ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα δωμάτιο ποὺ ὑπῆρχε στὴν ἐπιφάνεια) καὶ ἀνήκουν στὴν ἴδια οἰκοδομικὴ φάση μὲ τὰ περισσότερα κτίσματα τοῦ Περιτειχισμένου Οἰκισμού.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Διάσπαρτα σὲ ὄλο τὸν χῶρο, βρέθηκαν ὄστρακα ἀπὸ τὰ γνωστὰ τοπικὰ προϊστορικὰ ἀγγεῖα, ἀβαφή ἀπὸ μεγάλους ἀμφορεῖς καὶ ἄλλα ἀγγεῖα, καθὼς καὶ πολλὰ μελαμβαφή (βάσεις κυρίως ἀπὸ κανθάρους καὶ σκύφους).

Νότια ἀπὸ τὸ προηγούμενο τετράγωνο σὲ ἀνάλογη πάλι ἔκταση (5 × 10 μ.) βρέθηκε ἡ συνέχεια μερικῶν κτισμάτων, ἀλλὰ σὲ μικρὴ μόνο ἔκταση (3 × 1.50 μ.), καθὼς καὶ ἓνα μικρὸ δωμάτιο τῆς ἴδιας φάσης, μεμονωμένο, πρὸς τὰ ἀνατολικά.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅπως καὶ στὸν προηγούμενο χῶρο. Χαρακτηριστικὸ εἶναι ἐδῶ ὅτι, σὲ ὄλο τὸ βάθος καὶ μέσα στὰ χῶματα, βρέθηκαν πολλὲς λατύπες, ἀπομεινάρια ἀπὸ τὴν κατεργασία τοῦ οἰκοδομικοῦ ὕλικου.

Στὴν ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ Περιτειχισμένου Οἰκισμοῦ καὶ βορινὰ ἀπὸ τὸν γνωστὸ πύργο (Π) καὶ τὴν οἰκία μὲ τὰ κονιάματα ἐρευνήθηκε ὁ χῶρος σὲ ἔκταση 15 × 3 μ. καὶ σὲ βάθος μέχρι 0.65 μ., γιὰ νὰ ἐξακριβωθεῖ ἡ σχέση τοῦ μεγάλου δρόμου, ποὺ βρίσκεται στὴ βόρεια πλευρὰ, ἔξω ἀπὸ τὸν Π.Ο., μὲ τὰ ἄλλα κτίσματα πρὸς τὰ βόρεια καὶ ἀνατολικά κυρίως. Διαπιστώθηκε ὅτι ὁ δρόμος αὐτὸς φθάνει μόνον ὡς τὸν Πύργο (Π), φαίνεται δὲ ὅτι ἐξυπηρετοῦσε κυρίως τὰ πρὸς Βορρὰ κτίσματα, πράγμα ποὺ θὰ φανεῖ καλύτερα σὲ μελλοντικὴ ἔρευνα. Οἱ τοῖχοι ποὺ ἀποκαλύφθηκαν ἀνατολικότερα σχετίζονται πάντοτε μὲ τὰ κτίσματα ποὺ εἶναι πρὸς τὰ νότια, ὅπως τονίστηκε λίγο πιὸ πάνω. Μιὰ πῆλινη μπανιέρα καὶ ἓνα μεγάλο πιθάρι βρέθηκαν στὴ θέση τους καὶ χωρὶς ἄλλο σχετίζονται μὲ τὸν ἀποχετευτικὸ ἀγωγό, ποὺ βρέθηκε στὸν χῶρο πρὸς τὰ νότια.

ΣΤΕΡΕΩΣΗ ΚΤΙΣΜΑΤΩΝ

Σὲ μεγαλύτερη ἔκταση ἀπὸ κάθε ἄλλη φορὰ ἔγιναν φέτος ἐργασίες στερέωσης τῶν τοίχων τῶν κτισμάτων τοῦ Περιτειχισμένου Οἰκισμοῦ. Σχεδὸν σ' ὀλόκληρη τὴ νότια πλευρὰ του ἀπὸ τὸν νότιο δρόμο (εἰκ. 90) καὶ πρὸς τὴ θάλασσα στερεώθηκαν ὅλα τὰ κτίσματα ἕως τὸν νοτιοδυτικὸ Πύργο (Α), ἐνῶ σποραδικὰ καὶ σὲ ἐπικίνδυνα σημεῖα καταρρέυσεως ἔγιναν καθαρισμοὶ καὶ στερεώσεις ἀπὸ τὸν εἰδικὸ ἀρχιτεχνίτη τῆς Ἐφορείας Θράκης.

Εικ. 89. Κτίσματα ανατολικά τοῦ τετραγώνου Δ.

Εικ. 90. Ὁ νότιος δρόμος μετὰ τὴ στερέωση.

24. ΜΙΝΩΑ ΑΜΟΡΓΟΥ Συνεχίστηκαν και κατά τὸ 1988 οἱ ἀρχαιολογικὲς ἔρευνες στὴ Μινώα Ἀμοργοῦ ὑπὸ τὴ διεύθυνση τῆς καθηγητρίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων *Λίλας Μαραγκοῦ*.

ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ

Ἀνασκαφικὴ ἔρευνα διενεργήθηκε μόνον στὴν Κάτω Πόλη, σὲ δύο τομεῖς: 1) στὸν ναὸ τῶν ἐλληνοιστικῶν χρόνων καὶ 2) στὸ Γυμνάσιο.

ΝΑΟΣ

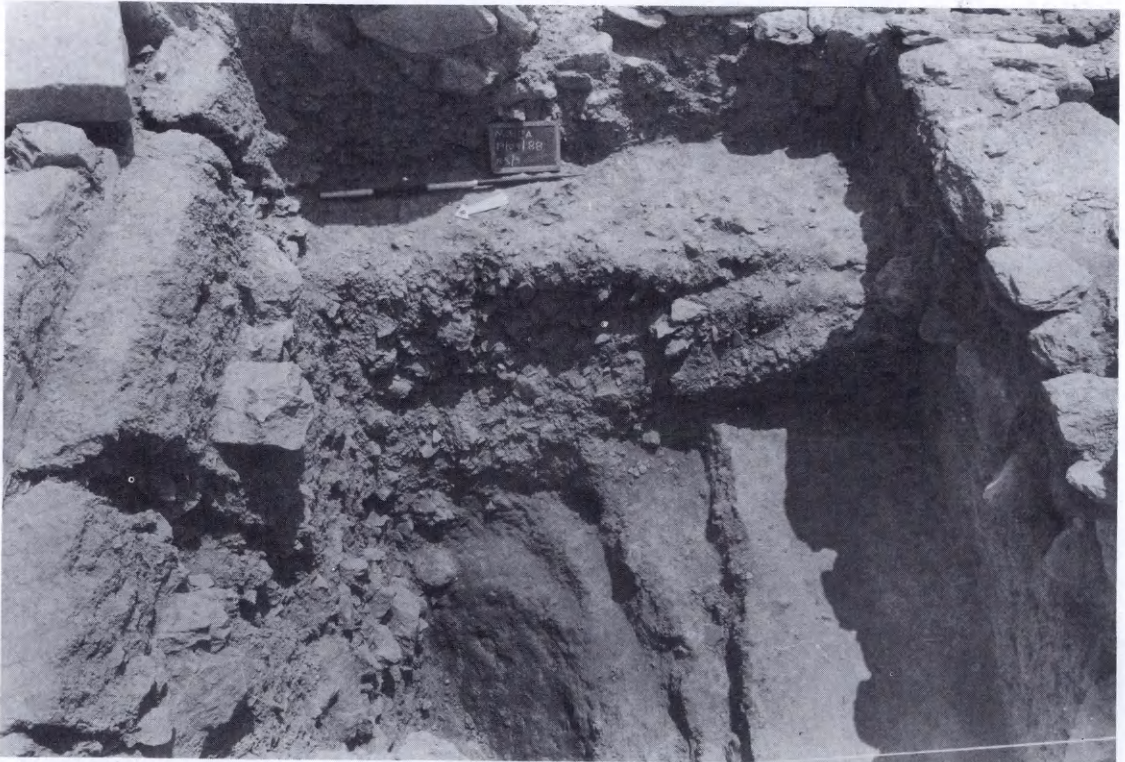
Στὸν ναὸ, ἔγιναν δύο διερευνητικὲς τομὲς στὸ δάπεδο τοῦ σηκοῦ (τομὴ I), στὴ ΒΑ γωνία (εἰκ. 91) καὶ στὸν πρόναο στὴ ΝΔ γωνία (τομὴ II). Ἀπὸ τὴ διάνοιξη τῶν τομῶν προέκυψαν σημαντικὲς πληροφορίες γιὰ τὴ θεμελίωση τῶν τοίχων, γιὰ τὸν τρόπο ἐξομάλυνσης τοῦ ἀνώμαλου βράχου, γιὰ τὴ χρονολόγηση τῆς κατασκευῆς τοῦ δαπέδου καὶ γιὰ τὴ ζωὴ στὸν χώρο πρὶν ἀπὸ τὴν ἴδρυση τοῦ ἐλληνοιστικοῦ ναοῦ.

Εἰκ. 91. Τομὴ I στὸν σηκὸ τοῦ ἐλληνοιστικοῦ ναοῦ.

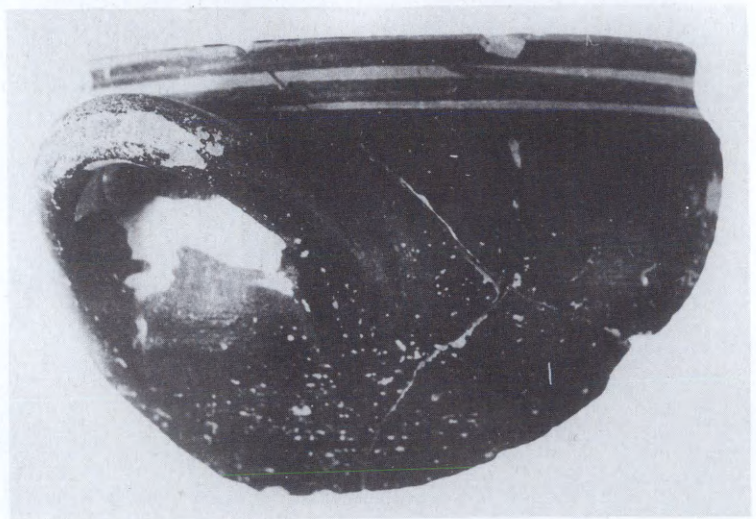
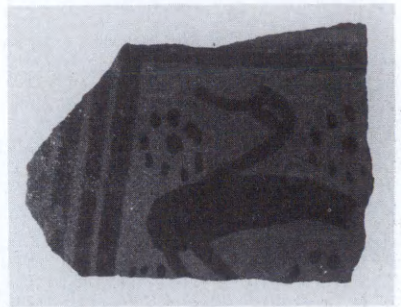
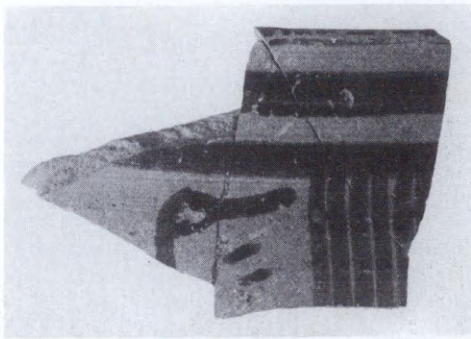
Στὸ τετράγωνο ΝΔ/3 ἐπανελήφθη ἡ ἔρευνα μέσα στὸ ρωμαϊκὸ κτίσμα πὺ εἶχε διακοπεῖ τὸ 1987. Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὸν περιορισμένο χῶρο τοῦ σκάμματος (2 × 0.50-1 μ.) (εἰκ. 92) πραγματοποιήθηκε μὲ τὴν πολύτιμη συνεργασία τοῦ Δημήτρη Κοκκῶνη, ὁ ὁποῖος, μὲ ἀργὸ ρυθμὸ καὶ σχολαστικὸ τρόπο, προσπάθησε νὰ διασώσει κάθε στοιχεῖο πὺ θὰ ἐπιτρέψει τὴν ἀποσαφήνιση τοῦ τρόπου καὶ τοῦ χρόνου ἀπόρριψης ἢ ἀπόθεσης τῆς τέφρας καὶ τῶν ἀγγείων, καθὼς καὶ τὴν ἐξακρίβωση τῶν ὀρίων σὲ ἔκταση καὶ σὲ βάθος καὶ τοῦ σχήματος τοῦ «ἀποθέτη». Παρόλο πὺ ἡ ἔρευνα λόγῳ τεχνικῶν δυσκολιῶν δὲν ὀλοκληρώθηκε, τὰ συμπεράσματα πὺ συνάγονται εἶναι πολυσήμαντα. Ἐνδεικτικὰ σημειώνεται ὅτι ἡ τεκμηριωμένη ἀπὸ τὴν ἀμιγῶς γεωμετρικὴ κεραμεικὴ χρονολόγηση τοῦ στρώματος τῆς τέφρας, ἐπιβεβαιώνει τὴν ὑπόθεση γιὰ τὴν κατοίκηση τῆς Κάτω Πόλης

Εἰκ. 92. Τετράγωνο ΝΔ/3: ἀποθέτης τέφρας (ἀπὸ Δ).

ἀπὸ τὰ πρωτογεωμετρικὰ χρόνια, ἐνῶ τὸ εἶδος τῶν ἀγγείων ἐπιτρέπει τὴ διαπίστωση σχέσεων μὲ τὴν Ἀττικὴ καὶ τὴν Ἴωνία. Ἐπὶ πλέον, τὸ εἶδος τῶν εὐρημάτων καὶ ἡ ποιότητα τῶν ἀγγείων (εἰκ. 93) καὶ τῶν λιγιστῶν μεταλλικῶν ἀντικειμένων ἐνισχύουν τὴν ὑπόθεσιν (ΠΑΕ 1986) ὅτι πρόκειται γιὰ «ἀποθέτη» τέφρας μὲ κατάλοιπα ἀπὸ ἔμπυρες θυσίαι. Ἡ ὑπόθεσιν αὐτὴ ὑποστηρίζεται σημαντικὰ ἀπὸ κτιριακὰ κατάλοιπα γεωμετρικῶν χρόνων στὰ παρακείμενα τετράγωνα ΝΔ/1, ΝΔ/2 καὶ ΝΔ/4 καὶ κυρίως ἀπὸ τὸ τοιχάριον τοῦ περιβόλου, ποὺ περικλείει καὶ τὸν ἀποθέτη, ἀσφαλῶς χρονολογημένο ἀπὸ τὴν «θυσία θεμελίων» (Ἔργον 1985, σ. 66 καὶ ΠΑΕ 1985).

Εἰκ. 93. Ὅστρακα γεωμετρικῶν ἀγγείων ἀπὸ τὸν ἀποθέτη τῆς τέφρας.

Σημαντικά αποδεικτικά στοιχεία για την έκταση τῆς κατοίκησης στὴν Κάτω Πόλη στὰ γεωμετρικά, ἑλληνιστικά καὶ ρωμαϊκά χρόνια προέκυψαν καὶ ἀπὸ τὴν ἔρευνα στὸ παρακείμενο τετράγωνο ΝΔ/5, δυτικὰ ἀπὸ τὸν «ἀποθήκη». Στρωματογραφικὲς παρατηρήσεις, οἰκοδομικὰ λείψανα, κινητὰ εὐρήματα ἐπιβεβαιώνουν καὶ ἐδῶ παλαιότερες ὑποθέσεις.

Ἀπὸ τὸν ἐπιφανειακὸ καθαρισμὸ καὶ τὴν ἔναρξη ἀνασκαφικῆς ἔρευνας σὲ ἕναν ἐπιφανειακὰ ὄρατὸ τοῖχο Ν ἀπὸ τὸν ναὸ στὸ τετράγωνο Α/6, ἀποκαλύφθηκε κτιστὴ κατασκευὴ μὲ κύριο χαρακτηριστικὸ ἰσχυρὸ τοῖχο (μῆκ. 2.70, πᾶχ. 1.45 καὶ ὕψ. 2.65 μ., εἰκ. 94). Ἡ θέση τοῦ τοῖχου στὸ φρύδι τοῦ ἀνδῆρου τοῦ περιβόλου τοῦ ναοῦ, ὁ προσανατολισμὸς ἀπὸ Ν πρὸς Β, οἱ διαστάσεις, ἡ τοιχοποιία καὶ ἡ γειτνίαση στὰ Δ μὲ ἄλλον, μόλις διακρινόμενον κάτω ἀπὸ ὄγκους χωμάτων τοῖχο, ἐπιτρέπουν τὴν ὑπόθεση ὅτι πρόκειται γιὰ ἀντε-

ΤΕΤΡΑΓΩΝΟ ΝΔ/5

ΤΕΤΡΑΓΩΝΟ Α/6

Εἰκ. 94. Τοῖχος προκλασικῶν χρόνων.

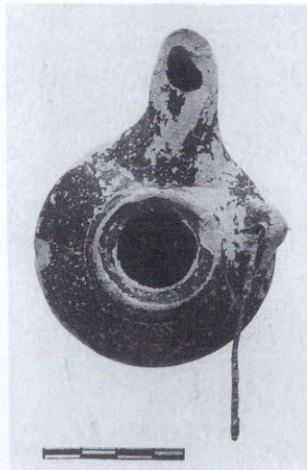

ρεισματικό-ἀναλημματικό (;) τοῖχο προκλασικῶν χρόνων. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς σημαντικὲς πληροφορίες γιὰ τὴν οἰκιστικὴ εἰκόνα, ἡ ἔρευνα στὸ νέο τετράγωνο ἔδωσε καὶ μεγάλο ἀριθμὸ στρωματογραφημένων κινητῶν εὐρημάτων, τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀνήκουν σὲ κεραμεικὴ ποὺ χρονολογεῖται ἀπὸ τὰ γεωμετρικὰ ὡς τὰ ἑλληνιστικὰ χρόνια. Ἰδιαιτέρη σημασία ἔχουν τὰ θραύσματα ἀγγείων προκλασικῶν χρόνων (6ος-4ος π.Χ. αἰ.), γιατί γεφυρώνουν τὸ κενὸ τῶν γνώσεών μας σχετικὰ μὲ τὴ ζωὴ στὴν Κάτω Πόλη μεταξὺ τῆς γεωμετρικῆς καὶ τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου.

ΓΥΜΝΑΣΙΟ

Στὸ *Γυμνάσιο* συνεχίστηκε ἡ ἀνασκαφὴ σὲ βάθος στὸν ἀποχετευτικὸ ἀγωγὸ τοῦ ἀποχωρητηρίου. Ἀπὸ τὸ τμήμα (μῆκ. 2.65 μ.) ποὺ ἀποκαλύφθηκε πλήρως, διαπιστώθηκε ὅτι ὁ ἀγωγὸς (πλ. 0.40 μ.) εἶναι λαξευμένος στὸν σκληρὸ φυσικὸ βράχο, στὸν πάσπαρο, σὲ μικρὴ ἀπόσταση (± 0.55 μ.) ἀπὸ τὸν Ν τοῖχο τοῦ *Γυμνασίου* μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Δ πρὸς τὰ Α. Ἀπὸ τὰ πολυάριθμα κινητὰ εὐρήματα σημειώνεται ὁ μεγάλος ἀριθμὸς ὀστέων ζώων καὶ λύχνων (εἰκ. 95) ὕστερων κλασικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν χρόνων, καθὼς καὶ κεραμεικῆς καὶ εἰδωλίων τῶν ἑλληνιστικῶν κυρίως χρόνων.

Ἡ χάραξη τομῶν στὸν ἐσωτερικὸ χῶρο τοῦ οἰκοδομήματος ἀπέβλεψε στὴν ἀποκάλυψη τῆς ἐσωτερικῆς παρεΐας

Εἰκ. 95. Λύχνος μὲ τὴ βελόνη γιὰ τὸ φυτίλι.

τοῦ ἀνατολικοῦ (τομὴ I) καὶ τοῦ βόρειου τοίχου (τομὴ II).
 Στὸ Β τμῆμα τῆς τομῆς I ἀποκαλύφθηκαν καὶ ἀφέθηκαν
 κατὰ χώραν τρεῖς πίθοι ἐπιδιορθωμένοι στὴν ἀρχαιότητα μὲ
 μολύβδινους συνδέσμους (εἰκ. 96).

Εἰκ. 96. Πίθος ἐλαίου.

Γυμνάσιο. Μὲ σκοπὸ τὴν προετοιμασίαν τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου τοῦ Γυμνασίου γιὰ συστηματικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα κατὰ τὸ 1989, ὁλοκληρώθηκε ἐφέτος ἡ διάλυση τῶν χωραφότοιχων καὶ ἀπομακρύνθηκαν τόνοι λίθων καὶ ὄγκοι χωμάτων. Κατὰ τὴ διαλογὴ τῶν κατεργασμένων λίθων καὶ τὸ κοσκίνισμα τῶν χωμάτων συγκεντρώθηκαν σημαντικὰ κινητὰ εὐρήματα, θραύσματα μαρμαρίνων γλυπτῶν, πηλίνων εἰδωλίων, λύχνων καὶ ἀγγείων διαφόρων ἐποχῶν.

Χῶρος «Θεάτρου». Στὸν χῶρο ΝΑ-Β καὶ ΒΑ ἀπὸ τὸ οἰκοδόμημα τοῦ Γυμνασίου, ποῦ ἦταν ἀδιάβατος ἀπὸ τοὺς μισογκρεμισμένους χωραφότοιχους καὶ τοὺς λιθοσωρούς, πραγματοποιήθηκαν ἐκτεταμένοι ἐπιφανειακοὶ καθαρισμοί. Μετὰ ἀπὸ τίς ἄχαρες, χρονοβόρες, δαπανηρὲς καὶ ἐπικίνδυνες λόγῳ ἐλλείψεως τεχνικῶν μέσων ἐργασίες, ἄρχισαν νὰ ἀποκαλύπτονται μνημειακοὶ τοῖχοι, ποῦ ἀσφαλῶς ἀνήκουν σὲ δημόσια κτίρια τῆς ἐλληνιστικῆς πόλης. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρεται ὁ ἐντυπωσιακὸς τοῖχος μὲ κυφωτὴ τοιχοδομία

Εἰκ. 97. Θραῦσμα πηλίνου εἰδωλίου.

όρατοῦ μήκ. 46 μ. καὶ μέγ. ὕψ. 2.60 μ. (εἰκ. 98), ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ τὴν πρόσοψη τοῦ ἀναλήμματος δύο οἰκοδομημάτων. Παρόλο πὺ ἡ ἔρευνα βρίσκεται ἀκόμα στὴν ἀρχή, ἡ ἀποκάλυψη τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ ἀναλήμματος (μήκ. 17.30 μ. καὶ ὕψ. 2.51 μ.) βαθμίδων καὶ δαπέδου μὲ κονίαμα στὸ ἐσωτερικὸ καθὼς καὶ μερικὰ ἀπὸ τὰ κινητὰ εὐρήματα, ὅπως κεφαλές πηλίνων εἰδωλίων ἡθοποιῶν, προσωπεῖα σατύρων καὶ ἄλλα (εἰκ. 97), ἐνισχύουν τὴν ὑπόθεση ὅτι πρόκειται πιθανῶς γιὰ τὸ *Θέατρο* καὶ τὸ *Βουλευτήριον*, (IG XII 7, 221 καὶ 228).

Εἰκ. 98. Ἀναλημματικὸς τοῖχος, πιθανῶς γιὰ τὸ *Θέατρο* καὶ τὸ *Βουλευτήριον*.

Ἰδιαίτερη σημασία ἔχει καὶ ὁ ἐντοπισμὸς ΒΑ ἀπὸ τὸν χῶρο τοῦ «Θεάτρου» σὲ ὑψηλότερο ἄνδρηρο, οἰκοδομήματος πιθανῶς τοῦ ναοῦ τοῦ Διονύσου Μινωήτη, ἐπίσης γνωστοῦ ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές (IG XII 7, 228 καὶ 247).

Οἱ ἐργασίες δὲν περιορίστηκαν φυσικὰ μόνον στὸν χῶρο τῆς ἀνασκαφῆς, ὁ ὁποῖος ἐφέτος ἔγινε προσπάθεια νὰ διαμορφωθεῖ σὲ ἐπισκέψιμο ἀρχαιολογικὸ χῶρο, ἀλλὰ προχώρησαν σημαντικὰ καὶ στὶς ἀποθήκες τῶν εὐρημάτων: ἔγινε συστηματικὴ ταξινομήση, καταγραφή καὶ φωτογράφηση μερικῶν ἀπὸ τὰ χιλιάδες εὐρήματα καὶ ἄρχισε ἡ προετοιμασία γιὰ τὴ δημοσίευσή τοῦ πρώτου τόμου (Μινῶα Ι).

25. ΔΗΛΟΣ

Σημαντικὲς ἦταν οἱ ἐργασίες ποὺ ἔγιναν στὴ Δῆλο κατὰ τὸ 1988 ὑπὸ τὴ διεύθυνση τῆς ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων Φωτεινῆς Ζαφειροπούλου.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ

ΨΗΦΙΔΩΤΩΝ

1. Στὴν Ἀγορὰ τῶν Ἰταλῶν ἀποκολλήθηκε τὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο τοῦ Ποπλίου Σατρικανίου ποὺ εἶχε παρουσιάσει ἐξάρσεις καὶ καθιζήσεις, παρόλο ποὺ βρισκόταν σὲ στεγασμένο χῶρο. Ἡ κόγχη στὴ βόρεια πλευρὰ τῆς Ἀγορᾶς εἶχε παλιότερα ἀναστηλωθεῖ γιὰ τὴν προστασία τοῦ ψηφιδωτοῦ. Οἱ ἐργασίες συντήρησης καὶ ἐπανατοποθέτησης τοῦ ψηφιδωτοῦ δὲν τελείωσαν κατὰ τὸ τρέχον ἔτος.

2. Στὰ ΝΑ τοῦ Ἱεροῦ ἔγινε ἐπίσης καθαρισμὸς καὶ συντήρηση στὸ αἶθριο καὶ σὲ τρία δωμάτια τῆς λεγόμενης «οἰκίας τοῦ Κέρδωνος» καθὼς καὶ στὴν πρὸς Ν τῆς οἰκίας αὐτῆς «νησίδα» κτιρίων σὲ δύο ψηφιδωτὰ δάπεδα (εἰκ. 99). Συντηρήθηκε ἐπίσης ψηφιδωτὸ δάπεδο τοῦ ναοῦ στὸ ἱερὸ τοῦ Προμαχῶνος καὶ τῶν ἀποχωρητηρίων στὰ ΝΔ.

3. Ἡ κύρια ὅμως ἐργασία ἔγινε στὴ Συνοικία τοῦ θεάτρου. Συντηρήθηκαν τὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα τῶν δωματίων στὶς οἰκίες τῆς Τριαίνης, III.Q, III.R, III.S, καὶ ἄρχισε μὲ μηχανικὰ μέσα ὁ καθαρισμὸς τῶν δαπέδων στὰ αἶθρια τῶν οἰκιῶν Τριαίνης καὶ Διονύσου, ποὺ παρουσίαζαν καὶ τὰ μεγαλύτερα προβλήματα καὶ φθορές, ἰδιαίτερα μάλιστα οἱ

ψηφίδες από υαλόμαζα στο αΐθριο τῆς οἰκίας τῆς Τριαίνης.
 1. Στὴν Οἰκία τοῦ Διαδουμένου, στὴν περιοχὴ τοῦ Σκαρδανᾶ, σύμφωνα μὲ τὴν ἐγκεκριμένη μελέτη καθαιρέθηκε καὶ ἀνακατασκευάστηκε ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ δωματίου. 2. Ἐπίσης ἔγιναν στερεωτικὲς ἐργασίες στὰ μαγαζιά τοῦ Ἐμπορικοῦ Λιμανιοῦ. 3. Προκειμένου νὰ ἀρχίσει ἡ καθαίρεση καὶ ἡ ἐπανακατασκευὴ ἐτοιμόρροπων τοίχων, ἀποτυπώθηκαν οἱ τοῖχοι στὴν Παλαιίστρα τῆς Λίμνης καὶ στὴν οἰκία II. 4. Ἐξάλλου ἔγιναν ἐργασίες στερέωσης στὸν Ξενώνα. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τῆς δεξαμενῆς στὴν ὁποία ἐδραζόταν ὁ στυλοβάτης εἶχε καταρρεύσει κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος του καὶ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ φθορὰ τοῦ βράχου εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴ μετατόπιση τῶν μελῶν τοῦ στυλοβάτη. Ἀνακατασκευάστηκε ὁ τοῖχος καὶ ὅπου ἦταν αὐτὸ δυνατό ἀγκυρώθηκε στὸν βράχο μὲ ράβδους ἀπὸ ἀνοξείδωτο χάλυβα.

ΣΤΕΡΕΩΤΙΚΕΣ
 ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Εἰκ. 99. Δωμάτιο ΝΑ τῆς οἰκίας τοῦ Κέρδωνος μετὰ τὶς ἐργασίες συντήρησης.

Ἐγινε προσπάθεια καθαρισμοῦ τῆς ἀρχαίας προκυμαίας πού εἶχε καλυφθεῖ μὲ βοῦρλα καὶ πυκνὴ βλάστηση ἀπὸ πολ-
λὲς δεκαετίες. Πρόκειται γιὰ τὴν περιοχὴ ἀνάμεσα στὴν
Ἄγορὰ τῶν Κομπεταλιαστῶν καὶ τὴν Ἄγορὰ τοῦ Θεοφρά-
στου, καθὼς καὶ τὸν δρόμο ἀνάμεσα στὴ Στοὰ τοῦ Φιλίπ-
που καὶ στὴ Στοὰ τῶν Ναξίων. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ἐντυ-
πωσιακό. Τώρα πλέον ἀποκαταστάθηκε ἡ ἐνότητα ἀνάμεσα
στὸ λιμάνι καὶ τὸ ἱερό, πού ἔγινε καὶ πάλι ὄρατὸ ἀπὸ τὴ
θάλασσα ὅπως καὶ στὴν ἀρχαιότητα. Ἐπαψε ἀκόμη ἡ Ἄ-
γορὰ τῶν Κομπεταλιαστῶν νὰ εἶναι μιὰ τεράστια πλατεία
στὴν ἄκρη τοῦ Ἱεροῦ καὶ ἐντάχθηκε στὸν χῶρο ξαναβρί-
σκοντας τὴν πραγματικὴ τῆς κλίμακα (εἰκ. 100).

Καθαρίστηκε ἐπίσης ἡ παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τοῦ
Ἁγ. Κυρίκου καὶ ἔγιναν ἐπὶ μέρος ἐργασίες στερέωσης
στοὺς τοίχους. Μὲ τὸν καθαρισμὸ φάνηκε ὅτι κατὰ τὸ πα-

Εἰκ. 100. Ἡ προκυμαία μετὰ τὸν καθαρισμὸ.

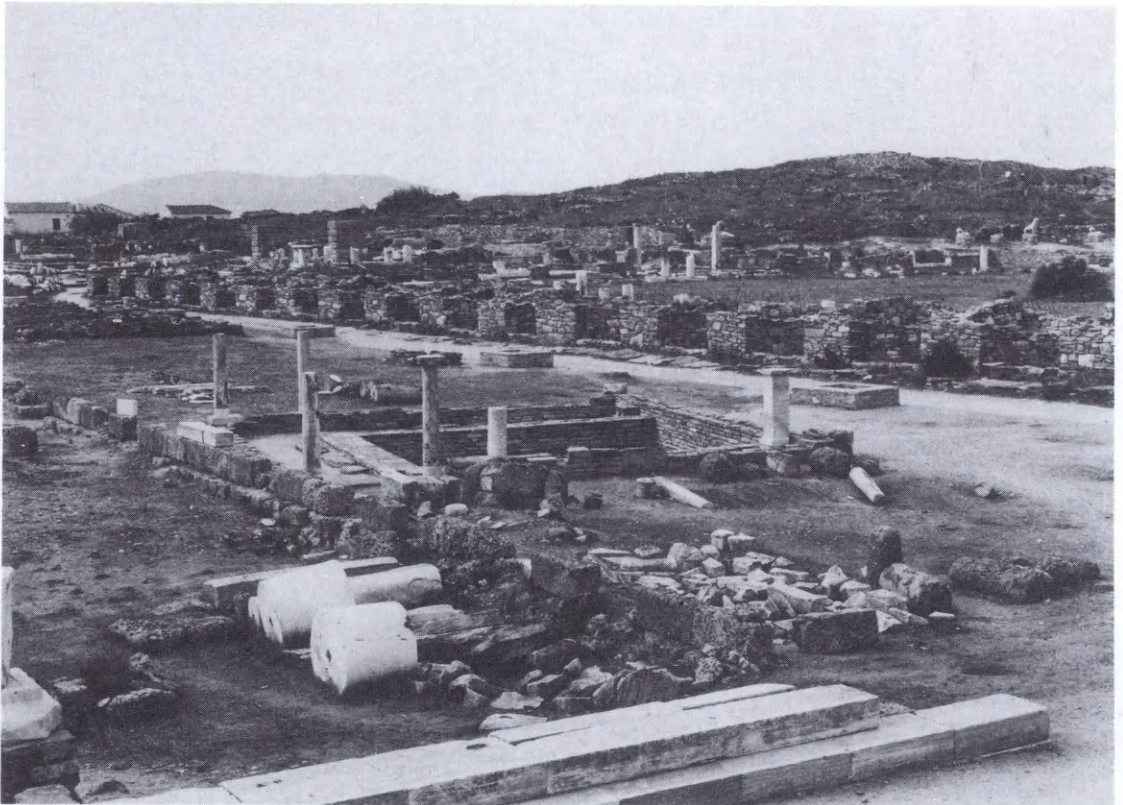

ρελθὸν ἔγιναν διάφορες ἐπεμβάσεις στὸ μνημεῖο, μὲ ἀποτελέσμα ἡ σημερινὴ κατάσταση νὰ παρουσιάζεται διαφορετικὴ ἀπὸ αὐτὴν τῆς ἀνασκαφῆς. Μὲ τὴ μελέτη ὅμως τῆς ἀποκατάστασης τοῦ μνημείου στὴ μορφή τῆς ἐποχῆς τῶν ἀνασκαφῶν ἄρχισαν νὰ προκύπτουν καὶ νέα στοιχεῖα, ποὺ ἴσως τελικὰ ἐπιφέρουν ἀλλαγές καὶ στὰ ὡς σήμερα γνωστά.

Στὴν οἰκία τοῦ Κέρδωνος συγκολλήθηκε καὶ ἐπανατοποθετήθηκε στὴν ἀρχικὴ τῆς θέσης ἡ βόρεια μαρμάρινη παραστάδα ἐνὸς ἀπὸ τὰ δωμάτια καὶ καθαρίστηκαν οἱ δεξαμενές τῶν δωματίων.

Στὴ νησίδα τῶν κτιρίων στὰ *N* τῆς οἰκίας τοῦ Κέρδωνος ἀναστηλώθηκε μονολιθικὸς κίονας στὴ βάση του (εἰκ. 99) καὶ στήθηκαν στὶς βάσεις τους ἡ μαρμάρινη ἐρμαικὴ

Εἰκ. 101. Ἡ Μινώα Κρήνη.

στήλη και τὰ πόδια τοῦ τραπεζοφόρου πού εἶχαν βρεθεῖ κατά χώραν.

Στὸ ἱερό τοῦ Προμαχῶνος, χάρη σὲ μιὰ φωτογραφία τοῦ 1925 ἐντοπίσθηκε καὶ ταυτίσθηκε τμήμα γυναικείου ἀγάλματος πού εἶχε βρεθεῖ τὸ 1987 στὴν Ἀγορὰ τῶν Ἰταλῶν μὲ τὸ λατρευτικὸ ἄγαλμα πού εἶχε βρεθεῖ κατά χώραν στὸν ναὸ τοῦ Ἱεροῦ. Κατασκευάστηκε ἐκμαγεῖο τοῦ τμήματος αὐτοῦ καὶ τοποθετήθηκε στὴ θέση τοῦ πρωτοτύπου, τὸ ὁποῖο φυλάσσεται στὸ Μουσεῖο.

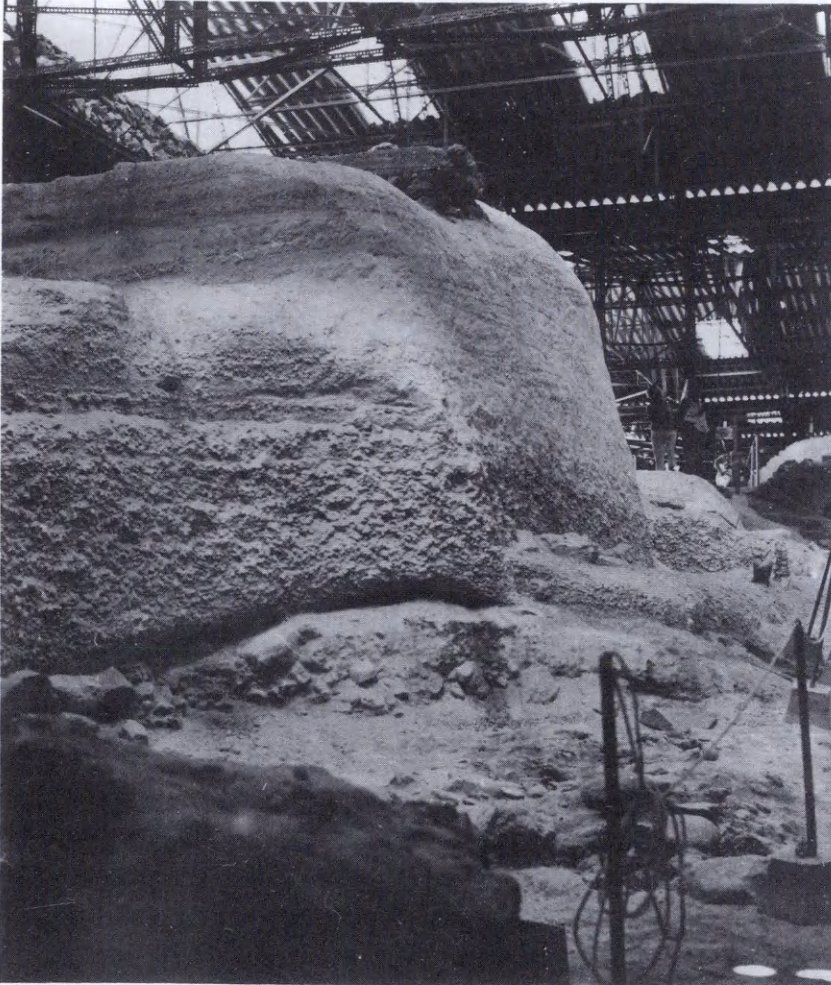
Στὴ Μινῶα Κρήνη σύμφωνα μὲ τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα καὶ παλιές φωτογραφίες ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς συγκολλήθηκε καὶ ἐπανατοποθετήθηκε τὸ κατώφλι ἀπὸ γρανίτη, συγκολλήθηκε ὁ νοτιοανατολικὸς λίθος τοῦ στυλοβάτη, ἀναστηλώθηκαν τέσσερις κίονες καὶ ἀποκαταστάθηκαν στὴ μορφή πού εἶχαν κατά τὴν ἀνασκαφή ἢ βορειοανατολικὴ καὶ ἡ βορειοδυτικὴ γωνία τοῦ μνημείου (εἰκ. 101).

Στὴν Οἰκία τῆς Λίμνης, κατά τὴν προσπάθεια ἀνεύρεσης ἀρχιτεκτονικῶν κομματιῶν πού ἔλειπαν, διερευνήθηκε ἡ δεξαμενὴ τῆς δυτικῆς αὐλῆς καὶ τὸ νότιο πηγάδι τῆς κεντρικῆς αὐλῆς. Ἡ ἔρευνα τελείωσε μὲ πολὺ ἐνδιαφέροντα ἀποτελέσματα. Ἦλθαν τώρα στὸ φῶς πλῆθος ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ περιστυλίου τῆς αὐλῆς μαζί μὲ ἄφθονη ἐλληνιστικὴ κεραμεικὴ, χαλκὰ νομίσματα, πολλὰ ξύλινα ἀντικείμενα καὶ ὑπολείμματα τροφῶν.

Ἐξαιτίας τῆς ἀνεπαρκοῦς χρηματοδότησης ἀπὸ τὸ ΥΠΠΟ ἡ προγραμματισμένη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα κατά τὸ 1988 ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Χρίστο Ντούμα στὸ Ἀκρωτήρι τῆς Θήρας ἀκυρώθηκε. Τὸ ἐπιστημονικὸ ἐπιτελεῖο τῆς ἀνασκαφῆς ἰδίως ἐξόδοις ἀσχολήθηκε μὲ τὴν ἐπεξεργασία καὶ μελέτη τῶν εὐρημάτων προετοιμάζοντας τὴν τελικὴ δημοσίευση. Οἱ μόνες ἐργασίες πού ἔγιναν περιορίστηκαν στὴν ἀπομάκρυνση τμήματος ἡφαιστειακῆς σποδοῦ πού εἶχε ἀρχίσει νὰ γίνετα

ἐπικίνδυνο γιὰ τοὺς ἐπισκέπτες, καθὼς βρισκόταν στὴ δυτικὴ παρυφῆ τοῦ διαδρόμου μπροστὰ στὸ δωμάτιο Δ 15 (εἰκ. 102). Μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῆς τέφρας, μέσα στὸ στρώμα τῆς ἐλαφρόπετρας ἐμφανίστηκαν ὀπές, ποὺ ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὰ ἀρνητικὰ ξύλινων ἐπίπλων ποὺ ἤδη ἔχουν κυριολεκτικὰ ἐξατμιστεῖ. Μετὰ τὴν πλήρωση τῶν κενῶν αὐτῶν μὲ γύψο καλλιτεχνίας, ἡ ἐργασία διακόπηκε γιὰ νὰ συνεχιστεῖ, ὅταν οἱ συνθήκες τὸ ἐπιτρέψουν.

Εἰκ. 102. Ἡφαιστειακὴ ἐπίχωση δυτικὰ τοῦ Δ 15 πρὶν ἀπὸ τὴν ἔναρξη τῶν ἐργασιῶν.

Είκ. 103. Δύο μορφές κυανοκεφάλων μετά την αποκατάστασή τους.

Είκ. 104. Τοιχογραφία νεαρού κυανοκεφάλου κατά τὸ στάδιο τῆς συναρμολόγησης.

Συνεχίστηκαν και κατά τὸ 1988 οἱ ἐργασίες συντήρησης τῶν τοιχογραφιῶν (εἰκ. 103). Στὰ ἐργαστήρια τῆς ἀνασκαφῆς συναρμολογήθηκε, συγκολλήθηκε καὶ τοποθετήθηκε σὲ πλαίσιο ἓνα τμήμα ἀπὸ τὴ σύνθεση τῶν νεανικῶν μορφῶν ποὺ εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ στὴν Ξεστὴ 3 (εἰκ. 104). Δυστυχῶς καθυστεροῦν πολὺ οἱ ἐργασίες συντήρησης τῶν τοιχογραφιῶν ποὺ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἀειμνήστου Μαρινάτου εἶχαν μεταφερθεῖ στὰ ἀνύπαρκτα ἐργαστήρια τῆς Ἀθήνας.

Συνεχίστηκαν καὶ τὸ 1988 μὲ χρηματοδότηση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας οἱ ἀνασκαφικὲς ἐργασίες στὶς Κουκουναριὲς τῆς Πάρου, ποὺ διενεργοῦνται ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ ἐπισκέπτη καθηγητῆ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Lecce καὶ ἀρχαιολόγου τῆς Θ' Ἐφορείας Προϊστ. καὶ Κλασ. Ἀρχαιοτήτων Θηβῶν Δημ. Σκιλάρντι. Ἡ ἀνασκαφὴ ἐξαπλώθηκε σὲ ἐπίκαιρα σημεῖα τοῦ λόφου, ἀποκαλύπτοντας νέες λεπτομέρειες γιὰ τὴ μακρόχρονη οἰκιστικὴ δραστηριότητα στὴ σημαντικὴ αὐτὴ ἀκρόπολη τοῦ Αἰγαίου, ποὺ ὅπως εἶναι γνωστὸ κατοικήθηκε μὲ σποραδικὲς διακοπὲς ἀπὸ τὴν πρωτοκυκλαδικὴ φάση (3η χιλ. π.Χ.) μέχρι καὶ τοὺς ὕστερους κλασικοὺς χρόνους (4ος π.Χ. αἰ.).

Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 1976-1980, ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη ἔφερε στὸ φῶς κάτω ἀπὸ τὰ ἐρείπια γεωμετρικοῦ οἰκισμοῦ, σύμπλεγμα δωματίων ποὺ ἀνήκουν σὲ μυκηναϊκὸ ἡγεμονικὸ συγκρότημα. Ἡ ἔρευνα ὁδήγησε στὴ διαπίστωση ὅτι τὸ συγκρότημα καταστράφηκε βίαια καὶ μὲ φωτιά στὴν ΥἚ ΙΙΙΓ φάση. Τὸ συγκρότημα εἶχε τὴ νότια πλευρὰ του ἐνισχυμένη μὲ ἰσχυρὸ ὀχυρωματικὸ τεῖχος, μεγάλο τμήμα τοῦ ὁποίου παρέμενε καλυμμένο μὲ ἐπιχώσεις ποὺ ἀνήκαν στὴ φάση τῆς καταστροφῆς του. Μὲ τὴν πρόσφατη ἔρευνα τοῦ 1988 ἀποκαλύφθηκε τὸ τεῖχος σὲ ὅλη του τὴν ἔκταση· διαπιστώθηκε ὅτι ἡ βάση του ἔχει θεμελιωθεῖ κατ' εὐθείαν στὸν βράχο. Ὡστόσο, σὲ ὀρισμένα σημεῖα ὅπου ὁ φυσικὸς βράχος χαμηλώνει ἀπότομα πρὸς Ν (δηλ. τὴν πλευρὰ τῆς

πρόσοψης), τὸ τεῖχος ἔχει θεμελιωθεῖ ἐπάνω σὲ προέχουσα ἰσχυρὴ βάση, ὕψους 0.57 μ. Σήμερα τὸ τεῖχος σώζεται σὲ μέγιστο ὕψος 3.05 μ., ἐνῶ στὴ μυκηναϊκὴ περίοδο τὸ ὀλικό του ὕψος ἀνερχόταν στὰ 8-9 μ., ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴ διαπίστωση ὅτι τὸ ἡγεμονικὸ συγκρότημα ποὺ συνανῆκε, περιλάμβανε ἰσόγειο καὶ ἓνα πρῶτο ὄροφο. Στὴ φάση τῆς καταστροφῆς τοῦ τείχους ἀνήκουν πάμπολλα ὄστρακα τῶν ΥἼΕ ΠΙΓ χρόνων, ποὺ ἀνασύρθηκαν μέσα ἀπὸ τοὺς πεσμένους ὀγκολίθους.

Ἰδιαίτερη σημασία δόθηκε στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ πρώιμου ἀρχαϊκοῦ οἰκισμοῦ, ποὺ ἐκτείνεται στὰ χαμηλότερα ἀναλήματα πρὸς Ν τοῦ μυκηναϊκοῦ τείχους. Ἐκεῖ, παλαιότερες ἐργασίες εἶχαν φέρει στὸ φῶς οἰκοδομικὲς νησίδες οἰκιῶν, ποὺ πλαισιώνουν τὸν ἀρχαῖο δρόμο ποὺ ὀδηγεῖ στὴν κορυφὴ τῆς ἀκροπόλεως. Ὁλοκληρώθηκε ἡ ἀνασκαφὴ τῆς νησίδας ποὺ ἐκτείνεται ἀμέσως πρὸς Α τοῦ δρόμου. Μὲ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ θαλάμου ποὺ ἀποτελεῖ τὴ ΒΑ γωνία ὀλοκληρώθηκε καὶ ἡ ἀποκάλυψη τοῦ ὅλου συμπλέγματος δωματίων. Ὅπως εἶχε συναχθεῖ καὶ παλαιότερα, ἡ νησίδα ἀπαρτίζεται ἀπὸ τρία ζεύγη συνεπικοινωνούντων δωματίων, μὲ τὶς εἰσόδους ἀνοιγόμενες πρὸς τὸν δρόμο. Τὸ δάπεδο τῶν δωματίων καλύπτεται σὲ μερικὰ σημεῖα μὲ ἐπίπεδες σχιστολιθικὲς πλάκες. Στὸ ΒΑ δωμάτιο τὸ δάπεδο ἦταν ἐξ ὀλοκλήρου κατασκευασμένο μὲ χῶμα. Ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ του προέρχεται σειρὰ δίωτων μικρογραφικῶν κυπέλλων τῆς ἴδιας τυπολογίας. Ἡ χρονολογία τοῦ συμπλέγματος τῶν θαλάμων ὅπως καὶ ἐκείνων ἄλλης νησίδας πρὸς Δ τοῦ δρόμου ἀνάγεται στοὺς πρώιμους ἀρχαϊκοὺς χρόνους.

Συνεχίσθηκε ἐπίσης ἡ ἀνασκαφὴ στὸ λεγόμενο «μεσαῖο πλάτωμα», ὅπου στὰ τελευταῖα χρόνια ἤλθε σὲ φῶς δευτέρη ὁμάδα οἰκιῶν τοῦ πρώιμου ἀρχαϊκοῦ οἰκισμοῦ (εἰκ. 105). Ἐδῶ οἱ οἰκίες μοιράζονται, ὅπως καὶ στὶς ἄλλες νησίδες, κοινὲς μεσοτοιχίες. Οἱ οἰκίες ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἓνα ἕως δύο συνεχόμενα δωμάτια, ἐκτεινόμενα ἀπὸ Α πρὸς Δ, μὲ τὴν εἴσοδο πρὸς Δ καὶ Ν. Στὸ νότιο τμήμα τοῦ πλατώματος τὰ δωμάτια ἐκτείνονται γύρω ἀπὸ παραλληλόγραμμο χῶρο,

Είκ. 105. Γενική άποψη του μεσαίου πλατώματος. Ήρείπια αρχαϊκοῦ οικισμοῦ.

πού φαίνεται νά ἦταν εὐρύχωρη αὐλή. Λίθινος τριπτήρας πού εἶχε ἀνακαλυφθεῖ παλαιότερα ἐκεῖ, σχετίζεται βεβαίως μέ τήν οἰκιακή δραστηριότητα τῶν κατοίκων τοῦ οικισμοῦ. Ἐνδιαφέρον προκαλεῖ ἡ ἀνεύρεση σιδερένιας λόγχης, συμπαγοῦς καί διατηρημένης σέ καλή κατάσταση, πού βρισκόταν στήν εἴσοδο δωματίου πρὸς ΒΔ τῆς αὐλῆς (εἰκ. 106). Τὸ εὔρημα εἶναι σπάνιο καί χρονολογεῖται στὸν πρῶμο 7ο αἰ. π.Χ. Παρὰ τῆ συμμετρικῆ διάταξη τῶν θαλάμων καί τῆ διάταξη τῶν ἀξόνων ἀπὸ Β πρὸς Ν, τὸ νότιο τμήμα τοῦ πλατώματος διατρέχεται ἀπὸ μακρὸ τοῖχο, ἐπιμήκη καί ιδιαίτερα προσεγμένης κατασκευῆς, πού βαίνει μέ κατεύθυνση ΒΔ-ΝΑ. Ἐντυπωσιάζει ἡ προσεκτικὴ προσαρμογὴ τῶν σχιστολίθων καί ἡ χρονολογία του πού ἀνάγεται στὸν προχωρημένο 8ο π.Χ. αἰ. Ὁ τοῖχος ἔχει ἀναλημματικὸ χαρακτήρα καί πιθανῶς σχετίζεται μέ ἀρχαῖο δρόμο πού κα-

τευθυνόταν στο προς ΝΑ ανάλημμα του ιεροῦ τῆς Ἀθηνᾶς.

Ἡ ἀνασκαφή ἐπεκτάθηκε καὶ στοῦ «κατώτερο πλάτωμα» ποῦ βρίσκεται σὲ χαμηλότερο ἐπίπεδο πρὸς Β τοῦ «μεσαίου πλατώματος». Σὲ ομάδα τομῶν ποῦ ἀνοίχτηκαν σὲ ἀγρὸ ποῦ περιβάλλεται ἀπὸ ὄγκους βράχων, ἀνακαλύφθηκαν βαθιῆς ἐπιχώσεις μὲ πλούσια στρωματογραφημένη κεραμεικὴ τῶν πρωτοκυκλαδικῶν καὶ μυκηναϊκῶν χρόνων. Στὰ στρώματα τῆς μυκηναϊκῆς περιόδου ἀνήκει χάλκινο ἄγκιστρο ψαρέματος καὶ κεραμεικὴ τῆς ΥἼ ΠΙΓ περιόδου. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον προκαλεῖ ἡ κεραμεικὴ τῶν πρωτοκυκλαδικῶν χρόνων ποῦ εἶναι πλούσια καὶ ἀνήκει σὲ ἐπίχωση πάχους 1.5 μ. Τὰ εὐρήματα δείχνουν ἐντατικὴ κατοίκηση τῶν Κουκουναριῶν κατὰ τοὺς πρωτοκυκλαδικοὺς χρόνους.

Στὸ ἀνάλημμα τοῦ ιεροῦ τῆς Ἀθηνᾶς, στὴ ΝΑ πλευρὰ τοῦ λόφου, ἡ ἀνασκαφή στράφηκε στὴ στρωματογραφικὴ μελέτη τοῦ ναοῦ. Τὸ κτίριο ἀνεγέρθηκε γύρω στὸ 700 π.Χ. σὲ θέση ὅπου στὰ γεωμετρικὰ χρόνια οἱ τελετουργίες γίνονταν στὸ ὕπαιθρο. Στὰ βαθύτερα στρώματα βρέθηκαν ὑπολείμματα τῆς πρωτοκυκλαδικῆς καὶ τῆς ΥἼ ΠΙΓ φάσης. Μέσα στὸν ναὸ διαπιστώθηκε ὅτι τὸ δάπεδο εἶχε ὑποστεῖ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀρχαιότητος ἐπανειλημμένες ἀνανεώσεις. Ἐντοπίσθηκαν τέσσερις φάσεις τῶν ἀρχαϊκῶν καὶ δύο τῶν κλασικῶν χρόνων. Στὰ βαθύτερα στρώματα μελετήθηκε τοῖχος κατεύθυνσης Β-Ν, ποῦ ἀνήκει προφανῶς σὲ παλαιότερη κατασκευή, ἄγνωστης μέχρι τώρα ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς. Τὰ πλούσια στρωματογραφικὰ στοιχεῖα καὶ ὁ ἐντοπισμὸς παχύτατης ΥἼ ΠΙΓ ἐπίχωσης κατὰ τὸ 1986, θὰ ἀποδειχθοῦν μέγιστης σπουδαιότητος γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας, ὅταν ὀλοκληρωθεῖ ἡ μελέτη τοῦ ιεροῦ. Σημαντικὰ εὐρήματα προέρχονται ἐπίσης ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ ἀποθέτη τοῦ ναοῦ. Μεταξὺ τῶν ἀντικειμένων ξεχωρίζει πλαστικὴ διακόσμηση ἀγγείου σὲ σχῆμα ἀνθρώπινης μορφῆς (εἰκ. 107).

Ἡ φετινὴ ἀνασκαφὴ περιστράφηκε ἐπίσης στὴ μελέτη τεράστιας γρανιτικῆς πλάκας ἐλαιοτριβείου, μὲ αὐλάκα ἐκροῆς ὕγρων, ποῦ κεῖται κατὰ χώραν στὶς χαμηλότερες

Εικ. 106. Λόγχη.

Εικ. 107. Πλαστική διακόσμηση αγγείου.

κλιτύς πρὸς ΝΑ τοῦ ναοῦ. Ἡ πλάκα ἔχει διαστάσεις 2.10×1.95 μ. καὶ γιὰ τὸν προορισμὸ της λογίζεται μίᾳ ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες στὸ Αἰγαῖο. Διαπιστώθηκε ὅτι στρωματογραφικὰ ἡ ἐγκατάσταση ἦταν σὲ χρῆση στὴν πρῶμῃ ἀρχαίῃ περιόδῳ, παρότι ἡ πλάκα μπορεῖ νὰ εἶναι μυκηναϊκὴ. Ἡ ἀνεύρεση τῆς πλάκας ὑπογραμμίζει τὴν ἐξαιρετικὴ διάδοση τῆς ἐξημερωμένης ἐλιᾶς καὶ τὴ σημασία τοῦ ἐλαιολάδου στὴ δίαιτα τῶν κατοίκων τῆς Πάρου κατὰ τὴν ἀρχαιότητα.

Τὸ 1988 ἐρευνήθηκε ἀπὸ τὸν καθηγητὴ *Β. Λαμπρινουδάκη* καὶ τὴν ἀρχαιολόγο *Β. Μαχαίρα* ὁλόκληρο τὸ βόρειο, ἐλεύθερο τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου Περιστεράκη στὴ Χώρα τῆς Νάξου, ποὺ βρίσκεται στὸν χῶρο τῆς ἐλληνιστικῆς ἀγορᾶς τῆς ἀρχαίας πόλης, κοντὰ στὴ συνάντηση τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς βόρειας στοᾶς. Τοῦ τμήματος αὐτοῦ τοῦ οἰκοπέδου ἐπίκειται ἡ οἰκοδόμησις.

Ἦδη τὸ 1965 ὁ Ν. Κοντολέων ἀποκάλυψε τμήματα τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς στὸ οἰκόπεδο Ἐπισκοπάκη (ΠΑΕ 1965, 176-182) καὶ τὸ 1967 παρακολούθησε τὴ διαδρομὴ τῆς στοᾶς πρὸς τὰ ΒΔ μέσα στὰ οἰκόπεδα Γλέζου καὶ Περιστεράκη (ΠΑΕ 1967, 119-120). Ἡ τάφος στὸ οἰκόπεδο Περιστεράκη περιορίσθηκε τότε στὸ βορειότερο τμήμα του, ἀποκαλύπτοντας στὰ δυτικὰ ἓνα πολὺ κατεστραμμένο τμήμα τοῦ σχιστολιθικοῦ θεμελίου πού ἔφερε τὸν στυλοβάτη τῆς στοᾶς.

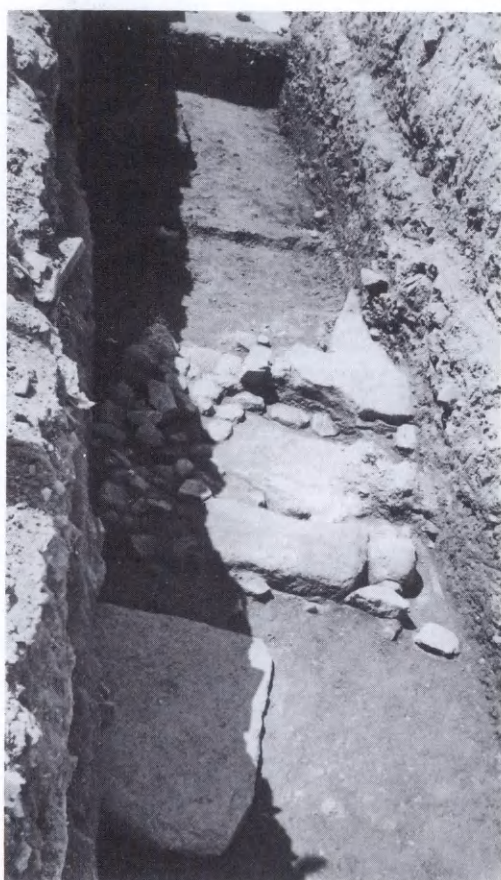
Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1988 ἐκτάθηκε σὲ ὅλο τὸ χαρακτηριστικὰ ἐπίμηκες ἐλεύθερο τμήμα τοῦ οἰκοπέδου (ἡ τάφος μὲ μακρὸ ἄξονα ἀπὸ Β πρὸς Ν εἶχε διαστάσεις 1.85×14.60 μ.), περιλαμβάνοντας καὶ τὸ ΝΑ τμήμα τῆς τάφου τοῦ 1967, τὸ ὁποῖο ἐπαναπροσδιορίσθηκε καὶ καθαρίσθηκε πρῶτο (εἰκ. 108).

Εἰκ. 108. Ἡ ἀνασκαφὴ στὸ οἰκόπεδο Περιστεράκη ἀπὸ τὰ βόρεια.

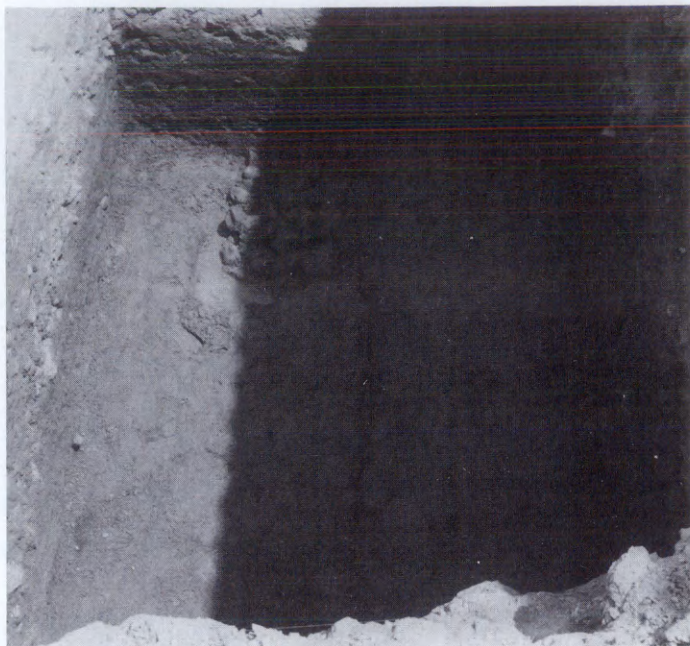

Είχ. 109. Λείψανα τῆς θεμελίωσης τοῦ στυλοβάτη τῆς ἀνατ. στοᾶς τῆς Ἀγορᾶς.

Είχ. 110. Τὰ θεμέλια κατασκευῆς τῶν χρόνων τῆς Ρωμαιοκρατίας στὰ νότια τοῦ στυλοβάτη τῆς στοᾶς.

Ἐνάμεσα στὸ οἰκόπεδο Γλέζου καὶ τὴν παλιὰ τάφρο ἀποκαλύφθηκε τμῆμα 1.70 ἀκόμη μέτρων ἀπὸ τὴ θεμελίωση τοῦ στυλοβάτη τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς, ἡ ὁποία διατηρήθηκε σὲ ὕψος δύο πλακῶν ἀνατολικά (ἀρχικὴ θεμελίωση κάτω ἀπὸ τὴ μαρμάρινη εὐθυντηρία τρεῖς πλάκες σχιστολίθου), καὶ μιᾶς δυτικότερα, ἐνῶ διακόπτεται ἐντελῶς κοντὰ στὸ δυτικὸ ὄριο τοῦ οἰκοπέδου (εἰχ. 108 καὶ 109). Ὅπως γνωρίζουμε ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1967 (ΠΑΕ 119-120), ἡ κατώτατη στρώση τῆς θεμελίωσης ξαναβρίσκεται στὴ θέση της λίγα μέτρα δυτικότερα.

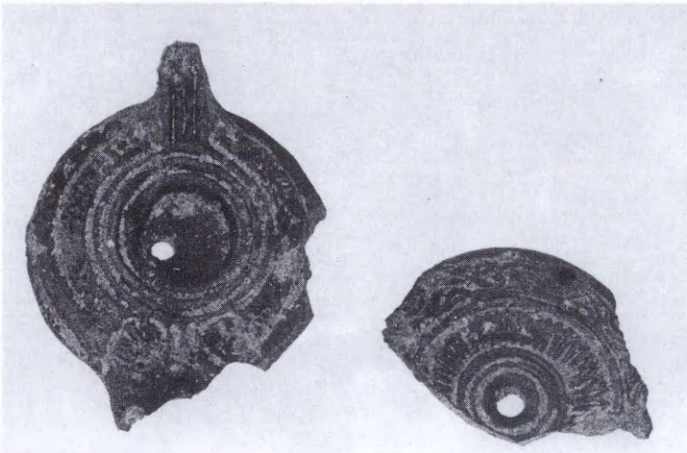
Εικ. 111. Τὸ νότιο μέρος τῆς τάφρου στὸ οἰκόπεδο Περιστεράκη.

Εικ. 112. Τεμάχιο ἀνάγλυφου πίθου.

Ἦδη ἀπὸ τὴν παλιότερη ἔρευνα στὴν περιοχή εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ χῶρος τῆς ἀγορᾶς καλύφθηκε κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους ἀπὸ προχειρότερες κατασκευές, οἱ ὁποῖες συχνὰ στηρίχθηκαν πάνω στὰ θεμέλια τῶν κατεστραμμένων ἐλληνιστικῶν κτιρίων ἢ χρησιμοποίησαν εὐρέως ὑλικό τους. Αὐτὸ διαπιστώθηκε καὶ τὸ 1988, μὲ τὴν ἀποκάλυψη σὲ ἐπαφῇ σχεδὸν μὲ τὸ θεμέλιο τῆς στοᾶς τετράγωνου πρόχειρου θεμελίου ἀπὸ μικρὲς πέτρες καὶ λίθους τῆς στοᾶς (περ. 2×2 μ. μὲ συνέχεια πρὸς τὰ ΝΔ) ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτῆ. Ἡ κατασκευὴ αὐτῆ εἶναι ὅμοια μὲ τὸ ἀνάλογο σύνολο ποὺ ἀποκαλύφθηκε τὸ 1965 στὸ δυτικὸ μέρος τοῦ οἰκοπέδου Ἐπισκοπάκη στὴν ἴδια γραμμῆ (ΠΑΕ 1965, εἰκ. 110 καὶ πίν. 223α), μὲ τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ συνδέεται πλάκα ἀπὸ τὴ θεμελίωση τῆς στοᾶς ποὺ βρέθηκε 2 περ. μ. πρὸς τὰ νότιά της (εἰκ. 110 καὶ 109). Σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τῆς τάφρου ἢ ἐπίχωση βρέθηκε, ὅπως καὶ στὰ διπλανά οἰκόπεδα, ἀνανεωμένη κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ρωμαϊοκρατίας σὲ βάθος χαμηλότερο τοῦ ἐπιπέδου θεμελίωσης τῆς στοᾶς. Στὸ νότιο τμῆμα ἡ ἀνανέωση αὐτῆ ἔφθανε μάλιστα μέχρι τὸ στρώμα τοῦ ἀμμώδους ἐδάφους 10 περ. ἐκ. κάτω ἀπὸ τὴν στάθμη τοῦ νεροῦ (εἰκ. 111). Στὸ ἀνώτερο τμῆμα τῆς ἢ ἐπίχωση περιεῖχε πολλὰ ὄστρακα τῶν βυζαντινῶν χρόνων.

Εἰκ. 113. Τεμάχια λύχνων.

Ἀξιόλογα κινητὰ εὐρήματα ἐκτὸς ἀπὸ τὰ πολυπληθῆ ὄστρακα παλαιότερων ἐποχῶν καὶ κυρίως τῆς ἑλληνιστικῆς καὶ τῆς ρωμαϊκῆς περιόδου (εἰκ. 112 καὶ 113) δὲν ἔδωσε ἡ ἀνασκαφή.

Μὲ τὴν ἴδια πίστωση καθαρίσθησαν τὰ ἀρχαῖα στῆ Μητρόπολη καὶ ἀνανεώθηκαν τὰ προστατευτικὰ τους καλύμματα, ἐπειδὴ τὸ ἔργο στεγάσεώς τους καθυστερεῖ.

29. ΙΘΑΚΗ

Συνεχίστηκε φέτος στῆ θέση Ἄετός, ὑπὸ τῆ διεύθυνση τοῦ καθηγητῆ *Σαράντη Συμεώνογλου*, ἡ μελέτη τῶν εὐρημάτων τῶν προηγούμενων ἀνασκαφῶν, κυρίως τῆς κεραμεικῆς. Τὰ ὄστρακα τῶν δύο πρώτων ἐτῶν μελετήθηκαν καὶ ταξινομήθηκαν γιὰ τὴν τελικὴ δημοσίευση.

Σημαντικὴ ἦταν ἡ ταύτιση πρωτογεωμετρικῆς κεραμεικῆς ἀπὸ τὸ κατώτερο στρῶμα τῆς τομῆς CC16, δηλαδὴ τῆς ἀπέναντι ἀπὸ τὸν κύριο οἰκισμὸ πλευρᾶς τοῦ διάσελου. Ἔως τώρα φαινόταν ὅτι μόνο ἡ κλασικὴ πόλη εἶχε ἐπεκταθεῖ πρὸς τὰ ἐκεῖ, ἐνῶ ἔτσι ἐνισχύεται ἡ σημασία τῆς ὑπόστασης τοῦ οἰκισμοῦ τῶν πρωτογεωμετρικῶν χρόνων στὸν Ἄετό.

30. ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑ
ΚΟΝΤΟΓΕΝΝΑΔΑ

Συνεχίστηκε καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἡ συντήρηση τῶν τοιχογραφιῶν στὸν βυζαντινὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Κοντογεννάδας Κεφαλληνίας μὲ χρηματοδότηση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ ὑπὸ τῆ διεύθυνση τῆς καθηγητρίας *Μαρίας Θεοχάρη*. Ἐγίναν κυρίως ἐργασίες προστασίας τῶν τοιχογραφιῶν: ἀφαίρεση ἀπὸ ἀσβεστώματα, ἀπὸ ὑπολείμματα ἀλάτων καὶ κρυσταλλοποιημένο ἀσβέστη, ἔμφραξη κενῶν, στοκάρισμα, στερεώσεις στὸ κάτω μέρος τῆς τοιχογραφίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ὅπου κατὰ τὴν ἀποτοίχιση τῆς Δεήσεως ἐντοιχισμένης στῆ θέση τοῦ δράκοντος εἶχαν ἀποσπασθεῖ μικρὰ κομμάτια τοιχογραφίας (εἰκ. 114, 115). Μετὰ τὴν ἀποτοίχιση τῆς Δεήσεως ἀποκαλύφθηκε ὁ

Εἰχ. 114. Ἡ Θεοτόκος τῆς Δεήσεως μετὰ τὴ συντήρηση.

δράκοντας στὰ πόδια τοῦ ἔφιππου ἁγίου ἀρκετὰ κατεστραμμένοι ἀπὸ τὰ κτυπήματα (ματσακωνιές) στὸν τοῖχο γιὰ τὴν ἐπίθεση τοῦ νέου στρώματος καὶ ἀπὸ τὴ σαθρότητα τοῦ κονιάματος.

Οἱ ἐργασίες ἀποκάλυψης ἔφεραν στὸ φῶς σπαράγματα τοιχογραφιῶν, ὅπως τμῆμα τοῦ κάμπου τοῦ κάτω μέρους τοῦ ἁγίου Δημητρίου, ἄλλο τμῆμα μὲ πέλμα ἀπὸ τὶς δύο φιγοῦρες μὲ φωτοστεφάνους. Ἡ παρουσία τῆς ψημμένης σιέννας, πὺ κυριαρχεῖ σ' αὐτὴ τὴν τελευταία σύνθεση, καθὼς καὶ ἡ προετοιμασία μὲ ἴχνη μαυρισμένα στὸ κάτω δεξιὸ μέ-

Εικ. 115. Ἡ τοιχογραφία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.

Εικ. 116. Ἡ τοιχογραφία τῆς Πλατυτέρας πρὶν καὶ μετὰ τὶς φθορὰς ἀπὸ τὴν ὑγρασία.

ρος τῆς Βρεφοκρατούσας στὸν ΝΔ τοῖχο, ὅπου παρατηρεῖται καὶ ἡ ἀρχικὴ λιθοδομή, ὀδηγεῖ στὴν ὑπόθεση ὅτι μέρος τοῦ ΝΔ τοῖχου ὑπέστη πυρκαγιά, μετὰ τὴν ὁποία, ὅπως φαίνεται, ὑπερυψώθηκε λίγο ὁ ναός.

Κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1987, εἶχαν παρατηρηθεῖ ἀρκετὲς φθορὲς στὴν τοιχογραφία τῆς Πλατυτέρας (εἰκ. 116) καθὼς καὶ ἔγνη ὑγρασίας στὴν περιβάλλουσα τὴν τοιχογραφία ταινία, πού ὀφειλόταν στὸ πρόσφατο ἐξωτερικὸ κάλυμμα τῆς ἀψίδας μὲτσιμεντοκονίαμα. Τὴν ἐξέταση τοῦ κτίσματος ἡ Ἑταιρεία ἀνέθεσε στὸν καθηγητὴ κ. Σ. Σίνο. Ἐπιβεβαιώθηκε ἔτσι καὶ ἀπὸ ἀρχιτεκτονικῆς πλευρᾶς, ὁ οἰκοδομικὸς ὀργανισμὸς τοῦ κτιρίου σὲ δύο φάσεις ἢ παλαιότερη ἀπὸ τὶς ὁποῖες εἶχε ὕψος χαμηλότερο ἀπὸ τὸ σημερινό, γεγονός πού εἶχε διαπιστωθεῖ ἤδη στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ναοῦ ἀπὸ τὸ σχῆμα τῶν ταινιῶν πού περιέβαλλαν τὶς τοιχογραφίες. Ἐπισημάνθηκε ὁ λανθασμένος τρόπος τῆς ἀντικατάστασης τῆς στέγης καὶ ἡ μεγάλη ρωγμὴ στὴν τεταρτοσφαιρικὴ κάλυψη τῆς ἀψίδας τοῦ ἱεροῦ πού κλείστηκε πρόσφατα μὲτσιμεντοκονίαμα, κατασκευὴ πού δὲν ἐξασφαλίζει τὴ μόνωση ἀπὸ τὴν ὑγρασία. Οἱ ἐργασίες αὐτὲς ἔγιναν πρὶν ἀναλάβει ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία τὴ συντήρηση τῶν τοιχογραφιῶν.

31. ΖΑΚΡΟΣ

Μὲ πολὺ ἐλαττωμένη χρηματοδότηση συνεχίσθηκε ἡ ἀνασκαφὴ σὲ σπίτια τῆς μινωικῆς πόλης τῆς Ζάκρου σὲ τέσσερις διαφορετικοὺς τομεῖς ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ καθηγητῆ *Νικ. Πλάτωνος*.

1. ΛΟΦΟΣ ΑΓ. ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΣΠΙΤΙΑ

Ἀνασκάφηκαν συμπληρωματικὰ (ἡ πρώτη ἀνασκαφὴ 1961-1963) τὸ ἀκραῖο δωμάτιο πρὸς τὰ βόρεια καὶ ὁ ἔξω ἀπ' αὐτὸ χῶρος καὶ δείχθηκε ὅτι τὸ κτίριο δὲν ἐπεκτεινόταν πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή. Στὸ δυτικὸ δωμάτιο Σ ἡ ἐπιμελημένη στρωματογραφικὴ ἔρευνα ἔδειξε τὴ διαδοχὴ τριῶν δαπέδων ἀπὸ στιβακτὸ πηλόχωμα καὶ τέταρτου πλακόστρωτου μὲ μεγάλες πλάκες (εἰκ. 117), τὴν ὑπαρξὴ παρατοίχιου κτιστοῦ θρανίου καὶ συλλεκτῆρα προστατευμένου

ἀπὸ θήκη πλακῶν καὶ τοιχείων (εἰκ. 118), ὅπως ἐπίσης ἀποθέτη μέσα σὲ περιορισμένο τριγωνικὸ χῶρο. Ἡ κεραμεικὴ ἀνῆκε σὲ δύο περιόδους, παλαιοανακτορικὴ καὶ ΥΜ Ια.

Στὸ συνεχόμενο πρὸς τὰ νότια Σπίτι Δ ἐρευνήθηκαν συμπληρωματικὰ τὰ δωμάτια Π, Ι, Θ καὶ ἡ αὐλὴ Κ. Στὸ Π ἀνακαλύφθηκε λάκκος μὲ στάκτη. Μικρὴ τρίβαθμη σκάλα ἐξυπηρέτησε τὴν ἐπικοινωνία μὲ τὸ Β τμήμα τοῦ Σπιτιοῦ. Τὰ δάπεδα ἦταν ἀπὸ στιβακτὸ πηλόχωμα. Ἡ κεραμεικὴ ἦταν ἄφθονη, κυρίως ΥΜ ΙΑ περιόδου. Βρέθηκαν ἀκόμη πολλὰ τριβεῖα καὶ τριπτῆρες. Στὴν αὐλὴ Κ ἀνακαλύφθηκε σωρὸς ἀπὸ πορφύρες ποὺ ἔδειχνε βιοτεχνία ἐξαγωγῆς πορφύρας. Ἡ ἔρευνα περιορίσθηκε στὸ ἄνδρo IV. Ἀνασκάφηκε κυρίως τὸ δυτικὸ τμήμα ἀμέσως νότια ἀπὸ τὸν χαμηλὸ ἀντερεισματικὸ τοῖχο τῆς περιοχῆς τοῦ βράχου. Ἐρευνήθηκε ἕνα βαθὺ δωμάτιο μὲ δάπεδο ἀπὸ στιβακτὸ πηλόχωμα, ποὺ βρέθηκε σχεδὸν ὀλοκληρωτικὰ κενό. Ἀντίθετα ὑπεράφθονη

ΣΠΙΤΙ Δ

2. ΣΠΙΤΙ F
HOGARTH

Εἰκ. 117. Σπίτι Α, δωμάτιο Σ.

ἦταν ἡ κεραμεικὴ τῆς MM IIIB καὶ τῆς ΥΜ ΙΑ περιόδου στὸν χῶρο νότια ἀπ' αὐτὸ ὡς τὸν ἀντερεισματικὸ τοῖχο, με-
ταξὺ τῶν ἀνδρῶν III καὶ IV. Ἀξιόλογα εὐρήματα ἦταν
χάλκινη βελόνα καὶ σμιλίο, ὅπως ἐπίσης τμῆμα ποδιοῦ με-
γαλωποῦ πέτρινου εἰδωλίου. Ξεχώρισαν δυὸ φάσεις στὴν εἴ-
σοδο μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν III καὶ IV: μιὰ παλαιότερη μὲ
κατώφλι ποῦ θὰ ὀδηγοῦσε σὲ σκάλα πρὸς τὸ πάνω πάτωμα
—βρέθηκαν πεσμένα μερικὰ πέτρινα σκαλοπάτια—, μιὰ
νεώτερη μὲ φράξιμο τῆς εἰσόδου καὶ μὲ ἐπίχωση τοῦ χώρου
τοῦ ἀρχικοῦ κλιμακοστασίου. Σώθηκε κοντὰ στὴ ΝΔ γωνία
τὸ κατώφλι τῆς εἰσόδου πρὸς τὸν πάνω ὄροφο.

3. ΣΠΙΤΙ Ν

Ἡ ἀνασκαφὴ συνεχίστηκε στὸ τραπεζόσχημο γωνιακὸ δω-
μάτιο 25 τοῦ ΝΔ τμήματος τοῦ κτιρίου. Στενὴ εἴσοδος φά-
νηκε στὸ δυτικὸ τοῦ τοῖχο. Τὸ δάπεδο τοῦ δωματίου εἶχε
καταστραφεῖ καὶ ὁ βράχος βρέθηκε ψηλά. Ἀμέσως ἔξω ἀπ'
αὐτὸ ἀνακαλύφθηκε ἕνας λίγο λοξὸς ἀντερεισματικὸς τοῖχος

Εἰκ. 118. Σπίτι Α. Συλλεκτῆρας.

ἀμέσως ἔξω ἀπὸ τὸν Δ τοῖχο τοῦ κτιρίου. Μπροστὰ σ' αὐτόν, ἀνακαλύφθηκε ἄφθονη κεραμεικὴ, ἀνάμικτη μὲ κομμάτια ἐπιχρισμάτων καὶ μὲ κόκαλα ζώων. Στὸ βαθύτερο στρώμα ἡ κεραμεικὴ ἦταν παλαιοανακτορική, ἐνῶ λίγο ψηλότερα τῆς ΥΜ ΙΑ περιόδου. Ἀξιόλογα ἦταν μερικά κομμάτια πέτρινων ἀγγείων καὶ ἐνὸς πέτρινου δίμυξου λύχνου μὲ πλατὺ περιχέλωμα. Ἀνάμεσα στὶς πέτρες τοῦ ἀνακαλύφθηκαν διάφορα μικροαντικείμενα.

Στὸ Σπίτι Ζ συνεχίσθηκε ἡ ἔρευνα μὲ σημαντικὰ ἀποτελέσματα: Τὸ δωμάτιο Γ μὲ τὸ δάπεδο ἀπὸ χαλικιάσβεστο νότια ἀπὸ τὸ δωμάτιο Β διαιροῦνταν σὲ δύο τμήματα μὲ ἐπίχριστο διαχώρισμα. Στὸ βόρειο τμήμα ἀνακαλύφθηκαν τὰ κομμάτια δύο πιθαρῶν μὲ σχοινίνη διακόσμηση, τοῦ ἐνὸς μὲ διάζωμα 4 διπλῶν πελέκων καὶ 4 ζωνῶν, ὅλων μὲ μίμηση ἐμπέστων σχοιनिῶν (εἰκ. 119)· κατὰ μῆκος τοῦ διαχωρίσματος βρέθηκε ὁλόκληρη σειρά ἀγγείων (εἰκ. 120) (δύο ἀμφορέων, δύο πιθίσκων, μιᾶς χύτρας, ἐνὸς κυάθου), ὅπως

ΛΟΦΟΣ ΑΓ. ΑΝΤΩΝΙΟΥ

ΣΠΙΤΙ Ζ

Εἰκ. 119. Σπίτι Ζ. Πιθάρια μὲ διακόσμηση.

Ειχ. 120. Σπίτι Ζ. Σειρά ἀγγείων.

Ειχ. 121. Σπίτι Ζ. Δοχεῖο περισυλλογῆς μούστου.

ἐπίσης μέρος κυκλικῆς ἐπίχριστης τράπεζας προσφορῶν. Ἀμέσως νότια ἀπὸ τὸ διαχώρισμα ἀνακαλύφθηκε κατὰ χώραν ἐγκατάσταση ληνοῦ μετὸν κάδο τοῦ πατήματος καὶ τὸ ἔλλειψοειδὲς δοχεῖο περισυλλογῆς τοῦ μούστου (εἰκ. 121). Πλάκα πάνω στὸ διαχώρισμα χρησίμευσε γιὰ νὰ κάθεται καὶ νὰ ἀναπαύεται ὁ ἐργάτης. Ἀμέσως ἀνατολικά τοῦ διαχωρίσματος ἀποκαλύφθηκε συλλεκτήρας κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο καὶ σὲ ἐπαφή μετὸ δοχεῖο περισυλλογῆς φάνηκαν δυὸ μικρὲς θήκες ἀπὸ ἐπίχριστο στιβακτὸ πηλόχωμα, ἄγνωστου προσδιορισμοῦ. Σκαλάκι ἀπὸ κυβόλιθους νότια τοῦ ληνοῦ ἴσως ἐξυπηρετοῦσε στὸ ἀνέβασμα τοῦ ἐργάτη. Μεγάλου κομματί ἀπὸ δάπεδο μετὰ χαλικάσβεστο ἔπεσε ἀπὸ τὴν τάρτασα τοῦ δωματίου τοῦ ληνοῦ. Ὁ νότιος τοῖχος τοῦ δωματίου Γ δὲν φάνηκε ἀκόμη. Ἡ χρονολογία τῆς καταστροφῆς ὀρίσθηκε στὸ τέλος τῆς ὙΜ ΙΒ.

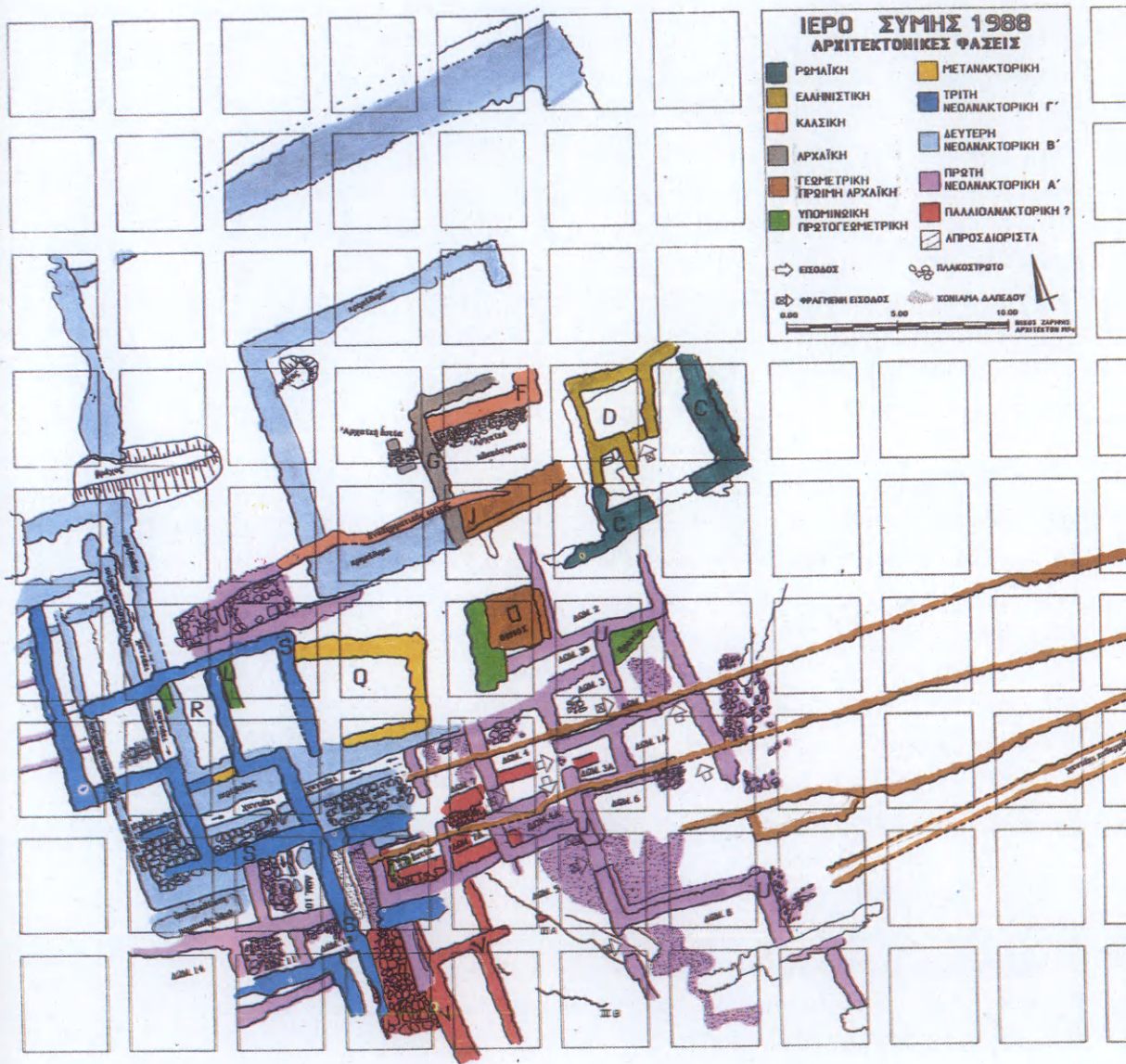
Τυχαῖο εὑρημα ἀπὸ δωμάτιο τοῦ Σπιτιοῦ Β τοῦ ΒΔ λόφου ἦταν σφραγίδα σὲ μορφή πεπιεσμένου κυλίνδρου μετὰ παράσταση διπλοῦ πέλεκου μετὰ πληρωτικὰ γραμμίδια, τοῦ τέλους τῶν παλαιοανακτορικῶν χρόνων.

Ἡ ἀνασκαφή στὸ ἱερὸ τοῦ Ἑρμῆ καὶ τῆς Ἀφροδίτης στὴ Σύμη τῆς Βιάννου συνεχίστηκε ἀπὸ τὴν ἔφορο Ἀρχαιοτήτων Ἀγγελικὴ Λεμπέση σὲ συνεργασία μετὰ τὴν Δρα. Πολύμνια Μεταξᾶ Muhly καὶ τὴν καθηγήτρια Ἀθανασία Κάντα.

32. ΣΥΜΗ ΒΙΑΝΝΟΥ

Ὑπενθυμίζεται ὅτι σ' αὐτὸ τὸ κρητικὸ ἱερό, ποὺ λειτούργησε γιὰ 20 αἰῶνες χωρὶς διακοπὴ (1700-3ο αἰ. μ.Χ.), ἔχουν ἀποκαλυφθεῖ 12 ἐπάλληλες ἀρχιτεκτονικὲς φάσεις, οἱ ὁποῖες ἀντιπροσωπεύουν ὅλες τὶς χρονικὲς περιόδους τῆς μακρόχρονης λειτουργίας του. Τρεῖς ἀπὸ τὶς παλαιότερες φάσεις χρονολογοῦνται στὴ νεοανακτορικὴ περίοδο (1600-1450). Πρόκειται γιὰ τὰ κτίρια U (= Α' ἀρχιτεκτονικὴ φάση) καὶ S (= Γ' φάση) ποὺ ἀποτελοῦνται ἀπὸ πολλὰ στεγασμένα δωμάτια, καὶ γιὰ ἓνα κτίσμα ὑπαίθριας λατρείας (= Β' φάση), ποὺ ἀναγνωρίστηκε ὡς ὁ πρῶτος in corpore ἱερός περίβολος τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ.

Εικ. 122. Ίερό Σύμφης. Κάτοψη αρχιτεκτονικῶν φάσεων.

Καί κατά τήν ἀνασκαφή τοῦ 1988 συνεχίστηκε ἡ στρωματογραφική διερεύνηση αὐτῶν τῶν τριῶν ἀρχιτεκτονικῶν φάσεων τοῦ ἱεροῦ σέ σχέση με προγενέστερο κτίσμα, πού μόλις εἶχε φανεῖ πέρυσι. Ἡ ἔρευνα ἀναπτύχθηκε φέτος σέ τέσσερις τομεῖς, πού χαρακτηρίζονται σέ Ν, Δ, ΒΑ καί κεντρικό τομέα σέ σχέση πάντα με τήν ἀνασκαμμένη ἔκταση.

Στόν Ν τομέα (εἰκ. 122: ὀρθογ. Ι, Κ52-53) διαπιστώθηκε ὅτι τὰ ἀρχιτεκτονικά κατάλοιπα τὰ προγενέστερα τοῦ κτιρίου U, πού ἀποκαλύφθηκαν τὸ 1987 στὰ βαθύτερα στρώματα τῶν δωματίων 15, 7, 7α, 4 καί 4α, συνδέονται με πλατὺ ἐξωτερικό τοῖχο κτιρίου, τὸ ὁποῖο χαρακτηρίστηκε με τὸ γράμμα V. Στὰ Δ τοῦ τοίχου ὑπάρχει πλακόστρωτη ὑπαίθρια πρόσβαση καί στὰ Α τέσσερα δωμάτια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ δύο ἀνατολικότερα (= 9 καί 9α) εἶχαν συνδεθεῖ λανθασμένα με τὸ κτίριο U. Τὸ μέγεθος καί ἡ μορφή τῶν πλακῶν τῆς πρόσβασης, ὅπως καί ἡ κομψή, περίκλειστη τοιχοδομία τοῦ συνεχόμενου με τήν πρόσβαση ἐξωτερικοῦ τοίχου προδίδουν καλή, σχεδὸν πολυτελὴ κατασκευή. Ἴσως στὸ κτίριο V ἀνῆκαν τὰ ἀρχιτεκτονικά μέλη ἀπὸ ὀφείτη, πού βρίσκονται ἐντοιχισμένα στὸ μεταγενέστερο κτίριο U. Ἡ χρονολόγηση τοῦ κτιρίου V πρὸς τὸ τέλος τῆς παλαιονακτορικῆς περιόδου παραμένει προβληματική, γιατί οὔτε καί φέτος βρέθηκαν ἀδιατάρακτα δάπεδα με κεραμεικὴ αὐτῆς τῆς περιόδου, λόγω τῆς ἔντονης οἰκοδομικῆς δραστηριότητος πάνω ἀπὸ τὸ κτίριο V. Τὰ παλαιονακτορικά ὄστρακα ἀπὸ αὐτὴ τὴν περιοχὴ βρίσκονται σέ ἀνάμεικτα στρώματα.

Στόν Δ τομέα (εἰκ. 122: ὀρθογ. Ζ, Η50-51) καί πρὸς τὰ Δ τοῦ κτιρίου U (= Α' ἀρχιτεκτονική φάση) ἐπισημάνθηκαν τρία τοιχία σέ κλιμακωτὴ διάταξη καί με φορὰ ἀπὸ τὰ Α πρὸς τὰ Δ. Καί τὰ τρία ἔχουν πρόσωπο μόνο πρὸς Ν καί μοιάζουν νὰ ἀρθρώνουν τὸν ὑπαίθριο χῶρο με ἰσάριθμα ἀνδhra. Ἄν ἡ ταύτιση τῶν τριῶν τοιχιῶν ἀποδειχθεῖ σωστὴ με τήν ἐπέκταση τῆς ἔρευνας πρὸς τὰ Δ, τότε ἔχει βρεθεῖ ἡ θέση ὅπου θὰ γίνονταν οἱ ὑπαίθριες τελετουργίες στὴ διάρκεια τῆς λειτουργίας του κτιρίου U, τοῦ ὁποῖου τὰ δωμάτια

ἀποτελοῦσαν βοηθητικούς χώρους για τὴ διασφάλιση σκευῶν καὶ τὴν ἀποθήκευση ἀγαθῶν. Παράλληλα θὰ ἐπαληθευθεῖ καὶ ἡ ὑπόθεση ὅτι ἡ ἰδέα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς διάρθρωσης τοῦ ὑπαίθριου χώρου λατρείας μὲ ἄνδρα, πού ἐφαρμόστηκε στὸ ἱερό τῆς Σύμης κατὰ τὴν ὕστερη γεωμετρικῆ-ἀρχαϊκῆ ἐποχῆ (εἰκ. 122: ἄνδρα I-III, ὀρθογ. I-Π49-51), ἀνάγεται στὴ νεοανακτορικῆ περίοδο μὲ συνδετικὸ κρίκο τὰ ἄνδρα IIIA, IIIB (εἰκ. 1: ὀρθογ. K, Λ52-53), πού ἴσως χρονολογοῦνται στὴν ὑπομινωικῆ φάση τῆς λειτουργίας τοῦ ἱεροῦ.

Πάνω στὰ ὑποτιθέμενα νεοανακτορικὰ ἄνδρα ἀποκαλύφθηκε τοῖχος μήκους 10.90 μ. καὶ φορᾶς ἀπὸ Β πρὸς Ν πού συνδέεται μὲ τὴ ΒΔ πτέρυγα τοῦ κτιρίου S (= Γ' ἀρχιτεκτονικῆ φάση). Τὸ μεγάλο πλάτος καὶ ἡ τοιχοδομία του συνηγοροῦν γιὰ τὸν χαρακτηρισμὸ αὐτοῦ τοῦ τοίχου ὡς περιβόλου, πού ὄριζε στὰ δυτικὰ τὸν χῶρο τῆς ὑπαίθριας λατρείας ἀπὸ τὶς τελευταῖες φάσεις τῆς νεοανακτορικῆς περιόδου καὶ σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς μετανακτορικῆς.

Στὸν κεντρικὸ τομέα (εἰκ. 122: ὀρθογ. Η, Θ49-50) ὁ βαθμιδωτὸς πλακόστρωτος δρόμος (πλ. 1.80 μ.) κατὰ μῆκος τοῦ Β, ἐξωτερικοῦ προφανῶς τοίχου τοῦ κτιρίου U (= Α' ἀρχιτεκτονικῆ φάση), ἀποκαλύφθηκε σὲ ὅλο τὸ σωζόμενο μῆκος του πού φθάνει τὰ 5.50 μ. Φέτος φάνηκε ὅτι ἡ Δ σωζόμενη ἄκρη τοῦ δρόμου ἀποκόπηκε κατὰ τὴ θεμελίωση τοῦ ἱεροῦ περιβόλου (= Β' ἀρχιτεκτονικῆ φάση), ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἡ Α', πού βρέθηκε τὸ 1987 νὰ εἶναι ἀποκομμένη ἀπὸ τὸ ἰσχυρὸ θεμέλιο τῆς ΝΔ γωνίας τοῦ κρηπιδώματος. Διαπιστώθηκε ἐπίσης ὅτι ὁ δρόμος —ἴσως μία προδρομικῆ ἀρχιτεκτονικῆ μορφή τῆς πομπικῆς ὁδοῦ τοῦ ἱεροῦ περιβόλου— ἐπισχευάστηκε στὴ διάρκεια τῆς λειτουργίας τοῦ κτιρίου U, γιατί σώζει δύο ἐπάλληλα πλακόστρωτα δάπεδα.

Σημαντικὰ ἦταν τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἔρευνας καὶ στὸν ΒΑ τομέα, γιατί δίνει πρόσθετα στοιχεῖα γιὰ τὴ μορφή καὶ τὸ μέγεθος τοῦ ἱεροῦ περιβόλου (= Β' ἀρχιτεκτονικῆ φάση). Φέτος ἀποκαλύφθηκε ἡ πρόσβαση τοῦ κρηπιδώματος (εἰκ. 122: ὀρθογ. K47) καὶ ἐντοπίστηκε τὸ Β σκέλος τοῦ περιβόλου σὲ ὅλο του τὸ μῆκος, πού εἶναι 23.50 μ. Ἀποκαλύφθηκε

ἐπίσης καὶ ἡ Β ἄκρη τοῦ Α σκέλους του (εἰκ. 122: ὀρθογ. Θ46, K, Λ45). Ἔτσι ἀποκαθίσταται μὲ ἀκρίβεια τὸ συνολικὸ ἐμβαδὸν τοῦ ἐπιβλητικοῦ σὲ μέγεθος ἱεροῦ περιβόλου τῆς Σύμης, ποὺ φθάνει τὰ 1225 τ.μ., συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς πομπικῆς ὁδοῦ ποὺ τὸν περιέβαλλε. Παράλληλα ἐπαληθεύεται καὶ ἡ ὑπόθεση ὅτι περίβολος καὶ κρηπίδωμα ἦταν στραμμένα πρὸς τὰ Α, δηλαδή πρὸς τὴν πηγὴ τοῦ ἱεροῦ, ὅπως ἀκριβῶς ὁ βωμὸς καὶ τὰ τρία ἄνδρα τῆς ὕστερης γεωμετρικῆς ἐποχῆς. Ἀλλὰ ὁ περίβολος δὲν περιλαμβάνει τὴν πηγὴ, ποὺ ἀπέχει ± 8 μ. ἀπὸ τὴ ΒΑ γωνία του.

Ἀντίθετα ἡ πηγὴ βρίσκεται μέσα στὴν ἔκταση, ποὺ ὀρίζει μεταγενέστερος τοῖχος πάχους 0.80-1 μ., ὁ ὁποῖος εἶναι σχεδὸν ἐπιφανειακὸς καὶ παράλληλης σειρᾶς μὲ τὸ Β σκέλος τοῦ ἱεροῦ περιβόλου. Αὐτοῦ τοῦ τοίχου τμήματα ἀποκαλύφθηκαν πέρυσι καὶ ἡ πρὸς τὰ Α συνέχειά του ἐπισημάνθηκε φέτος στὰ ὀρθογώνια K, Λ45 (εἰκ. 122). Ἄν καὶ ἡ χρονολόγησή του παραμένει προβληματικὴ, ἡ λειτουργία του εἶναι ἀρκετὰ σαφής: πρόκειται πιθανότατα γιὰ τὸν περιμετρικὸ τοῖχο τοῦ ἱεροῦ, ποὺ περιέκλειε ὄχι μόνον τὴν ἔκταση τῆς ὑπαίθριας λατρείας, ὅπως ὁ μινωικὸς ἱερὸς περίβολος, ἀλλὰ καὶ τὰ στεγασμένα κτίρια.

Πολλὰ ἦταν καὶ φέτος τὰ κινητὰ εὐρήματα ποὺ ἔδωσε τὸ ἱερὸ τῆς Σύμης: Ἀπὸ τὰ 75 λίθινα μινωικὰ τελετουργικὰ ἀγγεῖα, σκεύη καὶ ἐργαλεῖα, ἀναφέρεται στρογγυλὴ τράπεζα προσφορῶν ἀπὸ ὀφείτη μὲ ἐπιγραφὴ τῆς Γραμμικῆς Α γραφῆς τοῦ γνωστοῦ σπονδικοῦ τύπου (εἰκ. 123). Δύο σφραγίδες, μία ἀμυγδαλόσχημη ἀπὸ στεατίτη καὶ μία πρισματικὴ ἀπὸ ὀρεία κρύσταλλο, ἀνήκουν στὴν κατηγορία τῶν ταλισμανικῶν (εἰκ. 124).

Ἀπὸ τὰ 55 μέταλλινα ἀντικείμενα, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα συγκαταλέγονται σιδερένιος διπλὸς πέλεκυς, 2 σιδερένιες περόνες κρητικοῦ τύπου τῆς ὕστερης γεωμετρικῆς ἐποχῆς καὶ 8 χάλκινα ζώδια-ταῦροι, βόδια, κριοί, τῆς γεωμετρικῆς ἐπίσης ἐποχῆς, ξεχωρίζει χάλκινο μινωικὸ εἰδῶλιο λατρευτῆ (ὕψους 0.165 μ., εἰκ. 125). Πρόκειται γιὰ ὑψηλῆς ποιότητος ἔργο τῆς νεοανακτορικῆς περιόδου, στὸ ὁποῖο συνδυάζεται,

Εικ. 123. Τράπεζα προσφορῶν με ἐπιγραφή Γραμμικῆς γραφῆς Α.

Εικ. 124. Ταλισμανικῆς σφραγίδες.

Ειχ. 125. Ειδώλιο λατρευτή.

ἴσως γιὰ πρώτη φορά τόσο τέλεια, ἢ ἀκριβῆς διατύπωση τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου μὲ τὴν ἔκφραση σεβασμοῦ πρὸς τὸ θεῖον. "Ὅλα βρέθηκαν σὲ ἀνάμεικτα στρώματα πυρᾶς θυσιῶν, ἀλλὰ τὰ περισσότερα προέρχονται ἀπὸ τὸ στρώμα τῆς πυρᾶς, πὺ ἐντοπίστηκε πάνω ἀπὸ τὰ θεμέλια τῆς πρόσβασης στὸ κρηπίδωμα. Ἔτσι ἀποδεικνύεται γιὰ μία ἀκόμη φορά ἡ συνεχῆς χρῆση τοῦ ἴδιου χώρου γιὰ τὴν ἄσκηση τῆς ὑπαίθριας λατρείας ἀπὸ τὴ μινωικὴ ὡς καὶ τὴν ἀρχαϊκὴ περίοδο τῆς λειτουργίας τοῦ ἱεροῦ.

33. APXANES

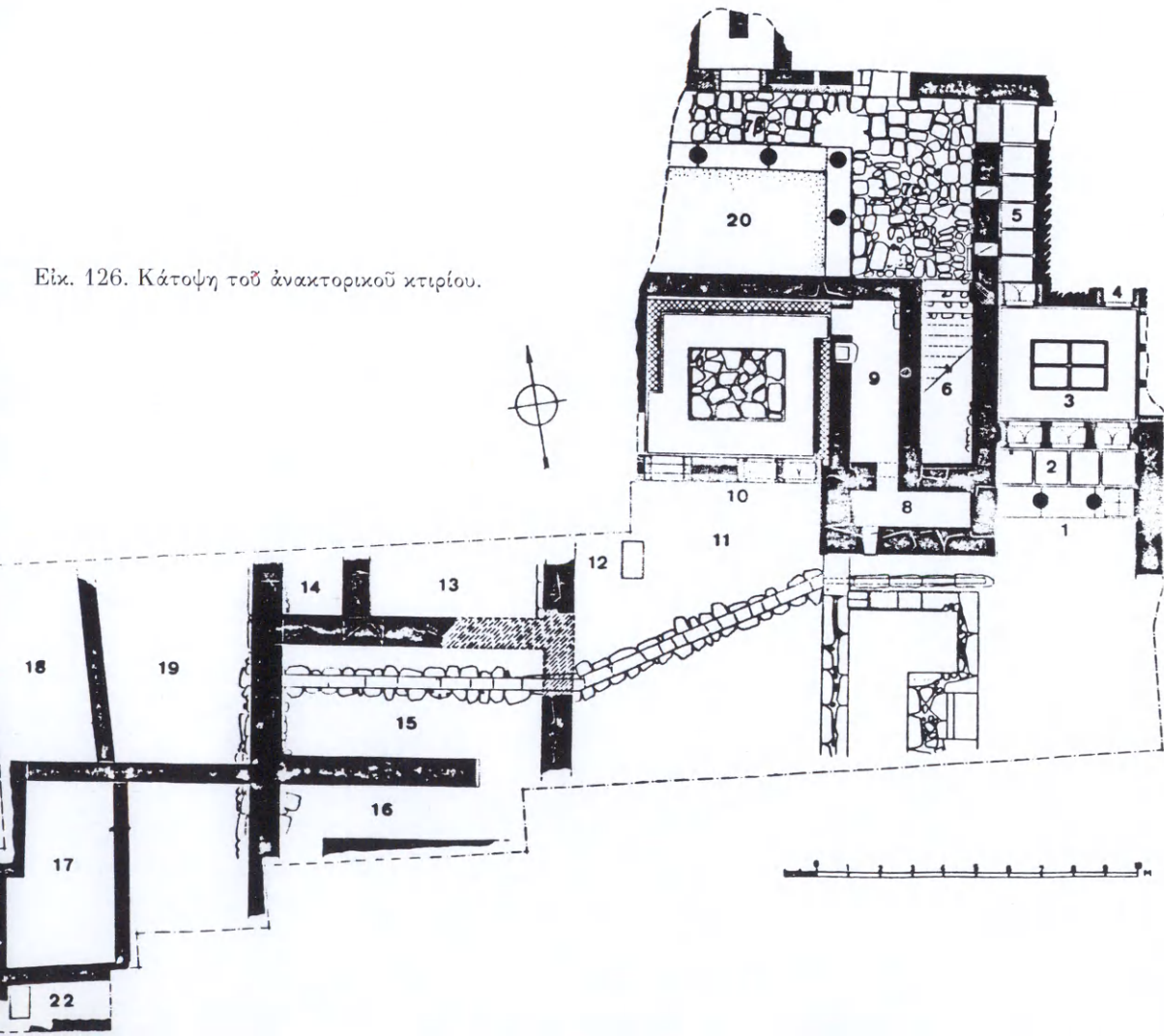
Συνεχίσθηκε τὸ 1988 ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἀνακτορικοῦ κτιρίου τῶν Ἀρχανῶν στὴ θέση Τουρκογειτονιὰ (εἰκ. 126) ὑπὸ τὴ διεύθυνση τῆς ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων Ἐ. Σαπουναῖ καὶ τοῦ ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων Γ. Σακελλαράκη. Ἡ μικρὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα πὺ ἐγίνε περιορίσθηκε στὴ νοτιοδυτικὴ γωνία τοῦ μέχρι σήμερα ἀνασκαφέντος τμήματος καὶ μάλιστα στὸν χῶρο 17 (εἰκ. 127), μὲ στόχο ὄχι μόνο τὴν ἀποκάλυψη καὶ τῶν ἐξωτερικῶν παρεῖῶν τῶν τοίχων του, ἀλλὰ κυρίως τὴ λεπτομερὴ στρωματογραφικὴ ἔρευνα γιὰ τὸν ἔλεγχο καὶ τὴ συμπλήρωση τῶν παρατηρήσεων πὺ ἐγίναν κατὰ παλαιότερες περιόδους. Ἡ στρωματογραφία ἔδειξε καὶ πάλι καθαρὰ ὄλες τὶς διαδοχικὲς φάσεις κατοίκησης τοῦ χώρου, ὄχι μόνο στὰ νεώτερα χρόνια, καὶ στὴ βυζαντινὴ, ρωμαϊκὴ καὶ ἑλληνικὴ περίοδο, ἀλλὰ κυρίως στὴ μυκηναϊκὴ καὶ μινωικὴ φάση.

Στὸ μυκηναϊκὸ στρώμα ἀποκαλύφθηκαν οἰκοδομικὰ λείψανα κτιρίων πὺ θεμελιώθηκαν πάνω στὰ μινωικὰ ἐρείπια καὶ δίνουν λόγω τῆς διατήρησης πολλὲς πληροφορίες. Ἔτσι δυτ. τοῦ μινωικοῦ χώρου 17 καὶ πάνω ἀπὸ τὸν μινωικὸ χῶρο 21 ἀποκαλύφθηκαν τρεῖς τοῖχοι δωματίου μυκηναϊκῶν χρόνων, τοῦ ὁποῖου ὁ τέταρτος τοῖχος ἄρχισε νὰ ἀποκαλύπτεται στὸ δυτικότερο τμήμα. Οἱ τοῖχοι σώζονται σὲ ὕψος δύο μέχρι τριῶν δόμων, κατασκευασμένοι ἀπὸ ἀργοὺς λί-

θους πλάτ. 0.65-0.75 μ. Ὁ ἀνατολικότερος ἀπὸ αὐτοὺς συνεχίζεται ἀνατολικά πάνω ἀπὸ τὸν μινωικὸ τοῖχο τοῦ δωματίου 22. Ὁ τοῖχος αὐτὸς ποὺ βρίσκεται νότια τοῦ νότιου τοίχου τοῦ χώρου 17 καὶ πατάει σὲ μινωικὸ τοῖχο ἄνω ὀρόφου εἶχε θεμελιωθεῖ ἀρκετὰ βαθύτερα ἀπὸ τοὺς ἄλλους, καταστρέφοντας μεγάλο τμῆμα τοῦ μινωικοῦ κτιρίου.

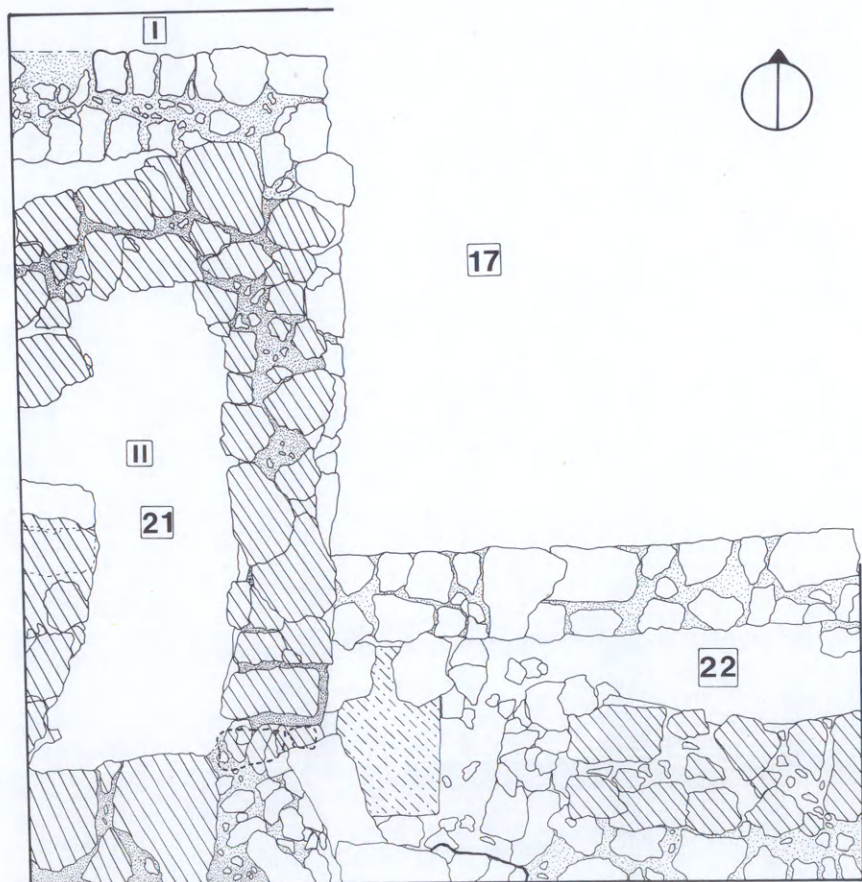
Στὸ μινωικὸ στρώμα ἀποκαλύφθηκαν δύο νέοι χώροι, ποὺ ὀνομάσθηκαν χώροι 21 καὶ 22 δυτικὰ καὶ νότια τοῦ χώρου 17, ἀντίστοιχα καὶ χωρίζονται ἀπὸ τὴ νότια προέκταση τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ χώρου 17, ποὺ ἀποκαλύφθηκε ἐπίσης φέτος καὶ σχηματίζει παραστάδα. Τοῦ χώρου 21 ἀποκαλύφθηκε ὁ βόρειος τοῖχος, ποὺ σχηματίζει γωνία μὲ τὸν

Εἰκ. 126. Κάτοψη τοῦ ἀνακτορικοῦ κτιρίου.

δυτικό τοίχο του χώρου 17, κι ένας δεύτερος παράλληλα με τον βόρειο τοίχο, που δεν συνδέεται όμως με τον δυτικό τοίχο του χώρου 17. Η επίχωση του χώρου 21 αποτελείται από λίθους μεσαίου μεγέθους, χαλαρούς ή πακτωμένους, ασφαλώς από την ΥΜ Ιβ καταστροφή των τοίχων του ανώτερου ορόφου. Στον χώρο 22 αποκαλύφθηκε η βόρεια όψη του νότιου τοίχου, παράλληλου προς τον νότιο τοίχο του χώρου 17, που σχηματίζει παραστάδα στο δυτικότερο τμήμα του. Ανάμεσα στους δυο αυτούς τοίχους βρέθηκε ένας τρίτος μινωικός τοίχος, πεσμένος από τον όροφο, πάνω

Ειχ. 127. Κάτοψη τής ανασκαφής.

στὸν ὁποῖο πατοῦσε ὁ μυκηναϊκὸς τοῖχος τοῦ χώρου 22, πού προαναφέρθηκε.

Παρά τὸν περιορισμένο χαρακτήρα τῆς ἔρευνας πλούσια ὑπῆρξαν καὶ φέτος τὰ εὐρήματα τόσο τοῦ μυκηναϊκοῦ ὅσο καὶ τοῦ μινωικοῦ στρώματος. Ἀπὸ τὴν κεραμεικὴ ἀναφέρονται ἰδιαίτερα πολλὰ χαρακτηριστικὰ δείγματα ὑψίποδων καὶ χαμηλόποδων κυλίκων καὶ ψευδόστομων ἀμφορέων ΥΜ ΠΙΑ2/Β χρόνων καὶ ὄστρακα θαλάσσιου ρυθμοῦ ΥΜ Ιβ χρόνων, πού χρονολογοῦν ἀντίστοιχα τὶς δύο μεγάλες καταστροφές. Ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα εὐρήματα ἀναφέρονται ἀτρακτοειδεῖς χάντρες, πήλινα εἰδώλια καὶ χάλκινα ἐλάσματα, ἓνα μελαμβαφές πήλινο κωνικὸ ἀντικείμενο μὲ ἐγγάρακτη παράσταση στὴ βάση πιθανότατα ἀνθρώπινης κεφαλῆς, καθὼς ἐπίσης μιὰ φακοειδῆς σφραγίδα μὲ παράσταση δύο λιονταριῶν (εἰκ. 128). Ἐξαιρετικῆς σημασίας εἶναι τέλος δύο ἐλεφάντινα μέλη εἰδωλίων, ἓνα πόδι καὶ ἓνα χέρι. Τὸ ἐλεφάντινο πόδι (εἰκ. 129), ὕψους μόλις 0.085 μ. ἐξαιρετικῆς φυσιοκρατικῆς κατεργασίας ἀνήκει στὸ μικρότερο ἐλεφάντινο εἰδώλιο πού βρέθηκε ποτὲ στὸ κρητομυκηναϊκὸ Αἰγαῖο. Τὸ χέρι (εἰκ. 130), πού σώζεται ἀκέραιο εἶναι σημαντικὸ

Εἰκ. 128. Φακοειδῆς σφραγίδα.

Εἰκ. 129. Πόδι μικροτεχνικό.

Εἰκ. 130. Ἐλεφάντινο ὑψωμένο χέρι.

γιατὶ ἀσφαλῶς ἀνῆκε σὲ μορφή με ὑψωμένα χέρια, καὶ σχετίζεται, ὅπως καὶ τὸ πόδι, με τὴν ὁμάδα τῶν χρυσελεφάντινων εἰδωλίων ποὺ βρέθηκαν στὸν χώρο 17 σὲ παλαιότερες ἀνασκαφικὲς περιόδους. Εἶναι λοιπὸν προφανὲς ὅτι ἡ μελλοντικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ τμήματος αὐτοῦ τοῦ ἀνακτορικοῦ κτιρίου τῶν Ἀρχανῶν θὰ δώσει καὶ νέα σημαντικὰ στοιχεῖα, δεδομένου ὅτι συνάπτεται καὶ με σχετικὰ εὐρήματα ποὺ ἀποκαλύφθηκαν πολὺ κοντὰ καὶ δυτικὰ σὲ σωστικὲς ἀνασκαφὲς κατὰ τὸ 1965.

34. ΓΙΟΥΧΤΑΣ
Ἱερὸ Κορυφῆς

Μετὰ τὴ διετὴ διακοπὴ τῶν ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν συνεχίστηκε καὶ φέτος ἀπὸ τὴν ἐπιμελήτρια Ἀρχαιοτήτων Ἀλ. Καρέτσου ἡ ἀνασκαφὴ στὸ ἱερὸ κορυφῆς Γιούχτα ποὺ βρίσκεται στὸ ὀμώνυμο ὄρος, στὴν εὐρύτερη ζώνη τῆς Κνωσοῦ-Ἀρχανῶν.

Ἡ ἀνασκαφή ἀναπτύχθηκε σὲ δύο τομεῖς πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ τοῦ ἀνασκαμμένου χώρου καὶ ὀλοκληρώθηκε στὸν τομέα Ω1. Συνεχίστηκε ἐπίσης ἡ διερεύνηση τῶν βαθύτερων στρωμάτων τοῦ διαδρόμου ποὺ σχηματίζεται μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν I καὶ II καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ ὀλοκληρώθηκε, τμηματικά, μὲ τὴν ἀφαίρεση τοῦ παλαιοανακτορικοῦ ἀποθέτη.

Στὰ βόρεια τοῦ τεμένους, σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ κυκλωπέου περιβόλου ἤλθε σὲ φῶς ἰσχυρὸ οἰκοδόμημα, ἡ ἔκταση τοῦ ὁποίου πιθανότατα ὑπερβαίνει τὰ 160 τ.μ. Ἀπὸ τὶς πρῶτες ἐκτιμήσεις φαίνεται ὅτι εἶχε β' ὄροφο, πλατεῖς ἐπιχρισμένους τοίχους καὶ καταστράφηκε στὴ ΜΜ IIIβ περίοδο. Ἡ θέση τοῦ οἰκοδομήματος αὐτοῦ, ἡ σύνδεσή του μὲ τὸ κυρίως ἱερὸ καὶ ὁ διαφαινόμενος χαρακτήρας του προσδίδουν νέα διάσταση στὴν ἔρευνα τῶν μεσομινωικῶν ὑπαίθριων ἱερῶν.

Βορειοδυτικὸς τομέας. Συνεχίστηκαν οἱ ἐργασίες ποὺ ἄρχισαν κατὰ τὴν ἀνασκαφή τοῦ ἔτους 1985· ἡ ἔρευνα ἔφθασε σὲ βάθος 1.60 μ., χωρὶς νὰ ὀλοκληρωθεῖ. Διαπιστώθηκε ὅτι τὸ δωμάτιο V τροποποιήθηκε γιὰ δεύτερη φορὰ στὴ νεοανακτορικὴ περίοδο. Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχουν προκύψει, φαίνεται ὅτι στὴν περίοδο αὐτὴ διευρύνεται τὸ δωμάτιο πρὸς τὰ δυτικά, σχηματίζοντας στὴ βόρεια πλευρὰ του διάδρομο πλάτους 1.15 μ. Οἱ πλευρικοὶ τοῖχοι τοῦ διαδρόμου ἀποκαλύφθηκαν σὲ ὕψος 1.30 καὶ ἔχουν πλάτος 1.05-1.10 μ. Τὸ ΝΔ τμήμα τοῦ ἴδιου δωματίου ἔχει καταστραφεῖ σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου κατὰ τὴν ἀνέγερση τοῦ ὑποσταθμοῦ τοῦ Ο.Τ.Ε. καὶ μάλιστα μὲ χρῆση ἐκρηκτικῶν (1952). Παρὰ τὴν καταστροφή ποὺ προξενήθηκε, ὁ ἔλεγχος τῆς ἀναμοχλευμένης ἐπιχώσεως ἔδωσε 60 λίθινα καὶ πήλινα μικροαντικείμενα μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ μία δισκοειδῆ σφραγίδα ἀπὸ γκριζόμαυρο στεατίτη μὲ παράσταση αἰγάγρου ποὺ καλπάζει πρὸς τὰ δεξιὰ (εἰκ. 131).

Διαπιστώθηκε ἐπίσης ὅτι δυτικὰ καὶ ΒΔ τῆς πτέρυγας τῶν νεοανακτορικῶν δωματίων σώζεται, πιθανόν, χαμηλὸ ἀνάλημμα ποὺ παρακολουθεῖ τὴ διαμόρφωση τοῦ βράχου. Σ' ἓνα ἢ δύο σημεῖα εἶναι ἐπίσης πολὺ πιθανὸν ὅτι ἔχει γίνε

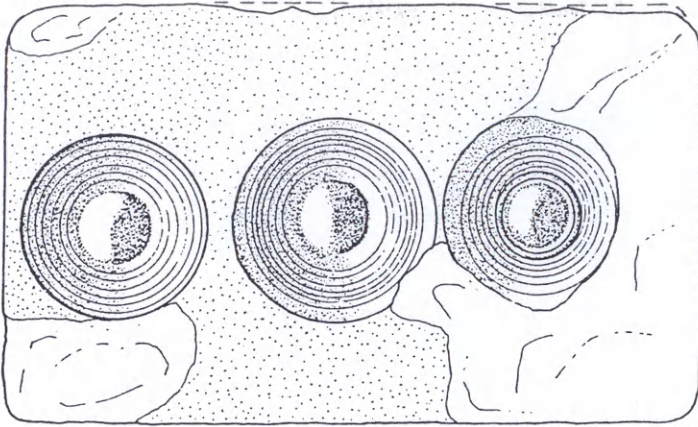

Εἰκ. 131. Σφραγίδα δισκοειδῆς.

ἐπέμβαση καὶ στὸν ἴδιο τὸν βράχο. Τόσο τὸ ἀνάλημμα ὅσο καὶ ἡ διαμόρφωση ἔγιναν στὸ τέλος τῆς ΜΜ II-III περιόδου, ὅταν δηλ. ἐφαρμόσθηκε γιὰ πρώτη φορὰ ἓνα εὐρὺ οἰκοδομικὸ πρόγραμμα στὸ ἱερό.

Ἀπὸ τὰ εὐρήματα ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὰ ἀδιατάρακτα στρώματα τοῦ βορειοδυτικοῦ τομέα, ἀναφέρονται κατὰ κατηγορίες: ἀκέραιο λίθινο «θυρέοσχημο» σκεῦος ἀπὸ ὑπόλευκο φλεβωτὸ ἀλάβαστρο, δέκα λίθινες τράπεζες ποὺ σώζονται ἀποσπασματικά, βρέθηκαν σὲ στῶμα μὲ κεραμεικὴ τῆς VM I περιόδου. Μικρὸς ἀριθμὸς παλαιοανακτορικῶν εἰδωλίων, καλῆς διατηρήσεως, συγκαταλέγονται στὰ παλαιότερα δείγματα πηλοπλαστικῆς ποὺ ἔχουμε ἀπὸ τὸ ἱερό. Τουλάχιστον 20 φύλλα χρυσοῦ προέρχονται ἀπὸ ἐπένδυση μικροαντικειμένων. Ἀναφέρονται ἐπίσης τέσσερις ψῆφοι ἀπὸ ὄρεια κρύσταλλο, ἴασπι, κορνῆλιο λίθο καὶ δέκα χάλκινα ἐλασμάτινα μαχαιρίδια, ἀναθηματικοῦ χαρακτήρα. Ὅμοια ἀντικείμενα εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὸ ἱερό τῆς Σύμης, τὰ σπήλαια Ψυχροῦ καὶ Ἰδαίου, ἐνῶ τὸ σπήλαιο Ἀρκαλοχωρίου ἔχει δώσει ἀντίστοιχα ἐργαλεῖα χρηστικοῦ τύπου.

Ἡ ἔρευνα τοῦ διαδρόμου ποὺ σχηματίζεται μετὰξὺ τῶν ἀνδρῶν I-II ἔφθασε, στὸ νότιο τουλάχιστον, τμῆμα του ἕως τὸν φυσικὸ βράχο καὶ ἔδειξε ὅτι οἱ ἀναλημματικοὶ τοῖχοι δὲν ἔχουν ἐσωτερικὴ ὄψη. Ἡ ἔκταση ποὺ ὀρίζουν τὰ ἀνδρα ἔχει μπαζωθεῖ μὲ μεγάλους λίθους, μὲ λιθορριπῆ, χωρὶς συνδετικὸ ὑλικό. Στὰ ἀνώτερα στρώματα αὐτοῦ τοῦ

Είχ. 132. Λίθινο σκεῦος τύπου κέρνου.

μπαζώματος ανάμεσα στο ίδιο οικοδομικό υλικό βρέθηκε επίμηκες λίθινο σκεῦος τύπου κέρνου από γκριζόμαυρο όφείτη, διαστ. μήκ. 18.5, ύψ. 12.6, πλ. 0.11 (είχ. 132).

Η παραπάνω κατασκευή ή όποία διαμορφώνει τόν χῶρο έμπρός στον κτιστό βωμό τοῦ ιεροῦ πατάει πάνω στο στρώμα τής παλαιοανακτορικῆς πυρᾶς (πάχους 0.40-0.60 μ.), ή όποία στο σημείο που περιγράφεται έδωσε καλῆς ποιότητας καμαραϊκή κεραμεική, πολύχρωμα τραχωτά άγγεϊα τής MM Ib περιόδου και ώοκέλυφα κύπελλα με θλαστό χεϊλος (βλ. Έργον 1985, 85).

Άπό τήν ίδια πυρά προέρχονται επίσης περισσότερα άπό 80 μικροαντικείμενα, κατεξοχήν πήλινα. Διακρίνονται 2 συμπαγή ειδώλια βοοειδών, γυναικειό ειδώλιο τύπου *collar medicis*, τρία πτηνόμορφα ειδώλια κ.ά.

Για τήν έρευνα και ειδικότερα τήν όργάνωση τών μεσομινωικῶν ύπαίθριων ιερῶν θεωρεϊται ιδιαίτερης σημασίας γεγονός ή αποκάλυψη ισχυροῦ οικοδομήματος σε μικρή άπόσταση άπό τήν είσοδο τοῦ κυκλωπείου περιβόλου που όρίζει τό τέμενος. Το κτίριο είχε έντοπισθει άπό δεκαετίας αλλά μόνο ή φετινή χρηματοδότηση τής έρευνας επέτρεψε τήν πραγματοποίηση έρευνας δοκιμαστικοῦ χαρακτήρα.

Όπως προαναφέρθηκε, οι πρώτες έκτιμήσεις δείχνουν,

ὅτι πρόκειται γιὰ οἰκοδόμημα μεγαλύτερο τῶν 160 τ.μ., πού πιθανόν εἶχε δεύτερο ὄροφο καὶ δευτερογενῆ ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα, πού ἀπαντῶνται σὲ οἰκοδομήματα τῆς εὐρύτερης περιοχῆς τῆς Κνωσοῦ.

Τὸ πλούσιο στρώμα καταστροφῆς (εἰκ. 133) διεφύλαξε πλούσια κεραμεικὴ τῆς ΜΜ ΙΙΙβ περιόδου καὶ μάλιστα ἐνὸς ἐργαστηρίου μὲ δικά του γνωρίσματα. Διατηρήθηκαν ἐπίσης πλίνθοι τῆς ἀνωδομῆς, ὀρισμένες μὲ ἀποτυπώματα ξύλων, ἐπίπεδες κεραμίδες, καμένα ξύλα, λίθινος ἀγωγὸς νεροῦ, μεγάλα θραύσματα ἀπὸ καμινεύματα κεραμικοῦ

Εἰκ. 133. Στρώμα καταστροφῆς.

κλιβάνου. Στους τοίχους σώζεται λευκό επίχρισμα. Στο ίδιο στρώμα βρέθηκε αλαβάστρινο σκεῦος, «θυρεόσχημου» τύπου που ἀνήκει στη γνωστή, ειδικὰ ἀπὸ τὸ ἱερὸ τοῦ Γιούχτα, κατηγορία ἀντικειμένων. Τὸ ἐνδιαφέρον ἐδῶ εἶναι ὅτι πρόκειται γιὰ χρηστικὸ σκεῦος μήκους 0.17 μ. καὶ ὄχι ἀναθηματικὸ ἀντικείμενο, ὅπως ἡ σειρά που ἔχει ἕως τώρα ἀποκαλυφθεῖ.

Μὲ τὰ στοιχεῖα που διαθέτουμε ἕως τώρα θεωρεῖται ιδιαίτερα σημαντικὸ ὅτι τὸ παραπάνω οἰκοδόμημα ἰδρύθηκε στὴν ἀρχὴ τῆς Νεοανακτορικῆς ἐποχῆς —γιὰ τὴν ὁποία ὑπάρχουν πολλὰ καὶ σοβαρὰ ἐρωτήματα— καὶ χρησιμοποιήθηκε γιὰ μικρὸ διάστημα. Ἐλπίζεται ὅτι ἡ ἀποκάλυψή του θὰ φωτίσει σοβαρὰ θέματα λειτουργίας, ὀργάνωσης καὶ χρονολόγησης τοῦ ἱεροῦ.

Ἄρχισε φέτος ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Ζωμίνθου μὲ τὴν αἰγίδα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας καὶ μὲ χρηματοδότηση τοῦ Δήμου Ἀνωγείων καὶ τοῦ Ἰδρύματος Ψύχα, ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων Γιάννη Σακελλαράκη.

Ὁ ἀρχαιολογικὸς χῶρος τῆς Ζωμίνθου ἐντοπίσθηκε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1982 ἀπὸ τὸν Γιάννη Σακελλαράκη, διευθυντὴ τότε τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου, που πρόσεξε ὅτι τὸ τοπωνύμιο Ζώμινθος εἶναι προελληνικὸ, δηλαδὴ μινωικὸ. Ἡ πρώτη ἐπίσκεψη τοῦ χώρου ἔδειξε τὴν ὑπαρξὴ σημαντικῶν ἀρχαιοτήτων, που βεβαιώθηκαν μὲ δύο δοκιμαστικὲς ἀνασκαφὲς που ἔγιναν τὸ 1982 καὶ τὸ 1986. Ἀπὸ τὸ 1984 ἡ εὐρύτερη περιοχὴ χαρακτηρίσθηκε ἀρχαιολογικὴ καὶ ἀκόμη περιφράχθηκε ὁ χῶρος.

Ἡ Ζώμινθος εἶναι ἓνας μικρὸς λόφος σὲ ὕψος 1200 μ. καὶ σὲ ἀπόσταση μόλις 10 χλμ. ἀπὸ τὰ Ἀνώγεια, μὲ τὰ ὁποῖα συνδέεται μὲ ἀσφαλτοστρωμένο δρόμο, στὰ μισὰ περίπου τῆς διαδρομῆς Ἀνώγεια-Ἰδαῖο Ἄντρο. Εἶναι βέβαιο ὅτι ἡ θέση βρισκόταν σὲ συμβολὴ δρόμων καὶ σὲ παλαιότερες ἐποχές, ὄχι μόνο γιὰτις κάποιους ἀπ' αὐτοὺς χρησιμοποιο-

οὔνται μέχρι σήμερα, ἀλλὰ καὶ γιὰτι ἄλλοι ἀνιχνεύθηκαν ἀρχαιολογικά. Ἐχει τρεῖς πηγές νεροῦ, ἡ μεγαλύτερη ἀπὸ τις ὁποῖες σώζει χαρακτηριστικὰ τὸ ὄνομα Ζώμινθος καὶ πολλές μικρὲς πεδιάδες, ποὺ καλλιεργοῦνταν μέχρι πρὶν μερικὰ χρόνια. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι μέσα στὸν περιφραγμένο χῶρο βρῖσκεται ἓνα μιτάτο κι ἓνα ἀλώνι.

Γιὰ τις φυσικὲς αὐτὲς συνθῆκες δὲν εἶναι περίεργο ὅτι ὁ χῶρος κατοικήθηκε γύρω στὸ 1600 π.Χ., στὴν ἀρχὴ τῆς λεγόμενης ὑστερομινωικῆς περιόδου. Ἡ ἀνασκαφὴ ποὺ ἄρχισε φέτος ἔδειξε ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐπισήμανση τοῦ νεκροταφείου κυρίως τὴν ὑπαρξὴ ἐνὸς κεντρικοῦ κτιρίου στὴν κορυφὴ τοῦ λόφου, μέγιστου μήκους 54 μ. καὶ μέγιστου πλάτους 37 μ., δηλαδὴ ἐμβαδοῦ 1600 τετρ. μ., ἀλλὰ καὶ ἄλλων κτιρίων στὴν περιφέρεια.

Εἰκ. 134. Ἀποψη τμήματος τοῦ κεντρικοῦ κτιρίου.

Ἐκ τῶν κεντρικῶν κτιρίων (εἰκ. 134-135), μερικοὶ τοῖχοι τοῦ ὁποῦ σῶζονται σὲ ὕψος 2.20 μ., ἐπισημάνθησαν ἐπιφανειακὰ μόνον 16 δωμάτια, σὲ μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀφαιρέθηκε ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐπιφανειακὴν ἐπίχωση καὶ ἡ ἐπίχωση

Εἰκ. 135. Ἡ βόρεια εἴσοδος τοῦ κεντρικοῦ κτιρίου.

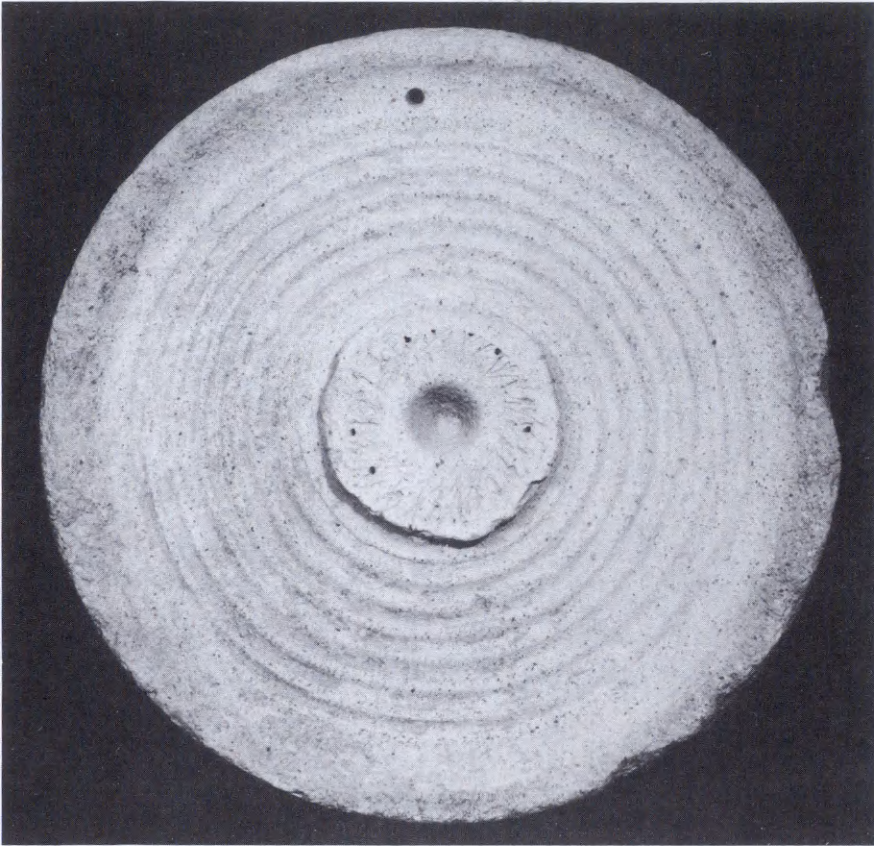

τοῦ πεσμένου δευτέρου ὀρόφου. Εἶναι ἀξιοπαρατήρητο ὅτι σὲ μερικὰ ἀπ' αὐτὰ τὰ δωμάτια σώθηκαν σὲ ἐξαιρετικὴ διατήρηση στοιχεῖα τῆς ἀνωδομῆς, ἔτσι πὺ ὁ δεῦτερος ὄροφος μπορεῖ νὰ ἀναπαρασταθεῖ σχεδιαστικά. Τὰ κονιάματα σώζονται στὴ θέση τους σὲ ἀρκετὸ ὕψος. Σ' ἓνα χωρὸ συλλέχθηκαν πολλὰ κομμάτια τοιχογραφιῶν καὶ πλαστικῶν κονιαμάτων. Σ' ἓνα ἀπὸ τὰ δωμάτια βρέθηκε χτισμένη στὸν τοῖχο μικρὴ κόγχη (εἰκ. 136), ἐπιχρισμένη μὲ κονίαμα, σ' ἓνα ράφι τῆς ὁποίας εἶχε τοποθετηθεῖ ἓνα πήλινο ρυτὸ ταύρου καὶ τρία ἀγγεῖα.

Ἀπὸ τὰ 16 δωμάτια πὺ σημειώθηκαν, μόνον ἓνα ἀνασκάφηκε μέχρι τὸ δάπεδο, πὺ βεβαιώθηκε ὅτι ἦταν ἐργαστήριον κεραμεικῆς, ὄχι μόνον γιατί βρέθηκε ὁ κεραμεικὸς τροχὸς (εἰκ. 137-138), διαμ. 0.44 μ., ἀλλὰ καὶ ἡ κτιστὴ δεξαμενὴ (εἰκ. 139) ἢ «καρούτα» τῶν ἀγγειοπλαστῶν τοῦ

Εἰκ. 136. Ἡ ἐπίχωση τοῦ δευτέρου ὀρόφου τῶν χώρων 17 καὶ 15.

Εἰκ. 137. Ὁ κεραμεικὸς τροχός.

Θραψανοῦ, ποὺ δουλεύουν ἀκριβῶς μὲ τὸν ἴδιον τρόπο, μέσα στὴν ὁποία σούρωνε ὁ καθαρὸς πηλὸς ποὺ βρέθηκε ἐπίσης. Στὸ ἴδιο δωμάτιο βρέθηκαν συνολικὰ 246 ἀγγεῖα, εἰκοσιτριῶν διάφορων σχημάτων (εἰκ. 140), πολλὰ ἀπ' αὐτὰ μὲ γραπτὴ διακόσμηση, πρόχοι (εἰκ. 141), κάλαθοι, ἀμφορεῖς, προχοῖσκες, πιθοειδῆ, λοπάδες, λεκάνες, ψευδόστομοι, δίσκοι, πώματα, ρυτά, θυμιατήρια; λύχνοι κλπ., κυρίως ὅμως κύπελλα διάφορων σχημάτων. Εἶναι βέβαιο τόσο ἀπὸ τὴ θέση ἀνεύρεσης τῶν ἀγγείων ὅσο καὶ ἀπὸ πολλὰ ἄλλα ἀνασκαφικὰ στοιχεῖα, ὅτι τὸ πλῆθος τῶν ἀγγείων βρισκόνταν σὲ ράφια καὶ μάλιστα ταξινομημένα κατὰ εἶδη. Πάμπολλα κομμάτια καμένων ξύλων ποὺ βρέθηκαν ὑποδηλοῦν ἄλλωστε διάφορες ξύλινες κατασκευές.

Είχ. 138. 'Ο χῶρος 12, τὸ ἐργαστήριο κεραμεικῆς μετὸν τροχὸ κατὰ χῶραν.

Είχ. 139. 'Ο χῶρος 12, τὸ ἐργαστήριο κεραμεικῆς μετὴν κτιστὴ δεξαμενὴ.

Είχ. 140. Ἀγγεῖα ἀπὸ τὸ ἐργαστήριον κεραμεικῆς.

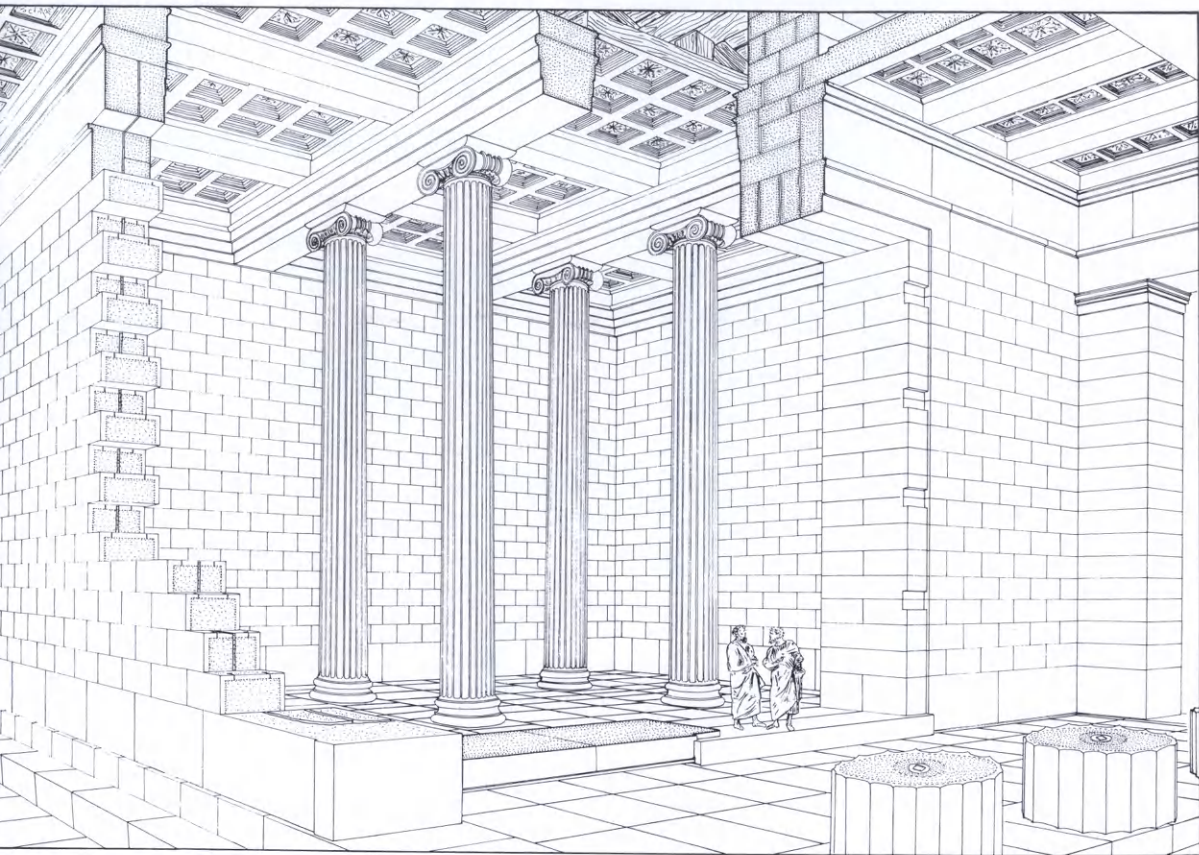
Ἡ διακοπὴ τοῦ ἔργου τοῦ ἀγγειοπλάστη διάφορα σκεύη καὶ χάλκινα ἐργαλεῖα τοῦ ὁποῖου βρέθηκαν στὴ θέση τους, μαζὶ καὶ μὲ μαγειρικὰς χύτρες μὲ κόκαλα, ποὺ βρέθηκαν στὸ δωμάτιο ἦταν ἀπότομη. Ἄλλωστε πολλὰ σημεῖα τῶν ἰσχυρῶν τοίχων τοῦ κεντρικοῦ κτιρίου ἔχουν ταυτόχρονα καταρρεῦσει. Ἐνας τοῖχος μάλιστα σώζει κατὰ εἰδικὸ σεισμολόγο ποὺ τὸν μελέτησε ἐπὶ τόπου «ἀπολιθωμένες παλμικὲς σεισμικὲς κινήσεις».

Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ μέχρι τώρα στοιχεῖα ἡ Ζώμινθος ἄκμασε τὰ δυναμικὰ χρόνια τῆς μεγάλης μινωικῆς ἀκμῆς, ὅταν ὁ πλοῦτος τῶν βουνῶν, δηλαδὴ ἡ ξυλεία, ἐξαγόταν, κατὰ τὶς αἰγυπτιακὰς πηγὰς, ἀπὸ τοὺς μινωῖτες στὴ χώρα τοῦ Νείλου, ὅπως ἄλλωστε καὶ τὰ μάλλινα ὑφάσματα. Καὶ εἶναι ἀξιοπαρατήρητο ὅτι μετὰ τὴν κατάρρευση

Εικ. 141. Πρόχους.

τῆς μινωικῆς Κρήτης τὸ κεντρικὸ κτίριο τῆς Ζωμίνθου ἐγκαταλείφθηκε, ἂν καὶ συνεχίσθηκε ἡ λατρεία στὸ Ἴδαϊο Ἄντρο, μὲ τὸ ὁποῖο βέβαια σχετίζεται ἄμεσα ἡ Ζώμινθος. Ὁ τόπος ξανακατοικήθηκε μόνο σὲ μεταγενέστερα χρόνια ἴσως μόλις στὴν ἐνετικὴ κατοχὴ τῆς Κρήτης, ὅπως δείχνουν κάποια λείψανα κτισμάτων στὴν περιοχὴ καὶ βέβαια ἀπὸ τοὺς βοσκοὺς ποὺ ἔκτισαν τὰ μιτάτα τους.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ-ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗ

Τὰ ἔργα συντήρησης στὰ μνημεῖα Ἀκροπόλεως πού ἄρχισαν τὸ 1976, συνεχίσθηκαν καὶ τὸ 1988 μὲ τὴν καθοδήγηση καὶ τὴν ἐπίβλεψη τῆς Ἐπιτροπῆς Συντηρήσεως Μνημείων Ἀκροπόλεως ὑπὸ τὴν προεδρία τοῦ καθηγητῆ Χαρ. Μπούρα καὶ τὴ συνεργασία τῆς Α' Ἐφορείας Προϊστορικῶν καὶ Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων, τῆς ὁποίας προϊστάται ἡ Ἐφορος Ἀρχαιοτήτων Ἐβη Τουλούπα. Οἱ ἐργασίες ἀποπερατώθηκαν τὸ 1987 στὸ Ἐρέχθειο καὶ ἀπὸ τὸ 1985 ἄρχισε ἡ ἀποξήλωση στὸν Παρθενώνα. Ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ ἀρχιτέκτονα Μ. Κορρέ καὶ τοῦ καθ. Χ. Μπούρα, πού παρουσιάσθηκε τὸ 1983 στὴ Β' Διεθνή Συνάντηση γιὰ τὴ Συντήρηση τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως καὶ πού προβλέπει 12 προγράμματα, προχωρεῖ τὸ πρῶτο τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, τὸ ἐγκεκριμένο ἀπὸ τὸ Κεντρικὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο.

ΑΚΡΟΠΟΛΗ

Τὰ ἔργα χρηματοδοτοῦνται ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸ Δημόσιο καὶ ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων. Οἱ πιστώσεις αὐτὲς δίνονται στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία καὶ μέσω αὐτῆς διατίθενται γιὰ τὴν ἐκτέλεση τῶν ἔργων.

Στὰ Προπύλαια καὶ στὸν ναὸ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, ἐφόσον δὲν ἔχουν ὀλοκληρωθεῖ οἱ σχετικὲς μελέτες, δὲν ἐκτελοῦνται ἐργασίες, παρὰ μόνον ἐὰν κρίνει ἡ Ἐπιτροπὴ ὅτι εἶναι ἀπαραίτητες καὶ ἐπείγουσες γιὰ λόγους ἀσφαλείας. Στὸν χῶρο ΒΑ τῶν Προπυλαίων ἐγκαταστάθηκε ἐργαστήριο γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ ἐργοταξίου. Τὸ προσωπικὸ τῶν Προπυλαίων μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν ἀρχιτέκτονα Τ. Τανούλα, ἀσχολήθηκε κυρίως μὲ τὴν ἐκκένωση τῆς ὑστερορρωμαϊκῆς δεξαμενῆς, τὴ διαλογὴ τοῦ ὑλικοῦ ποὺ ἀποκαλύφθηκε καὶ τὴν καταγραφὴ 1000 περίπου θραυσμάτων. Ἀνέλαβε ἀκόμη τὴν ἀντικατάσταση τοῦ ξύλινου δαπέδου τῆς κεντρικῆς διάβασης τῶν Προπυλαίων.

Παράλληλα συνεχίσθηκαν οἱ ἐργασίες γιὰ τὴ σταθεροποίηση τῶν βράχων στὴ νότια κλιτὴ τῆς Ἀκροπόλεως, ἐνῶ στὴν ἐπιφάνεια τοῦ Βράχου προχωρεῖ ἡ λεπτομερὴς ἀποτύπωση καὶ ἡ καταγραφὴ τῶν ἐγκατασπάρτων. Γιὰ τὴ διευκόλυνση τῶν ἐπισκεπτῶν ἀνοίχθηκε δρόμος στὰ δυτικὰ τοῦ ἀρχαίου ναοῦ, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ προσέγγιση στὸ Ἐρέχθειο καὶ ἀπὸ τὴ Β πλευρά.

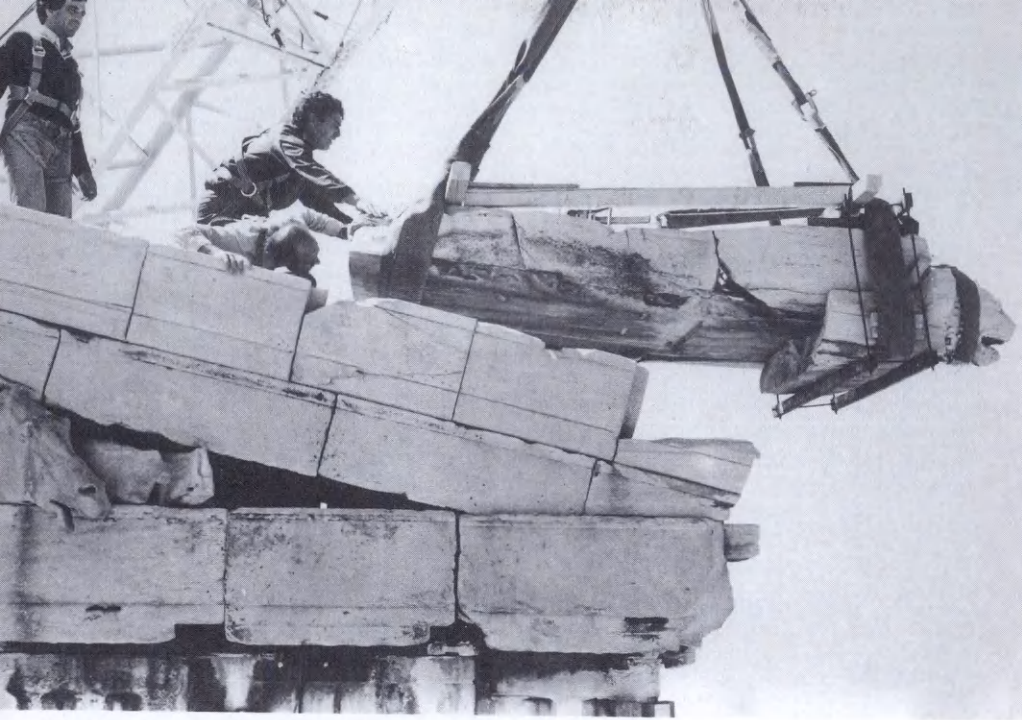
Συνεχίσθηκε ἡ συγκέντρωση μαρμάρων γύρω ἀπὸ τὸν Παρθενῶνα ἀπὸ διάφορα σημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως, ἀφοῦ πρῶτα διαπιστώθηκε ὅτι ἀνήκουν στὸν ναὸ ἔτσι μεταφέρθηκαν 35 ἀπὸ τὸν χῶρο ἀνατολικά τοῦ Ἐρεχθείου, 30 ἀπὸ λιθοσωρὸ ΒΑ τοῦ Μουσείου, 4 ἀπὸ τὴν ὑστερορρωμαϊκὴ δεξαμενὴ τῶν Προπυλαίων, 2 ἀπὸ τὸ Β τεῖχος, 2 ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς Χαλκοθήκης, 2 ἀπὸ τὴν ἀποθήκη τοῦ Μουσείου καὶ ἓνα ἀπὸ τὰ παλιὰ δικαστήρια τῆς ὁδοῦ Σταδίου.

Ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν ἤδη συγκεντρωμένων μαρμάρων μέσα καὶ γύρω ἀπὸ τὸν ναὸ ἀναγνωρίσθηκαν θραύσματα ποὺ ἀνήκουν στὸν ὀρθοστάτη τῆς Β πλευρᾶς, σὲ ἄβακα τῆς Δ κιονοστοιχείας καὶ σὲ ἐπιστύλιο τῆς Α πλευρᾶς, σὲ σπόνδυλο κίονος τοῦ Προνάου, σὲ τύμπανο τοῦ Α ἀετώματος στὴ ΒΑ

Παρθενῶν

Μεταφορὲς

Ἀναγνωρίσεις

Τὸ συνεργεῖο τοῦ Παρθενῶνος κατὰ τὴν ἀποξήλωση γείσου.

Ἡ ἀνατολική πλευρά τοῦ Ἐρεχθεῖου ἀναστηλωμένη.

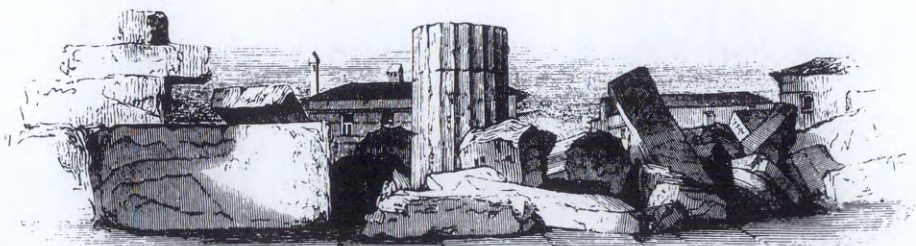
παραστάδα και άλλα σὲ τρίγλυφα, σὲ γείσα και σὲ ἀκροκέ-
ραμα τοῦ ναοῦ. Ἀναγνωρίσθηκαν ἀκόμη ὅτι 3 μάρμαρα στὸ
ἐσωτερικὸ τοῦ Παρθενώνα ἦταν ναξιώτικα και ὅτι ἀνήκουν
στὸ ἀέτωμα τοῦ ἀρχαῖου ναοῦ. Στὸν ἴδιο ναὸ ἀνήκουν και
δύο θραύσματα ἀπὸ πώρινο κιονόκρανο, Ν τοῦ Μουσείου.

Ἀποξηλώσεις

Ἀποξηλώθηκαν ἑννέα γείσα τῆς Α πλευρᾶς καθὼς και δύο
μετόπες, ἀφοῦ ἀφαιρέθηκαν τὰ κονιάματα ἀπὸ τοὺς ἀρμούς,
οἱ ἀρχαῖοι γόμφοι και οἱ ἀρχαῖοι σιδηροὶ σύνδεσμοι. Κατὰ
τὴν ἀποξήλωση σημειώθηκαν νέα στοιχεῖα γιὰ τὴν οἰκοδο-
μικὴ τεχνολογία τοῦ ναοῦ και περισυνελέγησαν μέσα ἀπὸ
λατύπη μικρὰ θραύσματα ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, και διά-
φορα ἀντικείμενα, ὅπως ἐργαλεῖα, ὀστὰ ζώων, ὄστρακα. Οἱ
μετόπες στηρίχθηκαν προσωρινὰ μέσα σὲ μεταλλικὰ πλαί-
σια στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ναοῦ και οἱ ἀρχαῖοι σύνδεσμοι κατα-
γράφηκαν και φυλάχθηκαν σὲ εἰδικὰ κατασκευασμένα ἐρμά-
ρια στὸ γραφεῖο τῆς Ἐφορείας στὴν Ἀκρόπολη.

Συγκολλήσεις

Μικρὰ θραύσματα συγκολλοῦνται ἐπάνω σὲ μεγαλύτερα
ἀρχιτεκτονικὰ μέλη μὲ τὴ βοήθεια λευκοῦ τσιμέντου, ἀφοῦ
προηγηθεῖ ὁ καθαρισμὸς τῶν θραυσμένων ἐπιφανειῶν· ἔτσι
συγκολλήθηκαν τὰ θραύσματα ἑνὸς σπονδύλου κίονος στὸν
πρόναο, ἑνὸς ὀρθοστάτη τοῦ Β τοίχου στὸν σηκό, τῶν γεί-
σων στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ και στὴ ΝΑ γωνία. Μικροθραύ-
σματα συγκολλήθηκαν στὸ δάπεδο τοῦ βόρειου πτεροῦ, στὶς
μετόπες και στὰ τρίγλυφα.

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ

Ἡ δημοσιευτική δράση τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1988 δὲν ἦταν αὐτὴ πού ἐπιθυμοῦμε καὶ τοῦτο ὀφείλεται στίς γνωστές ἀνωμαλίες. Παρὰ ταῦτα κυκλοφορήθηκαν τὸ Ἔργον τοῦ 1987 πού εἶχε προετοιμαστεῖ ζῶντος τοῦ Γεωργίου Μυλωνᾶ, τὸ βιβλίον τῆς καθηγητρίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Χρυσούλας Καρδαῤᾶ, Ἀφροδίτη Ἐρυκίνη καὶ τὸ βιβλίον τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Σύδνεϋ Ἀλεξάνδρου Καμπίτογλου, Ζαγορὰ 2.

Ἡ καινοτομία τῆς Ἑταιρείας ὅμως στὰ δημοσιεύματα κατὰ τὸ 1988 εἶναι ἡ ἴδρυση καὶ ἔκδοση ἐνὸς νέου περιοδικοῦ τῆς, τοῦ Ἐνημερωτικοῦ Δελτίου τῶν Ἑταίρων (ΕΔΑΕ) τοῦ ὁποίου ἤδη ἔχει ἐκδοθεῖ καὶ τὸ τρίτον τεῦχος. Μὲ τὸ νέο περιοδικὸ πού ἔχει ὡς σκοπὸ κυρίως τὴν ἐνημέρωση τῶν ἐταίρων στὰ θέματα τῆς Ἑταιρείας, ἀποβλέπουμε καὶ στὴν καλλιέργεια καὶ στὴν ἀνάπτυξη ἐνὸς κλάδου τῆς ἀρχαιογνωσίας, τῆς ἱστορίας τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιολογίας.

ΕΝΗΜΕΡΩΤΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ

1988

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ

ΤΕΥΧΟΣ 1

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΑΡ. 105

Zagora 2

EXCAVATION OF A GEOMETRIC TOWN
ON THE ISLAND OF ANDROS

EXCAVATION SEASON 1969; STUDY SEASON 1969 - 1970

PLATES

ALEXANDER CAMBITOGLOU
ANN BIRCHALL
J.J. COULTON
J.R. GREEN

ATHENS 1988

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΑΡΙΘ. 106

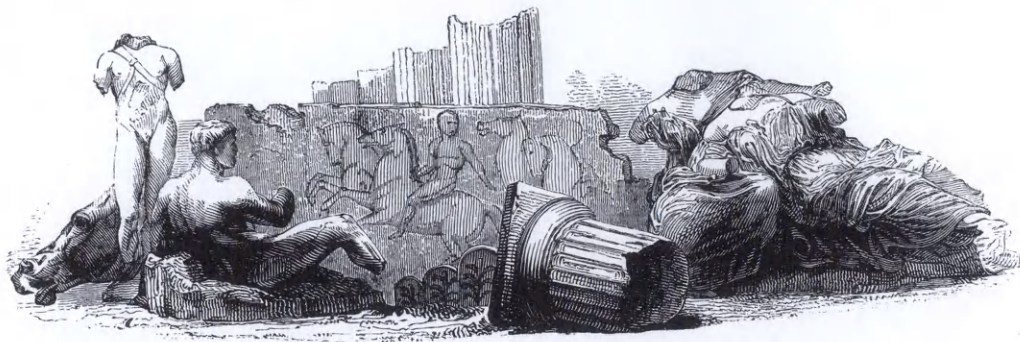
ΧΡΥΣΟΥΛΑ Π. ΚΑΡΔΑΡΑ

ΑΦΡΟΔΙΤΗ ΕΡΥΚΙΝΗ

ΙΕΡΟΝ ΚΑΙ ΜΑΝΤΕΙΟΝ ΕΙΣ ΤΗΝ Β.Δ. ΑΡΚΑΔΙΑΝ

ΑΘΗΝΑΙ 1988

ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΑ

Ἡ ἀρχαιολογικὴ δραστηριότητα τῆς χρονιᾶς πού πέρασε δὲν περιορίστηκε σὲ ὅσα ἔκαμε ἡ Ἐταιρεία. Πολλαπλάσιο ἀριθμὸ ἀνασκαφῶν καὶ ἄλλων ἔργων ἔκαμε ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία, ὅπως διαπιστώνουμε κάθε χρόνον διαβάζοντας τὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο. Ἀρκετὲς ἐπίσης ἀνασκαφές, σημαντικές, ἔγιναν ἀπὸ τὶς ξένες Ἀρχαιολογικὲς Σχολές πού μᾶς ἐνημερώνουν ἐγκαίρως μὲ διαλέξεις καὶ δημοσιεύματα. Τὴν κοινὴ γνώμη ὅμως τὴν ἀπασχόλησαν καὶ ἄλλα θέματα πέραν τῶν ἀνασκαφῶν. Λίγα ἀπὸ αὐτὰ τὰ θέματα θὰ προσπαθῶ νὰ συνοψίσω κατὰ τὸ δυνατόν.

Τὸ 1988 εἶναι ἡ χρονιά κατὰ τὴν ὁποία οἱ παρααρχαιολογικὲς δραστηριότητες ἀναπτύσσονται σὲ βαθμὸ πού προκαλεῖ ἀνησυχίες. Τὸ Ταμεῖο Ἀρχαιολογικῶν Πόρων, Ὁργανισμὸς καθαρὰ λογιστικὸς, ἀποφασίζει καὶ χορηγεῖ χρήματα, πού προέρχονται ἀπὸ τὶς εἰσπράξεις τῶν μουσείων καὶ τῶν χώρων καὶ προορίζονται γιὰ τὶς ἀπαλλοτριώσεις ἀρχαιολογικῶν χώρων καὶ μνημείων, χορηγεῖ χρήματα σὲ Δήμους, Κοινότητες, Νομαρχίες καὶ ἄλλους Ὁργανισμοὺς γιὰ νὰ κάνουν ἔργα πάνω στὰ μνημεῖα. Ποιὰ μνημεῖα, τὰ πλήρως δημοσιευμένα καὶ τῶν ὁποίων τὰ προβλήματα τὰ ἐπιστημονικὰ ἔχουν λυθεῖ; Ὁχι βέβαια. Προσλαμβάνονται ἀρχιτέκτονες, μηχανικοί, ἀρχαιολόγοι καὶ ἀρχίζουν, μὲ τὴ βοήθεια τοῦ θεοῦ, νὰ μαθαίνουν ἀρχαιολογία. Τί εἶναι ἐκεῖνο πού κάνει τοὺς Δήμους καὶ τὶς Νομαρχίες ἰκανότερες στὴν καλλιέργεια τῆς ἀρχαιολογίας ἀπὸ τὶς Ἐφορεῖες Ἀρχαιοτήτων, ὥστε τὰ χρήματα νὰ δίνονται σὲ ἀδαεῖς τῆς ἐπιστήμης καὶ ὄχι στὶς νόμιμες καὶ ἀρμόδιες κρατικὲς Ὑπηρεσίες;

Οι έκθέσεις στο έξωτερικό, όπως και τὰ προηγούμενα χρόνια, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἀλησμόνητης ἔκθεσης τοῦ Αἰγαίου ποὺ ξεσήκωσε τὸ Πανελλήνιο, εἶχαν τὴν ἐπιτυχία ποὺ περιμέναμε. Ἀρχαιότητες τῆς Μακεδονίας στὴν Ἰταλία καὶ στὴν Αὐστραλία, Ἀζτέκοι καὶ ρώσικες εἰκόνες στὴν Ἀθήνα. Τὰ μυκηναϊκὰ στὸ Βερολίνο, ἐκεῖνα ποὺ τὸ 1877 ἀρνήθηκε ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία νὰ ἐκτεθοῦν στὸ Παρίσι, στὴ Διεθνή ἔκθεση, γιατί «καθιερωμένης οὕτω τῆς ἀρχῆς τοῦ νὰ στέλλωνται ἀρχαιότητες ἐκτὸς τοῦ Κράτους δὲν θέλομεν παύσει ἀναγκαζόμενοι εἰς παρομοίας περιστάσεις νὰ ἀποστέλλωμεν τοιαύτας καὶ νὰ βλέπωμεν τὰ Μουσεῖα εἰς διενεκῆ κίνησιν πρὸς ἐξαγωγήν τῶν ἐν αὐτοῖς ἀποκειμένων ἔργων τέχνης βεβαίως οὐχὶ ἄνευ βλάβης αὐτῶν πολλάκις».

Ἡ ἔκθεση τῶν μακεδονικῶν ἀρχαιοτήτων στὴν Αὐστραλία εἶχε, ὅπως γνωρίζετε, διπλωματικὲς καὶ πολιτικὲς συνέπειες, πράγμα ποὺ δείχνει πὼς τὰ ἀρχαῖα ἐξακολουθοῦν νὰ ἔχουν τὴν ἀξία τους ὡς ἐπιχειρήματα πολιτικὰ στὶς σχέσεις μας μὲ τοὺς ἄλλους. Γιατὶ βέβαια δὲν μποροῦν πάντοτε οἱ κυβερνήσεις νὰ βασιζοῦν τὴν ἰδεολογία τους καὶ τὶς διεκδικήσεις τους στὶς βιομηχανίες ποὺ ἰδρύνουν καταστρέφοντας τὴ φυσικὴ μορφή τοῦ τόπου ποὺ μᾶς κληροδότησαν οἱ πατέρες μας. Χρειάζονται τὰ μνημεῖα. Καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποὺ εἴμαστε ἀκόμη ἀνεκτοί. Σκεφθεῖτε νὰ μὴν εἶχαν βρεθεῖ τὰ χρυσὰ τῆς Βεργίνας ποὺ μᾶς στηρίζουν κάπως. Δὲν πᾶνε πολλὰ χρόνια, τὸ 1979 νομίζω, πολιτικὸς ἀρχηγὸς εἶχε πεῖ πὼς ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία εἶναι ἡ μάστιγα τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ μὲ τὶς ἀνασκαφὲς τῆς Βεργίνας συνέβη τὸ 1988 τὸ ἀξιοπεριέργο νὰ χρησιμεύσουν ὡς ὄμηροι γιὰ νὰ γίνουν δεκτὰ ἀπὸ τὸ Κράτος τὰ αἰτήματα τῆς κοινότητας, γνωστῆς σήμερα καὶ στοὺς ἀντίποδες χάρις τὰ ἀρχαῖα της. Ἀπαγορεύτηκαν οἱ ἀνασκαφές, οἱ συντηρήσεις τῶν μνημείων καὶ ὁ τόπος ἔγινε ἀπρόσιτος στοὺς ἀρμόδιους ἀρχαιολόγους.

Γιὰ τὰ γλυπτὰ τῆς Ἀκροπόλεως ἔγιναν καὶ τὸ 1988 πολλὲς προσπάθειες καὶ ἡ ἀγγλικὴ κοινὴ γνώμη εἶναι περισσότερο ἀπὸ ἄλλοτε εὐνοϊκὴ γιὰ τὴν ἀπόδοσή τους στοὺς νόμιμους κυρίους τους. Περιμένουμε λοιπόν, ὅπως ὁ Ἀλέ-

ξανδρος Ραγκαβής, ο οποίος το 1837 μιλώντας στην 'Ακρόπολη προς τους εταίρους έλεγε ότι «εν τῶν ὠραιότατων κατορθωμάτων (τῆς 'Εταιρείας) θέλει ποτὲ εἶσθε νὰ καθωραΐση πάλιν τὰ σεβάσματα ταῦτα οἰκοδομήματα μὲ τὰς οἰκείας στολάς των, μὲ τὰ ἔργα τῶν λαμπρῶν μας προγόνων, ὅσα ἔκφυλα καὶ διεσκορπισμένα, ριγοῦν σήμερον εἰς ὑπερβόρεια κλίματα, ἐν ᾧ αἱ θέσεις διὰ τὰς ὁποίας οἱ Φειδίαι καὶ Πραξιτέλεις τὰ εἶχον συλλάβει καὶ κατεργασθῆ, μένουν ἤδη χαινίουςαι καὶ ὡς περιμένουςαι τὴν ἐπιστροφὴν των».

Τὸ θέμα τῶν γλυπτῶν τῆς 'Ακροπόλεως σχετίζεται καὶ μὲ ἓνα ἄλλο σοβαρὸ θέμα, τὸ νέο μουσεῖο τῆς 'Ακροπόλεως, γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ ὁποίου ὅλες οἱ ἐνέργειες ποὺ ἔγιναν μέσα στὸ 1988 ὑπῆρξαν ἀρνητικές. Ἐντὶ νὰ προχωρήσουμε γενναῖα στὴ λύση ποὺ ἔπειτα ἀπὸ πολλὴ σκέψη ἔχει προκρίνει ἡ 'Επιτροπὴ Συντηρήσεως Μνημείων 'Ακροπόλεως, ἐμφανίζονται νέοι ἄσχετοι ἐνδιαφερόμενοι ποὺ ζητοῦν νὰ γίνει τὸ μουσεῖο σὲ τόπο ἀρχαιολογικό, ζητοῦν νὰ καταστραφεῖ τὸ ἐλάχιστο ἀρχαῖο τοπίο τῆς 'Αθήνας γιὰ νὰ μὴ θιγοῦν μερικὲς κακὲς πολυκατοικίες. Ἐλπίζουμε ὅτι στὸ τέλος θὰ ἐπικρατήσουν οἱ ὀρθὲς σκέψεις.

Σχετικὸ μὲ τῶν γλυπτῶν τῆς 'Ακροπόλεως θέμα εἶναι καὶ τῶν ἀρχαίων τῆς Κύπρου τὰ ὁποῖα ἀπάγονται καὶ πουλιοῦνται στὶς ἀγορὲς τῆς Εὐρώπης. Μᾶς ταραΐζει καὶ μᾶς λυπεῖ ἡ τύχη τῶν προγονικῶν μνημείων ποὺ ὑποφέρουν καὶ αὐτὰ ἀπὸ χέρι βέβηλο καὶ βάρβαρο, ὅπως ὑποφέρουν ἐπίσης οἱ γιοὶ καὶ οἱ κόρες αὐτῶν ποὺ τὰ φιλοτέχνησαν.

Στὴ χρονιά ποὺ πέρασε ἔγιναν δύο ἀπεργίες τῶν ἀρχαιολόγων ποὺ ὑπηρετοῦν στὴν 'Αρχαιολογικὴ Ἵπηρεσία. Ἡ πρώτη ἦταν ἀντίδραση κατὰ τοῦ νομοσχεδίου γιὰ τὸ Ταμεῖο 'Αρχαιολογικῶν Πόρων, ἡ δεύτερη ἔγινε γιὰ νὰ ματαιωθεῖ ἡ ὑπαγωγὴ τῶν 'Εφορειῶν 'Αρχαιοτήτων στοὺς Περιφερειάρχες. Καὶ οἱ δύο ἀπεργίες εἶχαν κίνητρα ἰδεαλιστικὰ ὅπως πάντα συμβαίνει μὲ τοὺς ἀρχαιολόγους. Γιὰ ὅσους ἔχουν παρακολουθήσει τὴ δημιουργία τοῦ Ταμείου 'Αρχαιολογικῶν Πόρων καὶ ἔχουν συμβάλει στὴν προκοπὴ

του —και υπάρχουν ακόμη πολλοί— είναι άδιανόητο, τὸ Ταμείο αὐτό, ἰδρυμένο γιὰ νὰ ἐξαγοράζει γῆ καὶ νὰ σώζει τὰ ἀρχαῖα, νὰ ξεφεύγει ἀπὸ τὸν προορισμὸ του καὶ οἱ πόροι του ποὺ συσσωρεύονται χάρις στὸν κόπο τῶν ἀρχαιολόγων νὰ μοιράζονται ἀλλοῦ καὶ ὄχι πρὸς ὄφελος τῶν μνημείων.

Ἡ ὑπαγωγή πάλι τῶν Ἐφορειῶν Ἀρχαιοτήτων στοὺς Περιφερειάρχες ἀποτέλεσε ἐπίσης μιὰ ἐκπληξη. Γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Καποδίστρια ἡ πολιτικὴ γιὰ τὰ μνημεῖα θὰ φύγει ἀπὸ τὰ χέρια τῆς ἐκάστοτε Κυβέρνησης καὶ θὰ περάσει ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο γιὰ ἔργα ὑδρεύσεως ἢ ἀποχετεύσεως, στὶς Νομαρχίες ἢ στοὺς Γραμματεῖς τῶν Περιφερειῶν. Συγχρόνως γίνεται καὶ νέα ἀρχαιολογικὴ διανομὴ τῆς Χώρας, ἴδρυση νέων Ἐφορειῶν, χωρὶς νὰ εἴμαστε προετοιμασμένοι γι' αὐτό. Τὶς ἀλλαγές πρέπει νὰ τίς ζητοῦν τὰ πράγματα. Ὅταν γίνονται ἐρήμην τους, τότε αὐτὰ βλάπτονται. Ἡ τελευταία εἰκοσαετία εἶναι γεμάτη ἀπὸ μεγαλεπήβολες μεταβολές καὶ ἀπὸ τίς καταστρεπτικὲς συνέπειές τους.

Γράφτηκε στὶς ἐφημερίδες, χωρὶς νὰ δοθεῖ συνέχεια, πὼς στὶς φυλακὲς τῆς Αἴγινας, τὸ Ὀρφανοτροφεῖο ποὺ ἴδρυσε ὁ Καποδίστριας γιὰ τὰ ὄρφανὰ τοῦ Ἀγῶνος —ὅπου στεγάστηκε ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Ἀνδρέα Μουστοξύδη τὸ πρῶτο μουσεῖο τῆς Ἑλλάδος—, ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ τὸ Εὐρωπαϊκὸ Κέντρο Τεκμηρίωσης, δηλαδὴ τὸ ἀρχεῖο τῶν μνημείων τῆς Εὐρώπης. Μεγαλεπήβολο σχέδιο καὶ γι' αὐτὸ ὠραῖο. Ἡ Ἐταιρεία, μέσα στὰ σχέδια τῆς ὁποίας εἶναι καὶ ἡ σύνταξη τοῦ καταλόγου τῶν ἐλληνικῶν μνημείων, εὐχαρίστως θὰ βοηθήσει τὸ ἔργο ὅταν τὸ Ὀρφανοτροφεῖο ξαναβρεῖ τὴ μορφὴ του.

Ἀνάμεσα στὰ πολλὰ τὰ ὁποῖα εἰπώθηκαν σχετικὰ μὲ τὸ 1992, ποὺ ἔχει καταντήσει περίπου ἐσχατολογία, εἶναι ὅτι καὶ ἡ ἀρχαιολογία ἢ μάλλον οἱ ἀρχαιολόγοι πρέπει νὰ ἐτοιμαστοῦν γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν τὴν πρόκλησή του. Διερωτῶμαι ἂν ἡ ἀντιμετώπιση τῆς πρόκλησης πρέπει νὰ ἀρχίσει ἀπὸ τὸ Δημοτικὸ, τὸ Γυμνάσιο ἢ τὸ Πανεπιστήμιο. Νομίζουν πολλοὶ πὼς ἡ δημιουργία ἐπιστημονικῶν ἔργων εἶναι

κάτι σαν τὸ κτίσιμο ἐνὸς σταδίου ἢ ἔστω ἀκόμη τοῦ μετρό. Ἡ ἐπιστήμη τῆς ἀρχαιολογίας, ὅπως ἦταν γνωστὸ ἀπὸ τὸν 19ο αἰώνα, χρειάζεται πρῶτα-πρῶτα τὴν προστασία τῶν μνημείων, δηλαδή ἀρχαιολόγους ὑπαλλήλους τοῦ Κράτους ποὺ νὰ ἐργάζονται μέσα σὲ σωστὲς πνευματικὲς καὶ ὕλικὲς συνθῆκες. Χρειάζεται ἐνίσχυση τῶν Πανεπιστημίων, τῶν σπουδῶν, τῶν βιβλιοθηκῶν καὶ τέλος χρειάζεται κρατικὴ ἀντίληψη εὐνοϊκὴ γιὰ τὰ μνημεῖα. Πῶς θὰ ἀντιμετωπιστεῖ ἡ πρόκληση ὅταν τὸ Ταμεῖο Ἀρχαιολογικῶν Πόρων ἔχει πλεόνασμα 4 δισεκατομμυρίων δραχμῶν καὶ ἀπαλλοτριώσεις δὲν γίνονται, ὅταν ἀκούγονται προγράμματα γιὰ βιομηχανικὰ πάρκα, ὅταν μὲ ἓνα τελευταῖο σχέδιο νόμου γιὰ τὴν «Ἀνάπτυξη καὶ ἀξιοποίηση τῆς ἀγροτικῆς ἔρευνας καὶ τεχνολογίας» δίνεται ἡ δυνατότητα νὰ γίνουν ὅλοι οἱ κηρυγμένοι ἀρχαιολογικοὶ χώροι οἰκισμοί, ὅταν ἡ Σαντορίνη καταστρέφεται γιὰ προσωπικὰ συμφέροντα κι ὅταν ἡ Πύλος, γιὰ ἄλλη μιὰ φορά, κινδυνεύει ὄχι ἀπὸ τὰ ναυπηγεῖα ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἰχθυοκαλλιέργεια;

Ἄλλὰ τί ζητᾶμε ἀπὸ τὴν Εὐρώπη τοῦ 1992 καὶ τί περιμένει αὐτὴ ἀπὸ μᾶς; Πιστεύω ὅτι ἡ Εὐρώπη περιμένει νὰ δεῖ τὰ μνημεῖα καὶ τὸν τόπο νὰ προστατεύεται. Ὅπως οἱ Βέλγοι προστάτευσαν τὸ πεδίο τῆς μάχης τοῦ Βατερλώ ἔτσι κι ἐμεῖς πρέπει νὰ προστατεύσουμε ὅλα τὰ πεδία τῶν μαχῶν μας, τὰ Δερβενάκια, τὴν Ἀλαμάννα καὶ τελευταῖο τὸ κοντινὸ μας πεδίο τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος, τὸ ὁποῖο ἡ Κυβερνητικὴ ἀντίληψη περιόρισε σὲ μιὰ ποσότητα χώματος. Τὸ πρόβλημα μὲ τὸν Μαραθῶνα δὲν εἶναι ὁ Τύμβος μόνον, ἓνας λόφος ποὺ πρῶτος ἔσκαψε ὁ Σπῆμαν καὶ πολὺ ἀργότερα μεγάλωσε μὲ τὸ χῶμα ποὺ σώριασε ἐπάνω του ἡ Σχολὴ τῶν Εὐελπίδων. Τὸ πρόβλημα ὅλων μας, καὶ ὄχι μόνον τῶν ἀρχαιολόγων, εἶναι τὸ ἴδιο τὸ πεδίο τῆς μάχης. Εἶναι στάση πολιτισμένου λαοῦ νὰ ἔχει τὶς ταβέρνες του μέσα στὸ Μαραθῶνιο ἄλσος καὶ νὰ ἀπολαμβάνει τὸ γεῦμα του βλέποντας ἀπὸ τὸ παράθυρο τὸν τάφο τῶν 192 Ἀθηναίων ποὺ ἔδωσαν τὴ ζωὴ τους γιὰ νὰ μείνει ὀλόκληρη ἡ Ἑλλάδα ἐλεύθερη; Λέγει ὁ Θεουκιδίδης, στὸ δεύτερο βιβλίο

τῶν ἱστοριῶν του, γιὰ τοὺς νεκροὺς τοῦ πρώτου ἔτους τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου: «τιθέασιν οὖν ἐς τὸ δημόσιον σῆμα, ὃ ἔστιν ἐπὶ τοῦ καλλίστου προαστείου τῆς πόλεως, καὶ αἰεὶ ἐν αὐτῷ θάπτουσι τοὺς ἐκ τῶν πολέμων, πλὴν γε τοὺς ἐν Μαραθῶνι· ἐκείνων δὲ διαπρεπῆ τὴν ἀρετὴν κρίναντες αὐτοῦ καὶ τὸν τάφον ἐποίησαν». Ἦταν βέβαια διαπρεπῆς ἡ ἀρετὴ τους, ὅχι ὅμως τόσο ὥστε νὰ ἀγοραστεῖ ὀλόκληρος ὁ τόπος ὅπου ἔπεσαν χτυπημένοι ἀπὸ τὰ βέλη καὶ τὰ ἀκόντια τῶν Περσῶν, ὅχι γιὰ νὰ ἀγοραστεῖ τὸ «Μαραθῶνιον ἄλσος», ὁ τόπος ποὺ μαρτυροῦσε τὴ γενναιότητα τοῦ Αἰσχύλου, τὴν εὐδόκιμο ἀλκή του γιὰ τὴν ὁποία δύο μάρτυρες ἐπικαλέστηκε. Τὸν μακρυμάλλη Μῆδο καὶ τὸ Μαραθῶνιο ἄλσος. Ὁ μακρυμάλλης Μῆδος, γενναῖος καὶ αὐτός, ἔμεινε ἐκεῖ καὶ τὰ κόκαλά του βρίσκονται κάτω ἀπὸ κάποιο αὐθαίρετο. Τὸ Μαραθῶνιο ἄλσος ὅμως ὑπάρχει, μπορεῖ νὰ γίνει, χρήματα μόνο χρειάζονται καὶ φιλοτιμία, ὅπως τὴν ἐννοοῦσαν οἱ ἀρχαῖοι.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἑταιρείας τοῦ 1988, τῶν ὁποίων σύντομη εἰκόνα σᾶς ἔδωσα προηγουμένως, ὑπῆρξε ὑπερβολικὸς καὶ δυστυχῶς, τὸ ἴδιο ὑπερβολικὸς θὰ εἶναι καὶ τὸ 1989. Ἡ Ἑταιρεία εἶναι ἓνας ὀργανισμὸς ὁ ὁποῖος μέσα στὰ 150 χρόνια τοῦ βίου του ἀπόκτησε κάποια αὐτοτέλεια, ξέφυγε δηλαδὴ ἀπὸ τὸν ἔλεγχο αὐτῶν ποὺ τὴν διηύθυναν καὶ ἀκολούθησε μιὰ κατεύθυνση ἡ ὁποία δὲν ἦταν πάντα ἡ ὀρθή. Τὸ Συμβούλιο τὸ ἀπασχόλησε πολὺ ἡ μελλοντικὴ πορεία της καὶ ἔχει καταλήξει σὲ συμπεράσματα τὰ ὁποῖα, πιστεύω, ἀσπάζεσθε ὅλοι. Ἀναγκαῖα εἶναι ἡ μείωση, σὲ μεγάλου βαθμοῦ, τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀνασκαφῶν της καὶ ἡ αὐξήση ἀντίθετα τῶν δημοσιεύσεων. Τοῦτο εἶχε ἐπισημάνει πρὶν ἀπὸ πολλὰ χρόνια ὁ Γεώργιος Οἰκονόμος, τὸ 1948, λέγοντας ὅτι πρέπει «νὰ προέχῃ ἡ ὑποχρέωσις τῆς ἐπιστημονικῆς ἐπεξεργασίας τοῦ ἀνεκδότου ἀκόμη ἐπιστημονικοῦ ὑλικοῦ. Διὰ τοῦτο ὀφείλομεν νὰ προαγάγωμεν πάσῃ θυσίᾳ τὰ ἐπιστημονικὰ δημοσιεύματα, διότι ἄνευ τούτων οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχουσιν αἱ ἀνασκαφαί». Πρέπει ὅλοι οἱ ἔλληνες ἀρχαιολόγοι νὰ ἀντιληφθοῦν ὅτι τὸ νὰ ἀφήνουν ὡς

κληρονομιά ἀδημοσίευτες ἀνασκαφές δὲν τοὺς τιμᾶ. Ἐγκαίρως πρέπει νὰ σταματοῦν καὶ νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὴ μελέτη τῶν ὄσων οἱ ἴδιοι βρῆκαν. Σ' αὐτοὺς περιλαμβάνομαι κι ἐγώ. Ἡ Ἑταιρεία λοιπὸν δὲν θὰ ἐμπιστεύεται στὸ ἐξῆς τὴν ἐκτέλεση νέας ἀνασκαφῆς, ἂν δὲν ἔχει παραδοθεῖ τὸ χειρόγραφο τῆς δημοσίευσης τῆς προηγούμενης καὶ φυσικὰ δὲν θὰ χρηματοδοτεῖ τὴ συνέχιση ἀνασκαφῶν ἂν ὁ ἀνασκαφέας δὲν ἔχει ἐκπληρώσει τίς ἐπιστημονικὲς του ὑποχρεώσεις ἀπέναντί της. Ἐὰν οἱ Ἕλληνες ἀρχαιολόγοι ἐπιθυμοῦν νὰ δοῦν τὴν Ἑταιρεία μὲ κύρος ἐπιστημονικὸ καὶ περιωπῆ ἅς ἐφαρμόσουν αὐτοὺς τοὺς ἐλάχιστους κανόνες οἱ ὁποῖοι στὸ δικό τους καλὸ ἀποβλέπουν.

Ἡ ἀδιαφορία ἐπὶ 150 χρόνια στὴν ἐκπλήρωση τῶν ἐπιστημονικῶν ὑποχρεώσεων τῶν ἀνασκαφῶν, δημιούργησε κι ἓνα πρόβλημα τοῦ ὁποῖου ἡ λύση ἐξαρτᾶται πάλι ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες ἀρχαιολόγους. Τὸ πρόβλημα τῶν ἀδημοσίεωτων ἀνασκαφῶν. Κατηγορήθηκε πολλὲς φορές στὸ παρελθὸν ἡ Ἑταιρεία γιὰ τὸ ὅτι κρατᾶει ἄγωνα τὰ πνευματικὰ της δικαιώματα. Δὲν εἶναι ἀλήθεια αὐτό. Ἡ Ἑταιρεία εὐχαρίστως παραχωρεῖ τὸ δικαίωμα τῆς δημοσίευσης ἀνασκαφῶν τῆς σὲ ὅποιονδήποτε Ἕλληνα ἀρχαιολόγο τὸ ζητήσει καὶ δίνει ἐπίσης τὴ βοήθεια ποὺ χρειάζεται γιὰ τὴ μελέτη της, μὲ ἓναν ὄρο ὅμως. Ὅτι ἡ παραχώρηση αὐτὴ δὲν θὰ γίνῃ ἄλλοθι μιᾶς διὰ βίου δῆθεν ἀσχολίας μὲ τὴ δημοσίευση. Μὲ εὐχαρίστηση βλέπω τὰ τελευταῖα χρόνια πλησμονὴ μελετῶν καὶ διατριβῶν γιὰ παλιὲς ἀνασκαφές τῆς Ἑταιρείας καὶ τῆς Ὑπηρεσίας, ἔργα μάλιστα κυρίως νέων γυναικῶν. Ἐλπίζουμε νὰ συνεχιστεῖ αὐτὴ ἡ τάση καὶ νὰ βρεθοῦν καὶ ἄλλοι ποὺ θὰ θελήσουν νὰ ὀλοκληρώσουν τὸ ἔργο τῶν προκατόχων τους, τοὺς ὁποῖους ἡ αἰσιοδοξία ὅτι ἦταν περίπου ἀθάνατοι καὶ ἡ διάψευση αὐτῆς τῆς αἰσιοδοξίας, δὲν τοὺς ἄφησε νὰ τὸ φέρουν σὲ πέρας, ὅπως πιστεύω ὅτι θὰ ἤθελαν.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	θ'
Εισαγωγικά	ια'
Ἀνασκαφές	1
1. Ραμνοῦς	1- 8
2. Μυκῆνες	8- 11
3. Ἐπίδαυρος	11- 21
4. Σικυών	22- 23
5. Καλλιθέα	24- 26
6. Πυλία	26
7. Μεσσήνη	27- 46
8. Θέρμος	46- 47
9. Κάτω Βασιλική Αἰτωλίας	48- 50
10. Φθιώτιδες Θῆβαι	51- 62
11. Φιλιππιάς	62- 67
12. Δῖον	68- 72
13. Βεργίνα	73- 80
14. Πέλλα	80- 85
15. Τορώνη	85- 90
16. Ρεντίνα	90- 91
17. Ἀμφίπολη (ἀρχαία)	92-100
18. Ἀμφίπολη (χριστιανική)	100-103
19. Ντικιλί-Γάς	103
20. Ἀβδηρα	103-107
21. Μαρώνεια	108-109
22. Ἀγ. Χαράλαμπος Μαρωνείας	109-111
23. Μεσημβρία	111-115

24. Μινώα Ἀμοργοῦ	116-124
25. Δῆλος	124-128
26. Θήρα	128-131
27. Πάρος	131-135
28. Νάξος	135-140
29. Ἰθάκη	140
30. Κεφαλληνία. Κοντογεννάδα	140-144
31. Ζάκρος	144-149
32. Σύμη Βιάννου	149-156
33. Ἀρχάνες	156-160
34. Γιούχτας	160-165
35. Ζώμινθος	165-172
Συντήρηση-Ἀναστήλωση	173-176
Δημοσιεύματα	177-178
Ἐπιλεγόμενα	179-185

ΤΟ ΕΡΓΟΝ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΟ 1988
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΕ 1500 ΑΝΤΙΤΥΠΑ
ΣΤΙΣ 5 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1989
ΜΕ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΤΟΥ ΓΡΑΦΕΙΟΥ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΣΤΙΣ ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ Ε. ΜΠΟΥΛΟΥΚΟΣ - Α. ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ Ο.Ε.
ΦΩΤΟΜΑΡΑ 54 ΝΕΟΣ ΚΟΣΜΟΣ